

Catalunya i Espanya (I)

Daniel Innerarity, Jordi Casassas Ymbert,
Joaquim Albareda, Ismael Saz, Xavier Gil,
Antoni Castells, Jesús Ruiz-Huerta,
Albert Carreras, Josep Vicent Boira

Pròleg de Maite Vilalta

Amb la participació de Joan Elias
i Roberto Fernández

Debats UB

Catalunya i Espanya (I)

Catalunya i Espanya (I)

Daniel Innerarity, Jordi Casassas Ymbert,
Joaquim Albareda, Ismael Saz, Xavier Gil,
Antoni Castells, Jesús Ruiz-Huerta,
Albert Carreras, Josep Vicent Boira

Pròleg de Maite Vilalta

Amb la participació de Joan Elias
i Roberto Fernández

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

Debats UB

© Edicions de la Universitat de Barcelona

Adolf Florensa, s/n

08028 Barcelona

Tel.: 934 035 430

Fax: 934 035 531

www.publicacions.ub.edu

comercial.edicions@ub.edu

ISBN 978-84-9168-385-8

És rigorosament prohibida la reproducció total o parcial d'aquesta obra. Cap part d'aquesta publicació, inclòs el disseny de la coberta, no pot ser reproduïda, emmagatzemada, transmesa o utilitzada per cap mitjà o sistema, sense l'autorització prèvia per escrit de l'editor.

Sumari

El paper de les universitats, <i>per Joan Elias</i>	9
Pròleg, <i>per Maite Vilalta</i>	15

SESSIÓ INAUGURAL

Cataluña en la España del siglo XXI.....	21
ROBERTO FERNÁNDEZ	
El compromiso político del pensamiento en las sociedades plurales. Una reflexión sobre el conflicto catalán	37
DANIEL INNERARITY	

PRIMERA SESSIÓ.

REFLEXIÓ HISTÒRICA AL VOLTANT D'UNES RELACIONS COMPLEXES

El fracàs d'un projecte unitari. Una perspectiva històrica	69
JORDI CASASSAS YMBERT	
Catalunya-Espanya durant el segle XVIII.....	87
JOAQUIM ALBAREDA	
Juegos de nacionalismos con Cataluña al fondo	95
ISMAEL SAZ	

Catalunya i Espanya, 1469-1716. Dinàmiques polítiques en una monarquia composta.....	111
XAVIER GIL	

SEGONA SESSIÓ.
ELS FACTORS ECONÒMICS I FINANCERS
EN LA RELACIÓ ENTRE CATALUNYA I ESPANYA

Els factors econòmics i financers en el conflicte Catalunya-Espanya	129
ANTONI CASTELLS	
Consideraciones sobre la financiación y el déficit fiscal	153
JESÚS RUIZ-HUERTA	
Les relacions econòmiques i financeres entre Catalunya i Espanya	163
ALBERT CARRERAS	
Estructures de realitat i conflicte Espanya-Catalunya: per a un nou model territorial.....	175
JOSEP VICENT BOIRA	

El paper de les universitats

Abans de res, voldria agrair al doctor Daniel Innerarity, al doctor Roberto Fernández i al senyor Xavier Graset que hagin acceptat la invitació per participar en aquest acte. Avui és un dia molt especial per a mi i crec que també ho és per a la nostra Universitat. Tot i que aquest acte feia temps que estava previst, les circumstàncies han fet que se celebri en un moment excepcional per a tots, atès que el dissabte passat van prendre possessió els consellers del nou govern de la Generalitat de Catalunya i el primer president del govern espanyol sorgit d'una moció de censura. És indubtable que les universitats hem estat sempre presents en els grans esdeveniments i en les situacions crítiques del país; hem contribuït decisivament, i ho seguirem fent, al canvi social i al desenvolupament econòmic que hem experimentat aquestes últimes dècades, a l'enfortiment de la democràcia i al foment de l'estudi, la reflexió, el debat i el diàleg com a eines per al progrés i la resolució dels conflictes. L'acte d'avui és, sobretot, una ocasió per refermar que en aquests moments difícils no podem ni volem ser només espectadors: hem d'estar al servei de la nostra societat, i desitgem fer-ho.

El que ha succeït aquests darrers mesos a Catalunya és una mostra evident del fracàs de la política. Hem vist imatges lamentables, impròpies del nostre país i que no s'haurien d'haver produït mai. Hem sentit tota mena de discursos que, lluny d'ajudar a trobar solucions, no han fet més que incrementar la tensió. I tot això ens fa mal com a comunitat, perjudica les nostres institucions, afecta les relacions de la

ciutadania i posa en perill la cohesió social, aquest bé tan preuat del qual ens hauríem de sentir orgullosos. Catalunya ha estat sempre una terra d'acollida, sempre hem sabut ser «un sol poble». No hauríem d'exposar-nos a perdre aquest tresor. Per la greu situació política que vivim, creiem que les universitats no ens podem desentendre del que està passant: la Universitat de Barcelona no se'n vol desentendre. Com a actors socials de primer ordre, no podem mirar cap a una altra banda. Això vol dir, també, denunciar qualsevol actuació que obstaculitzi i posi en risc allò que és bàsic per a la convivència: la llibertat, la democràcia i la defensa dels drets fonamentals. Ens trobem davant d'un conflicte de naturalesa política, i la solució requereix i requerirà diàleg. Tenim molt clar que, com a institució universitària fonamentada en el lliure contrast de les idees, hem de contribuir a fomentar-lo.

Sovint diem que una de les funcions de la universitat és justament posar els nostres principis i coneixements al servei de la societat i les seves necessitats. Doncs ara, més que mai, entenem que ens toca fer-ho. I ho fem i ho farem, com ja és públic i notori de portes enfora, impulsant infatigablement el diàleg i la negociació entre els actors del conflicte. Però també ens cal fer-ho, i ho farem, de portes endins. Cal que mostrem al país que justament des de la diferència de parers, des de la diferència de maneres d'entendre el que està succeint i des de la diversitat de propostes, sabem dialogar, sabem enraonar entre nosaltres, respectant-nos i arribant a acords.

I per il·lustrar la idea que vull transmetre no necessito anar gaire lluny. Puc posar com a exemple l'equip de govern mateix d'aquesta Universitat. L'actual equip rectoral és plural, com ho són el conjunt de la UB i el conjunt de la societat. I això, lluny de ser un problema, ens enriqueix, ens exigeix dialogar, escoltar-nos, compartir idees, entendre les raons dels que no pensen igual que nosaltres i posar-nos d'acord en l'essencial: el respecte envers les opinions dels altres i la riquesa de la diversitat. La discrepància ens obliga a buscar consensos, i l'única manera de fer-ho és per mitjà de la paraula.

En els darrers mesos hem vist com la comunitat universitària s'ha expressat a través de diferents manifestos i declaracions. Això sempre és bo, però hem de tenir present que no és la universitat la que ha de trobar la sortida política a la situació que vivim. Són els nostres governs els qui han estat escollits per fer-ho i els qui tenen a les seves mans les eines adequades per arribar a acords.

Jo i tot el meu equip vam ser escollits perquè teníem un projecte per a la Universitat de Barcelona, i això és el que ens manté units, la nostra raó de ser com a equip. Aquesta iniciativa, que va ser proposada per la doctora Maite Vilalta (primera vicerectora d'Igualtat i Acció Social), és una manifestació de la nostra autonomia institucional i de la implicació intensiva amb la societat, entesa no com una entitat abstracta, sinó com l'àmbit públic on també nosaltres tenim responsabilitat.

Pensem que demanar que la universitat s'endinsi en el terreny de la tàctica política no ajudaria a solucionar el conflicte. Ara bé, això no vol dir que defensem que la universitat s'estigui de braços plegats; al contrari, hem de fer el que la societat a la qual hem de rendir comptes espera de nosaltres. Volem posar el coneixement al seu servei, ara més que mai ens correspon fer-ho. I és justament per aquest motiu que jo mateix i tot l'equip de govern ens hem sentit interpel·lats durant els últims mesos per la gravetat de la situació. Com bé sabeu, n'hem parlat molt al si dels diferents òrgans de govern i hem debatut sovint sobre quin és el paper que pertoca a la universitat en una situació com l'actual, més enllà de les opinions personals de cadascun de nosaltres. Aquest debat l'hem compartit amb la resta d'universitats catalanes.

A tots els que heu participat en aquests debats us vull agrair la lleialtat i el respecte que heu demostrat en tot moment per la institució, sobretot quan la tensió ha estat elevada i les posicions, molt crispades. Com a resultat de l'intercanvi d'idees que hem mantingut entre nosaltres, s'han emprès algunes actuacions amb un elevat grau de consens, de les quals voldria recordar les més destacades:

- Hem condemnat sense embuts l'intolerable ús de la violència per resoldre aquest i qualsevol conflicte i ens hem solidaritzat amb les persones que van resultar ferides el dia 1 d'octubre pels cossos i forces policials de l'Estat.
- Hem participat en iniciatives encaminades a impulsar el diàleg i la mediació entre Catalunya i Espanya, com ara la promoguda pel Col·legi d'Advocats de Barcelona.
- Hem fet públic el compromís total i sense matisos de la Universitat de Barcelona amb l'autogovern i les institucions de Catalunya i la nostra aposta pel valor suprem de la democràcia.

Però des de l'equip de govern continuàvem pensant que podíem fer més. I que havíem de fer més. Creiem que ha arribat el moment de dur a terme allò que millor sabem fer: posar tot el coneixement disponible al servei de la societat per ajudar a resoldre el conflicte. Farem justament allò que és l'essència de la universitat, perquè, més enllà de la docència, la recerca i la transferència, volem assumir amb responsabilitat els objectius que tenim encomanats com a institució pública: la creació i difusió del coneixement, la formació de futurs professionals que sàpiguen estar al servei dels reptes del món que ens ha tocat viure, i el desenvolupament d'un esperit crític envers allò que ens envolta. Tot això, en connexió amb el nostre entorn immediat a través del compromís social, la cultura i valors com la igualtat i la solidaritat. D'acord amb aquesta visió, hem volgut crear i oferir un espai de debat i de diàleg amb la participació de la comunitat universitària, però obert al conjunt de la ciutadania, sobre aquells aspectes que poden ser clau per resoldre el conflicte entre Catalunya i Espanya: històrics, legals, econòmics, socials, comunicatius, d'identitat, etc. I aquesta idea és la que s'ha concretat en el cicle de debats que ara inaugurarem: volem donar veu a l'acadèmia i ho volem fer obrint les portes de la nostra Universitat, aquí al Paraninfo.

Avui, per iniciar aquest cicle, tenim el privilegi d'assistir a la ponència del professor Daniel Innerarity, que ens ajudarà a trobar respostes a la pregunta que ens hem formulat en els darrers mesos: quin és el paper de la universitat en una situació com la que vivim? Ell ha escrit i reflexionat molt sobre la relació entre coneixement, realitat, complexitat i veritat. La seva conferència ens aporta elements de reflexió i debat que ens orientaran per guiar futures accions.

El cicle constarà de sis sessions, cadascuna de les quals tractarà d'un tema a partir d'una conferència marc i una taula rodona, i tot això quedarà recollit en una sèrie de llibres. Vull agrair la seva col·laboració a les persones, totes elles expertes en els diferents àmbits, que hi participaran: Eliseo Aja, Joaquim Albareda, Sonia Andolz, Xavier Arbós, Igone Azpiroz, Astrid Barrio, Antoni Bayona, Josep Vicent Boira, Albert Branchadell, Teresa Cabré, Albert Carreras, Jordi Casassas, Antoni Castells, Antón Costas, Pilar Gargallo, Xavier Gil, Carme Junyent, Sandra León, Joan Mateo, Lluís Orriols, Juli Palou, Xavier Pons, Joan Queralt, Josep Maria Renu, Jesús Ruiz-Huerta, Ismael Saz, Montse Sendra, Belén Tascón, Antoni Tort, Josep Maria Vallès, Jaume Ventura, Francesc Xavier Vila i Joan Vintró.

Estem molt orgullosos de poder comptar amb la seva participació en aquest cicle de Debats UB. Fa quaranta anys, aquesta societat va donar un exemple al món de com es podia transitar d'un règim autoritari a una democràcia plena. Ara hem de demostrar que podem abordar l'actual situació amb maduresa, dins del marc d'aquesta democràcia. La universitat té raó de ser quan s'inscriu dins d'una societat, quan s'inscriu en la projecció que aquesta societat pot tenir. Les nostres universitats, amb tots els seus experts i estudiosos, i com un agent més de la societat, volen col·laborar-hi i alhora reclamar als representants polítics que recuperin la capacitat de diàleg i de negociació, tan necessària en aquests moments.

Pel que fa a la Universitat de Barcelona, no només volem liderar els rànquings internacionals com a primera universitat de l'Estat,

sinó que també volem implicar-nos en la societat amb la mateixa intensitat en la mesura que ens ho permetin les nostres capacitats i la nostra autonomia. Estem i estarem al servei de la societat, brindant-li totes les eines que només aquest espai de coneixement, de recerca i de reflexió pot donar.

JOAN ELIAS
Rector de la Universitat de Barcelona

Pròleg

L'inici del curs 2017-2018 es va veure fortament alterat per la situació política que es va viure a Catalunya durant la tardor de 2017. Els fets que s'anaven succeint (l'entrada de la guàrdia civil a la Conselleria d'Economia i Hisenda el 20 de setembre, la celebració del referèndum l'1 d'octubre, l'aturada de país del 3 d'octubre, el discurs del rei aquell mateix dia, les sessions del Parlament de Catalunya del 10 i el 27 d'octubre en què es declarava unilateralment la independència, l'aplicació de l'article 155, etc.) van provocar un profund debat en el si de la nostra comunitat. Ens demanàvem quin era el nostre paper en el conflicte, què s'esperava que fes una institució tan important per al país com és la Universitat de Barcelona.

No vam deixar mai d'expressar la nostra opinió i la nostra posició respecte al que anava passant, i ho vam fer buscant sempre, des de l'equip rectoral, el consens més elevat possible. Els nostres comunicats, fets públics a través de les xarxes, van ser signats conjuntament pel rector, pels degans i pel Consell Social. I el principal objectiu, en tots, era deixar ben clara la nostra defensa del valor de la paraula, la raó i l'esperit crític com a eines per a la resolució del conflicte.

L'equip de govern de la Universitat de Barcelona és plural, com ho és la institució en general, el seu Consell de Govern, el seu Claustre. Creiem que aquesta pluralitat, lluny de ser un problema, ens enforteix, ens aboca a debatre i a enraonar entre nosaltres, a buscar consensos sobre el que cal fer, respectant les diferents maneres d'entendre

la situació. I això és, precisament, el que vam convenir que podíem compartir amb el conjunt del país. No volíem mirar cap a una altra banda, volíem i havíem d'estar presents, fent costat a la gent, a la societat a la qual ens devem.

El país està passant per moments difícils i no hem volgut defugir la gran responsabilitat que tenim. Per aquest motiu, vam decidir fer explícit el nostre compromís oferint a la ciutadania el que considerem el bé més preuat: el coneixement, la capacitat de transmetre'l i de compartir-lo. Fou amb aquest propòsit que es va decidir organitzar un cicle de debats que ens permetés posar en comú les nostres reflexions sobre els aspectes que han determinat i determinen la relació entre Catalunya i Espanya, per tal de demostrar que és possible el diàleg i que, fins i tot des de posicions molt allunyades, es poden trobar consensos, vies de sortida compartides i negociades.

El cicle Debats UB va començar el 5 de juny de 2018 al Paraninfo de l'Edifici Històric. Van donar el tret de sortida el nostre rector, el doctor Joan Elias, i el president de la Conferència de Rectors de les Universitats Espanyoles, el doctor Roberto Fernández. Va pronunciar la conferència inaugural el doctor Daniel Innerarity, de la Universitat del País Basc, que va parlar del compromís del pensament amb la política en les societats plurals tot fent una reflexió sobre el conflicte català. L'acte va ser conduït pel periodista Xavier Graset.

Després es van celebrar sis sessions en què es va debatre sobre els temes següents:

1. El 21 de juny, a l'Aula Magna de la Facultat de Geografia i Història, es van abordar els *aspectes històrics* del conflicte en una conferència del professor Jordi Casassas (UB) i la posterior taula rodona amb els professors Joaquim Albareda (Universitat Pompeu Fabra, UPF), Xavier Gil (UB) i Ismael Saz (Universitat de València, UdV), conduïts pel periodista José Martí Gómez (*El País*).

2. El 20 de setembre, a l'Aula Magna de l'Edifici Històric, es va debatre sobre els *aspectes econòmics i financers* en una conferència pronunciada pel professor Antoni Castells (UB) i la posterior taula rodona amb els professors Josep Vicent Boira (UdV), Albert Carreras (UPF), Jesús Ruiz-Huerta (Universitat Rey Juan Carlos de Madrid) i Jaume Ventura (UPF), conduïts per la periodista Marisa Anglés (*Expansión*).
3. El 18 d'octubre, a l'Aula Magna de l'Edifici Històric, es va parlar de *la Constitució i l'organització territorial* en una conferència pronunciada per Antoni Bayona (que va ser lletrat major del Parlament de Catalunya) i la posterior taula rodona amb els professors de la UB Eliseo Aja, Xavier Arbós, Xavier Pons i Joan Vintró.
4. El 22 de novembre, a l'Aula Magna de l'Edifici Històric, es va debatre sobre *llengua i identitat* en una conferència de la professora Carme Junyent (UB) i la posterior taula rodona amb els professors Albert Branchadell i Teresa Cabré (Universitat Autònoma de Barcelona, UAB), i Francesc Xavier Vila (UB), conduïts pel periodista Magí Camps (*La Vanguardia*).
5. El 13 de desembre, a l'Aula Ramón y Cajal de l'Edifici Històric, es va parlar sobre el *model d'escola catalana* en una conferència del professor Joan Mateo (UB) i la posterior taula rodona amb els professors Igone Azpiroz (Institut Lizardi de Zarautz), Juli Palou (UB) i Antoni Tort (Universitat de Vic), i les senyores Pilar Gargallo (presidenta de la Federació de Moviments de Renovació Pedagògica de Catalunya) i Belén Tascón (presidenta de la Federació d'Associacions de Mares i Pares d'Alumnes de Catalunya), conduïts per la periodista Maria Jesús Ibáñez (*El Periódico*).
6. El 17 de gener, a l'Aula Magna de l'Edifici Històric, per cloure la primera fase del cicle, es va tractar de *la política com l'espai de resolució dels conflictes* en la conferència del professor Josep

Maria Vallès (UAB) i la posterior taula rodona amb els professors Lluís Orriols (Universitat Carlos III de Madrid), Josep Maria Reniu (UB), Sonia Andolz (UB) i Astrid Barrio (UdV), conduïts per la periodista Maite Gutiérrez (*La Vanguardia*).

Aquests han estat, doncs, els temes tractats i els seus ponents. La publicació que teniu a les mans conté els textos corresponents a la sessió inaugural i les dues primeres sessions. Un segon volum, que es publicarà més endavant, en continuarà la resta. I és evident que encara ens queden moltes altres qüestions per discutir (el paper dels mitjans, el dels moviments socials, els problemes de convivència i de cohesió social, la mirada internacional al conflicte, els aspectes penals del conflicte, etc.). És per això que a l'octubre de 2019 s'inicia una segona fase del cicle, i qui sap si en caldrà encara una tercera o fins i tot una quarta. Si és així, ho farem.

Voldria acabar aquest escrit donant les gràcies a totes les persones que han treballat per fer possible el cicle Debats UB: als membres del comitè organitzador, al personal dels diferents vicerectorats implicats, al personal de Comunicació, de Protocol i d'Edicions de la UB. I dono les gràcies també al públic que ha assistit als Debats: la seva presència i participació ens han demostrat que el país té necessitat d'informació, de coneixement i de reflexió. Ens mantindrem sempre al seu servei.

MAITE VILALTA

Vicerectora d'Igualtat i Acció Social
de la Universitat de Barcelona

SESSIÓ INAUGURAL

Cataluña en la España del siglo XXI

ROBERTO FERNÁNDEZ

Universitat de Lleida

Resulta una excelente iniciativa mantener la tradición que hace de la universidad una zona franca para el diálogo y, por tanto, para el contraste pacífico de las ideas. Un diálogo que no solo significa conocer las opiniones y posicionamientos del otro con quien se conversa, sino también tratar de comprender sus argumentos y estar dispuesto a variar los propios si fuera el caso de que la razón lo propiciase.

Por eso, quiero felicitar a mi amigo, el rector Joan Elias, por el gran acierto de organizar estas jornadas en estos momentos de gran dificultad política y social. Unas jornadas de reflexión y diálogo que, desde el siglo XIX, han sido una sana tradición en las relaciones entre los intelectuales hispánicos. Una tradición que resulta especialmente conveniente para los catalanes en estos últimos tiempos, en los que sufrimos la grave carencia cívica de no hablar entre nosotros escuchando con empatía los argumentos ajenos.

En efecto, como bien ha demostrado Albert Balcells en su libro *Cataluña ante España* (Milenio, 2011), a lo largo de nuestra historia común como españoles no es la primera vez que ha habido dificultades sobre el futuro de las relaciones entre una parte de los catalanes y la idea-proyecto de España, ni tampoco ha sido la primera vez que en tales circunstancias se ha intentado que el diálogo comenza-

ra por los intelectuales con la esperanza de que sus posibles acuerdos sirvieran para abrir mayores posibilidades de entendimiento entre la ciudadanía y entre los políticos.

En este sentido, varias figuras señeras del pensamiento catalán y español —como Menéndez y Pelayo, Rubió i Lluch, Unamuno, Giner de los Ríos, Maragall, Azaña, Ridruejo, Riba, Marías, Serrahima o Bosch Gimpera— han intercambiado opiniones dirigidas a la comprensión mutua, con la esperanza de que la diplomacia intelectual diera paso a la diplomacia política en busca de soluciones pacíficas y consensuadas. Y con idénticos objetivos no ha resultado menos importante la celebración de encuentros que, como los de Sitges en 1981, Gerona en 1984, El Paular y Aiguablava en 1998 o El Escorial en 2011 —algunos con publicaciones editadas—, han dejado testimonio de un sincero intento de conocer mejor los argumentos de las partes, de establecer puentes y de no fomentar la lejanía emocional ni la ruptura política. En el caso de las reuniones celebradas, la inmensa mayoría de los participantes se ha esforzado en matrimoniar el rigor analítico, la sinceridad y la defensa de las ideas propias con la búsqueda del convenio y de la convivencia en una misma entidad política que todos los españoles compartimos desde hace cinco siglos.

Además de estas iniciativas, son innumerables también las obras de ensayistas, políticos y científicos sociales que han abordado en distintas épocas, sobre todo en las más conflictivas, las diversas cuestiones del veterano pleito territorial hispano. La mayor parte lo ha hecho con el ánimo de poner luz racional y de mirar las cosas desde fuera de los apriorismos y los prejuicios, tan nocivos ellos para que se entiendan los individuos y las sociedades. Lo que no impide reconocer, en cambio, que otros autores —una minoría— se han mostrado legítimamente partidarios de sus opciones, pero también, por desgracia, partidistas y hasta sectarios en sus planteamientos. En cualquier caso, en los últimos tiempos, en Cataluña ha proliferado

de manera extraordinaria, en los ámbitos intelectuales más inclinados al independentismo, una frondosa literatura que ha tratado de demostrar la viabilidad de la independencia en los planos de la economía, del derecho político y del reconocimiento internacional. Una literatura contestada con menos intensidad, pero con cierta rotundidad, desde sectores intelectuales proclives a mantener la unidad de España y la vigencia de la Constitución y dispuestos a rebatir las supuestas ventajas de la separación.

Ahora bien, el lector informado podría preguntarse si a estas alturas de la tensa situación en la que vivimos tiene algún sentido ponerse a escribir unas sencillas reflexiones sosteniendo una modesta esperanza de que puedan contribuir a evitar un choque de trenes que nos lleve a todos al precipicio. Aunque reconozco que sin duda tienen el peligro de ser vistas como algo más bien *naïf*, producto de un *buenismo* político alejado del siempre necesario realismo de gobierno, creo sinceramente que de algo puede servir que alguien que se declara socialista, catalanista, federalista y con deseos de mantener la actual integridad del Estado reflexione desde una de las *partes* en conflicto con la disposición de acercar posiciones con las otras *partes*, en aras de salvaguardar la convivencia entre catalanes como el valor esencial para nuestro futuro. Eso sí, debo confesarles que tengo el profundo temor de que al final no les diga nada nuevo y aparezca ante ustedes como un adanista que, en realidad, hace las veces de descubridor de Mediterráneos. Si por desdicha así fuera, confío en su generosa benevolencia.

I

Quisiera empezar con una primera reflexión que se refiere a la necesidad de mantener la institucionalidad en la vida política, social y cultural en Cataluña. La sociedad democrática tiene como basa-

mento el respeto a las leyes que conforman su vida institucional y, por tanto, a que las instituciones a las que se accede por la vía de la elección democrática alcanzada mediante el voto ejercido por la soberanía popular sean gobernadas no solo para la mayoría conformada, sino también para la minoría. Nadie está fuera del derecho a ser gobernado con rigor y justicia, y nadie debe ser gobernado desde el sectarismo partidista. Y junto con este precepto básico, debemos recordar también que en el Estado de derecho es fundamental que cualquier institución respete el papel funcional que de forma diferenciada se le otorga frente a las otras instituciones del propio Estado.

En el caso de Cataluña, a menudo tengo la sensación de que el Gobierno de la Generalitat incumple estas convenciones propias de la democracia y gobierna solo desde *una* Cataluña, sin tener en cuenta las *otras* Cataluñas. Y de que además se pide, desde el propio Gobierno catalán, que eso se haga de igual modo en el caso de todas las demás instituciones, a las que se estimula a entrar en la lid política, aunque no sea su función primigenia, con el objetivo de acompañar el discurso y la estrategia política del Gobierno independentista, centrados en alimentar un *movimiento político* que consiga la hegemonía social, sentimental, cultural y política. Por lo tanto, la percepción de muchos catalanes de carecer de gobierno no es en absoluto una ensoñación, sino que corresponde a un referente real. Y hay una parte considerable de la población en la que está calando poderosamente esta idea, lo cual supone un gran peligro. Gobierno y movimiento político bien sabemos en España que son dos cosas bien distintas, y también sabemos el enorme riesgo que entraña que el segundo sustituya al primero mediante un activismo sacralizado.

Al encontrarnos en el magnífico Paraninfo de la Universidad de Barcelona, bueno será que pongamos el ejemplo de la necesidad de mantener la institucionalidad de la universidad pública catalana. La idea central que sostengo sobre las funciones que le son

propias a cualquier dirigente de una universidad pública en el marco de una sociedad democrática es la inexorable obligación de mantener la independencia y la neutralidad institucional de la universidad como su *ethos* principal.

La universidad pública es una institución muy poderosa y con un gran prestigio e incidencia social, y no debemos permitir que ninguna ideología pretenda hegemonizarla. Si la universidad sucumbe a corto plazo a la utilización partidaria, puede quedar muy seriamente dañada a la larga. Para que una institución pública no política sea reconocida por toda la sociedad, es imprescindible que mantenga su independencia de las legítimas opciones partidarias que proponen las respectivas ideologías para el funcionamiento de la sociedad. Por eso estoy convencido de que uno de los grandes valores de la universidad pública, por los que es respetada por toda la ciudadanía, es que se mantiene neutral ante el proceloso mundo de la política. Si conserva la neutralidad institucional, sirve a todos los ciudadanos; si toma partido, solo sirve a una parte. Debe, por supuesto, respetar a todas las *partes* si actúan de forma pacífica y democrática, pero sosteniéndose siempre en el *todo*. Hay una premisa fundamental que no debemos olvidar jamás: los rectores somos representantes institucionales de todos los miembros de nuestra comunidad, pero no somos representantes políticos de ninguna opción partidaria. Somos cargos públicos institucionales, pero no somos cargos políticos representativos.

Y muy especialmente debemos recordar que la universidad pública es Estado pero no es Gobierno ni Parlamento, y por eso debe estar al margen de la disputa política partidaria. Manteniendo su neutralidad institucional como parte del Estado, la universidad pública ayuda a sostener la cohesión social, y eso es particularmente importante en tiempos recios, cuando la porfía en la vida política se encona más allá de lo aceptable y se convierte, a veces, en obstinada e incluso sectaria. Y el sostén de esa neutralidad está encomendado,

en primer lugar, a las autoridades académicas, que deben sustentarla con ecuanimidad, coraje y decisión, aunque en determinadas coyunturas eso les represente problemas e incomprendiones en el seno de su propia comunidad universitaria o en el conjunto de la sociedad.

Es evidente que la universidad pública ha de proteger todos y cada uno de los valores que están reconocidos en la Declaración Universal de los Derechos Humanos; en cambio, no debe sostener una ideología política concreta. Lo primero es una convención universal que hemos consensuado que afecte a todos los seres humanos; lo segundo son opciones particulares que, aun siendo legítimas, no deben invadir la vida académica. Solo en el caso excepcional de una evidente conculcación de los derechos humanos, la universidad pública tiene la obligación moral de *hacer política* para salvaguardarlos, pues es entonces cuando se están vulnerando los principios básicos en los que se asientan las sociedades democráticas.

Esta tesis central que acabo de exponer brevemente se sostiene, al menos, en una triple argumentación. La primera es recordar que nosotros los universitarios no somos propietarios de la universidad. Son los impuestos de todos los ciudadanos con diferentes opciones políticas democráticas los que pagan la mayor parte del coste de la universidad pública, mientras que el resto de los presupuestos universitarios lo completan los particulares con el pago de sus matrículas. Por lo tanto, la universidad como institución no debe pronunciarse sobre las diversas opciones partidarias que legítimamente confrontan sus ideas en la arena política, porque eso sería tanto como tomar partido por unos ciudadanos frente a otros. Y, repito, todos los ciudadanos, con independencia de la opción política que prefieran, son igualmente propietarios de la universidad pública a través de sus impuestos y el pago de las matrículas. Por muy trascendente que a nuestros ideales políticos les pueda parecer una situación política y social concreta, en el seno de una sociedad democrática no debemos olvidar esta cuestión capital.

A los funcionarios públicos que somos los universitarios nos delegan la gestión de la universidad únicamente para las tareas concretas que la sociedad nos confiere como entidad educativa y productora de nuevos conocimientos que deben ser transferidos al entorno inmediato y al mundial. Traspasar o subvertir coyunturalmente la función propia de la universidad tiene el peligro de sentar unos precedentes que, después, la lógica formal dicta que habrán de ser siempre aplicados como una regla general. ¿Por qué debe ocuparse la universidad-institución de una determinada problemática política y no de otra? ¿Quién dicta cuáles son los asuntos públicos pertinentes de ser tratados por los órganos internos de la Academia y cuáles no lo son?

Existe una segunda argumentación que preside mi actuación como rector o como presidente de la CRUE (Conferencia de Rectores de las Universidades Españolas). Mantener la neutralidad de la institución es para mí un obligado deber de los equipos de dirección de los rectorados, los decanatos, los departamentos y los institutos por una razón elemental: ninguno de los cargos directivos universitarios que conozco se ha presentado jamás ante sus electores con un programa político de partido, sino con un programa electoral académico. No estamos, pues, autorizados a hablar políticamente por nuestros compañeros y compañeras de la comunidad universitaria, que sostienen, como es propio de las democracias representativas, una voz plural. Salvo que alguien quiera vivir en una sociedad o en una universidad de pensamiento único, creo que se trata de una idea básica para la convivencia dentro de nuestros claustros.

Los dirigentes universitarios no representan políticamente a nadie más que a ellos mismos y no deben hacer uso de su ideología política cuando están representando institucionalmente a una colectividad, sea esta el conjunto de la universidad —en el caso del rector— o una facultad o centro —en el caso de un decano o un director—. Es muy evidente que el intento de algunos partidos políticos de politizar la

universidad pública en los años setenta y ochenta ha acabado afortunadamente en fracaso. Perdonen la pregunta si les parece una obviedad, pero ¿verdad que en la actualidad a nadie se le ocurre que un candidato a un puesto directivo universitario pueda presentarse bajo las siglas de algún partido político?

El tercer y último argumento es que la universidad pública no debe invadir el terreno propio de nuestros representantes de la soberanía popular. Son ellos quienes han presentado sus diversas propuestas sobre el progreso social y han merecido la confianza de los ciudadanos para sustanciar, en el producto genuino de la democracia representativa que es el marco parlamentario, todas aquellas actuaciones encaminadas a mejorar el bienestar de la ciudadanía. Y esa tarea de los parlamentos no es sustituible por ninguna otra institución, so pena de que dejemos entonces de creer en el sistema democrático, que otorga a cada institución pública su propia función específica en la vida social.

Eso no significa que la universidad no deba *politizarse* en el sentido de ocuparse de los grandes problemas de la humanidad, pero esa preocupación debe materializarse en el ámbito de la docencia y la divulgación del conocimiento científicamente adquirido. La universidad se preocupa por su sociedad produciendo conocimiento nuevo de la realidad y formando a través de él a los ciudadanos. Sin embargo, en un contexto político democrático, politizarse en el sentido genérico de mejorar la realidad no es convertirse en partidario, como institución pública, de una de las opciones que están en liza para diseñar el mejor futuro de la sociedad. La universidad como organismo público debe politizarse preocupándose por el bien común, pero no debe ser el lugar de la confrontación de los partidos que conforman el arcoíris ideológico y político de un país. ¿Se imaginan ustedes que los consejos de gobierno o los claustros se convirtieran de hecho en unos miniparlamentos? ¿Acaso no desnaturalizaría eso la verdadera función universitaria?

Ahora bien, que la institución como tal, propiedad, repito, de todos los ciudadanos sin distinción de ideologías, no sea la portavoz de una opción particular no significa que la comunidad universitaria no pueda expresar sus ideas acerca de la realidad social y política. La única condición es que lo haga de forma pacífica, siguiendo las reglas del juego participativo de cada universidad y con tolerancia hacia todas las opciones ideológicas. Dada la realidad social y política, es bueno y necesario que la comunidad universitaria se ocupe de ella y albergue en su actividad cotidiana aquellos actos que se consideren pertinentes para la divulgación de las diferentes opiniones. Es más, creo que en ese sentido la universidad-institución debe dar todas las facilidades para que la universidad-comunidad pueda realizar el bien supremo de la libertad de expresión con todas las garantías de éxito. Al mismo tiempo que solicito independencia y neutralidad para la institución, me parece muy deseable que la comunidad universitaria se muestre activa como una clara evidencia de su vitalidad y de que se preocupa siempre por la sociedad en la que vive. Así pues, no digo que la universidad-comunidad no hable de política: mi tesis es que la universidad-institución no debe entrar en el debate partidario por respeto a todos los ciudadanos. Sería muy mala noticia que la universidad-comunidad se presentara indiferente ante los problemas sociales, culturales o políticos de su entorno o de la humanidad. El saber se constituye a partir de querer mejorar la vida de las personas y de luchar por la dignidad humana, contra las desigualdades y por la felicidad individual y pública.

II

Mi segunda reflexión viene bien enmarcada por unas palabras que son el santo y seña de buena parte de mi propia filosofía política. El

texto proviene de las *Pensées* del barón de Montesquieu, como ustedes saben, autor de la capital obra *Del espíritu de las leyes*. Y dice así:

Si supiera que algo es útil para mí y dañino para mi familia, me lo quitaría de la cabeza. Si supiera que algo es útil para mi familia, pero no para mi país, intentaría olvidarme de ello. Si supiera que algo es útil para mi país y dañino para Europa, o útil para Europa y dañino para la humanidad, lo consideraría como un crimen.

Creo que, para afrontar estos tiempos tan complejos y complicados que nos ha tocado vivir, es mucho más pertinente la tradición cosmopolita y ecuménica del pensamiento de la Ilustración que la posición del Romanticismo, mucho más favorable a ensalzar con cierta desmesura los valores de la propia tierra. Naturalmente no es que una tradición contenga todas las bondades y la otra, todas las maldades. Cosas positivas hay en el Romanticismo que en absoluto debemos despreciar, sobre todo en la creación cultural y artística. Sin embargo, en cuestiones de la filosofía política no me supone ningún empacho declararme abiertamente un ilustrado no nacionalista.

Aunque sé que algunos de mis buenos amigos nacionalistas no creen que se pueda vivir sin ser nacionalista en un mundo educado plenamente en el nacionalismo, les debo confesar que, vistos los desastres históricos en los que este último ha participado, yo he hecho apostasía consciente y militante en referencia al nacionalismo. Es más: pienso que el nacionalismo no es algo que pertenece a un instinto natural y antropológico de la especie, como a veces se afirma, sino que más bien resulta el producto cultural-sentimental de una determinada educación inspirada por una concreta concepción ideológica de la organización de las sociedades complejas. Es decir, les confieso ser un convencido afiliado a la idea de que los nacionalismos no son de los mejores inventos de la humanidad, y que en las circunstancias en que vivimos son precisamente ellos quienes dificul-

tan las soluciones que tenemos la obligación de buscar para seguir manteniendo la cohesión social propia de cualquier pueblo civilizado que se considere como tal.

De mi profunda desconfianza frente al nacionalismo proviene la idea de que es mucho más fácil compaginar cosmopolitismo con patriotismo. Incluso otra idea, correlativa a la anterior, que dicta que no se puede ser binacionalista, pero sí que es posible ser bipatriótico, como en realidad lo han sido muchos catalanes durante la mayor parte de nuestra historia en común con el resto de los españoles. Comprueben lo que les acabo de referir visitando nuevamente nuestros siglos XVIII y XIX, por ejemplo. Por eso considero posible *ser y sentirse* catalán, español y europeo en la perspectiva ecuménica de una sola especie humana que se expresa, afortunadamente, en la diversidad. En palabras de mi admirado Joan Manuel Serrat, «lo común me reconforta, lo distinto me estimula». Es decir, reconocer, guardar y proteger las diferentes formas culturales con las que los seres humanos han abordado y abordan su presencia en la Tierra no debe conducirnos a una actitud de exacerbado diferencialismo que termina por ahogar lo que de común tienen los individuos de la especie humana y abonando a veces el sentimiento de agravio constante e incluso de supremacismo consciente o inconsciente.

III

Propongo, pues, como tercera reflexión, que sustituyamos «nacionalismo» por «patriotismo». Y, sobre todo, que desterremos los nacionalismos extremos que acaban produciendo más nacionalistas pero menos nación, que terminan generando frentismo interno en lugar de cohesión social y que pueden provocar una división civil que podría, en nuestro caso, ser irreparable si tuviéramos la desgracia de llegar, de forma imperceptible pero efectiva, a una irreversible

división de nuestro país catalán en la que hubiera dos *sociedades* que viven en mundos paralelos y enfrentados. Eso significa que deberíamos hacer caso de Amin Maalouf y practicar identidades suaves que hacen posible la suma de varias de ellas, antes que identidades muy rocosas, que conducen a la exclusión y al enfrentamiento. Las identidades suaves permiten sumar y complementarse siendo inclusivas; las identidades demasiado fuertes y cerradas pueden convertirse en focos de exclusión, de enfrentamientos civiles e incluso de una lucha fratricida que, aunque sea incruenta, seguro que tiene consecuencias nefastas.

Eso significa también que debemos evitar que la política se convierta en una religión laica y que las ideas políticas se sacralicen. No hay peor cosa que alguien que no piensa como tú te mire a los ojos y te diga: «No entiendo cómo es que no ves que tengo LA RAZÓN». Esta actitud es el caldo de cultivo de todos los fundamentalismos que terminan en fanatismos, al no conceder a la duda ningún papel en la construcción del pensamiento político o de las emociones. Por ese camino se va al frentismo político y social y se pierden inexorablemente los valores fundamentales de la conciliación, la concordia y la cohesión social, precisamente las tres C que necesita toda sociedad y que, según creo, en estos momentos requiere de forma prioritaria y urgente la sociedad catalana para no perder su futuro. Tres C que permiten a una amplísima mayoría de la sociedad reconocerse como ciudadanos que comparten las mismas lenguas, la misma historia y las mismas instituciones, y que pueden tener ideas diferentes sobre el buen futuro para nuestra sociedad, pero que asumen su pertenencia a una catalanidad que puede y debe reunirnos a todos como pueblo. Es lógico y pertinente tener un *programa de máximos* referido a nuestras aspiraciones políticas para Cataluña, pero es del todo punto necesario que el realismo presida la acción pública situando el límite de nuestras posibilidades reales —y no ficticias— respecto a dicho programa de máximos en cada coyuntura histórica. En políti-

ca, la quimera objetivamente irrealizable de unos pocos conduce al desastre de la mayoría.

IV

Una cuarta reflexión se refiere a que hemos de combatir la visión uniformista de España y desarrollar con decisión una concepción pluralista releyendo o reformando una Constitución española que ya de por sí tiene un trasfondo claramente neoaustriacista no confederal, que de hecho ha venido a revertir la opción más centralizadora y uniforme, aplicada desde Felipe V tras la guerra de Sucesión. No soy un experto en materia constitucional y no sé si, en efecto, sería suficiente con una nueva lectura abierta y magnánima de la Constitución, o bien se precisaría una reforma de la misma para acabar de perfilar mejor la cuestión de la distribución territorial del poder en España. Una posible reforma constitucional que permitiría a los catalanes votar dos veces: la primera junto con el resto de los españoles, es decir, un primer acto político de *soberanía compartida* en el que los catalanes podríamos volver a pronunciarnos sobre el tipo de organización territorial del Estado; y la segunda, para darnos un nuevo Estatuto de Autonomía, votado solo por los catalanes ejerciendo su autonomía propia. Este segundo acto político sería el momento en el que las gentes del Principado podríamos pronunciarnos con exclusividad sobre nuestro futuro sin romper las reglas del juego ya aceptadas en aquella nueva carta magna que haya sido aprobada con anterioridad a la nueva votación estatutaria catalana.

Admito que quizá sea en exceso optimista, pero pienso que la mayoría de los españoles no pondrían serios inconvenientes a esta estrategia de doble ejercicio de autodeterminación de los catalanes, uno compartido y el otro en solitario, aunque reconozco su gran dificultad dado el panorama político, que está presidido por la descalifica-

ción del otro, la crispación y la cultura del veto en lugar de la cultura del pacto. Sin duda alguna, el actual «Sálvame» político es un gran inconveniente, pero no debemos perder la esperanza de que las aguas tornen a la cordura y al diálogo institucional. No creo en las maldiciones bíblicas.

Eso sí, me parece imprescindible que ambos posibles pasos en política constitucional estén previamente presididos por una concertación entre todas las fuerzas políticas catalanas a través de la fórmula que se considere más oportuna y eficaz. Estamos ante una delicadísima situación bien conocida por todos, que no solo es un enfrentamiento entre una parte de la sociedad catalana, la independentista, con el Estado y la idea de España, sino también un enfrentamiento interno en Cataluña entre ciudadanos que vemos las cosas diferentes en relación con el futuro del país. Por eso pienso que los catalanes debemos dialogar entre nosotros. Y debemos hacerlo en dos sentidos. Por un lado, para consensuar que la conciliación, la concordia y la cohesión social sean valores compartidos por todos y puestos en el primer lugar de la acción política. Y por otro, para que sean precisamente esos valores los que presidan un acuerdo político de las fuerzas parlamentarias catalanas que pueda ser llevado conjuntamente ante las diversas instancias políticas del Estado. Esa unidad, conseguida a través de un consenso que no será plenamente satisfactorio para nadie pero que debería no ser plenamente insatisfactorio para la mayoría, es lo que puede darnos fuerza como comunidad política para alcanzar los diversos objetivos en los que podemos estar de acuerdo sin que nadie tenga que renunciar a su ideario político máximo.

Creo sinceramente que regionalistas, catalanistas, soberanistas e independentistas pueden, tomando como base el realismo y la renuncia a hegemonizar la vida catalana, pactar unos mínimos políticos que definan las aspiraciones verdaderamente realizables para Cataluña al menos para las dos próximas generaciones. Aspiraciones

colectivas que no tienen por qué ser inmutables, sino puestas en relación con los resultados que efectivamente se alcancen y la satisfacción que de ellos obtengan los ciudadanos de Cataluña.

V

En cualquier caso, finalizo estas breves palabras solicitando que dialoguemos y busquemos una solución posible, realista y consensuada, porque, si no, todos nos vamos a arrepentir. Dialogar no es síntoma de debilidad, conceder no es signo de entreguismo. Tolerar nunca resulta fácil. A veces donde hay una diferencia sentimos una amenaza ante la cual podemos cometer el error de mostrarnos agresivos. Acordar es ganar. Y para ello hace falta olvidarse de los ultimátums. Por eso le concedo tanto valor simbólico a esta iniciativa de la Universidad de Barcelona, una acción de concordia reflexiva que no debería quedar como un hecho aislado. Y por eso también pido al resto de los españoles —incluidas, claro está, las huestes de la ciencia y la cultura— que muestren con acciones concretas su cariño y su respeto hacia los catalanes y hacia Cataluña. Y por eso, finalmente, insto a nuestros Gobiernos a no restar impasibles haciendo el don Tancredo ante la conflictiva realidad política actual. Solicito que entre todos gestionemos la situación para continuar unidos en un mismo proyecto estatal capaz de proporcionar bienestar y progreso a los ciudadanos de hoy y de mañana, es decir, aquellos logros que hacen que cada uno pueda amar a sus patrias y querer mantenerse en un Estado español que, justo por ser veterano, debe ser continuamente mejorado.

La historia ofrece numerosos ejemplos de que cuando se pensaba que ya no era posible el diálogo era —es— en realidad cuando había que empezar a dialogar y a escuchar los argumentos de los otros. Pero para ello debe haber voluntad política con el objetivo de querer

encontrarse haciendo un esfuerzo de empatía, de centralidad y de exclusión del extremismo, de situarse en posición de acuerdo y no de alinearse con una meditada estrategia de confrontación permanente, creyendo que ya nada es posible porque parece que todo se ha intentado sin éxito. Pensar que ganará quien más resista es una nefasta visión de las cosas que puede acabar por pasarnos a todos la factura de la quiebra civil en Cataluña.

Sinceramente, si en los próximos meses las cosas se mueven por la senda de un conflicto que va a dividir de forma definitiva a la sociedad catalana y a ocasionar un nuevo choque político-institucional frontal con el Gobierno y las instituciones del Estado, mejor será que paremos los trenes en cualquier estación y que empecemos a hablar de verdad y con sentido de la realidad y del Estado. Les aseguro que, por vez primera en mi vida política, temo por mi futuro personal, por el de mis seres queridos y por el de mis conciudadanos. Y ese mismo temor es el que me hace pedir diálogo y templanza política entre los catalanes y entre estos y el resto de los españoles mirando siempre hacia Europa y teniendo el mapamundi abierto. No pierdo la esperanza de que así sea. Lo peor sería que triunfara la nefasta idea fatalista de que ya no hay más camino que el de un enfrentamiento, con el que todos saldremos perdiendo. Las generaciones presentes no tenemos derecho a dejar a nuestros hijos y nuestros nietos un conflicto sempiterno que condicione sus proyectos vitales. Solucionarlo con la ley y con el diálogo es nuestra responsabilidad.

*El compromiso político
del pensamiento en las sociedades plurales.
Una reflexión sobre el conflicto catalán*

DANIEL INNERARITY
Universidad del País Vasco

La conquista es una mentira. Envejezco
admitiendo tu costa medio independiente.

SEAMUS HEANEY, *Act of Union*

No sabéis el honor que me hacéis al invitarme a pronunciar esta conferencia con la que se inauguran los debates sobre Cataluña en tiempos de incertidumbre, del mismo modo que yo tampoco termino de ser del todo consciente de la responsabilidad que he adquirido (y tal vez solo la inconsciencia puede explicar que haya aceptado la propuesta que me hizo la vicerrectora Maite Vilalta en nombre del rector de la Universidad de Barcelona, Joan Elias). Espero estar a la altura de las circunstancias, que, como advertía Machado, no es lo mismo que estar *au-dessus de la mêlée*. Si no fuera así, deseo al menos contar con la benevolencia de un público que es sabedor de la dificultad de la tarea que se me ha encomendado: hablar de la función de la universidad y del pensamiento en unos momentos caracterizados por una complejidad que sume en la incertidumbre —seamos sinceros— también a aquellos que supuestamente deberíamos estar más enterados del asunto. A todo esto se suma también la indignación ante tantas cosas intolerables y que, por cierto, para complicar aún más las cosas, no nos pone de acuerdo a todos en torno a qué

nos indigna ni sobre la intensidad de dicha indignación. Complejidad, incertidumbre e indignación son tres ingredientes con los que es muy difícil cocinar un plato sencillo y de fácil digestión.

El objetivo final de este ciclo del que mi intervención es solo una antesala se concreta en la situación actual de Cataluña, del conflicto que estamos viviendo y del enorme fracaso colectivo que implica el hecho de que no hayamos sido capaces de encauzarlo democráticamente, hasta el punto de que haya políticos en la prisión y otros en el extranjero para evitar la cárcel. Estamos asistiendo a un enorme fracaso colectivo, que pone de manifiesto nuestra falta de inteligencia estratégica y capacidad de diálogo, y que ha tenido como consecuencias la destrucción de la confianza, la supresión de la autonomía, el deterioro de la justicia y la degradación de la democracia. Sobre este tema concreto tengo una posición personal, pero creo que no me habéis invitado para que explique aquí mis opiniones políticas como ciudadano o para que reitere mi rechazo a la represión y encarcelamiento de algunos líderes políticos, sino para que reflexione acerca de la aportación que cabe esperar del pensamiento a un conflicto tan enrevesado. No me corresponde a mí ofrecer unas soluciones, sino más bien tratar de reflejar lo más honestamente posible la naturaleza de los problemas, pues ya se sabe que la sospecha frente a las soluciones y la adición a los problemas forma parte de la deformación profesional de los filósofos, que solemos justificar asegurando que una correcta identificación de los problemas es buena parte de la solución.

Dentro de ese diagnóstico me gustaría examinar ahora ciertas condiciones de nuestra cultura política que no puedo presentar como fórmulas mágicas para resolver nuestros problemas de convivencia, pero sin las cuales la política no puede cumplir las funciones que tenemos derecho a esperar de ella en una sociedad democrática.

Después de considerar a modo de introducción 1) en qué puede consistir hoy en día la función crítica de la universidad, 2) voy

a defender la complejidad de las sociedades contemporáneas frente a ciertos intentos de banalización de nuestros problemas, 3) plantearé la necesidad de innovación conceptual para resolver los problemas políticos, 4) me concentraré sobre el problema de la identificación nacional, 5) propondré una cuestión en torno al método de negociación y 6) abogaré finalmente por una cultura política del entendimiento.

I. LA FUNCIÓN CRÍTICA DE LA UNIVERSIDAD

Aseguraba en cierta ocasión Umberto Eco que nunca había firmado manifiestos del estilo de los que se suscriben en contra del hambre o del sida, o en favor de la paz y del entendimiento entre los pueblos. Si actuaba así, no era, evidentemente, por defender lo contrario, sino porque resulta imposible defender lo contrario. No sirve de nada defender algo cuando nadie en su sano juicio defendería lo contrario. Los manifiestos no deberían aspirar a esa verdad inevitable de los horóscopos, que siempre parecen acertar en sus previsiones, formulados como están para que encajen en las circunstancias de cualquiera. Cuando se declaran cosas que no pueden no ser verdaderas, entonces no se ha tomado parte, sino que se ha tomado el todo, y para eso ya están los predicadores de diversa procedencia. En el mundo de las ideas y las opiniones, una posición es legítima cuando no reduce las posiciones alternativas al absurdo. No tienen ningún sentido aquellas cosas cuyo contrario es implanteable. No podemos dejar al adversario como un imbécil, porque generalmente no lo es. Precisamente una de las primeras enseñanzas de la confrontación intelectual es que, cuando alguien elige el flanco más vulnerable de los demás, lo que manifiesta es su propia debilidad. A lo que puede añadirse la siguiente sospecha: quien presenta lo que dice como irrefutablemente verdadero o no es sincero, o no dice nada intere-

sante. De un intelectual esperamos que manifieste algo que los demás no han visto y que él mismo no ve demasiado bien. Esta función es la que resulta adulterada cuando se instala en el terreno de lo que todo el mundo sabe, de la evidencia o la trivialidad.

La tarea intelectual no tiene otra justificación que la ruptura de esa previsibilidad que convierte los discursos públicos en algo tan mecánico y evidente que no nos sirve para comprender absolutamente nada. Cuando solo se expresa lo que cabía esperar, lo correcto y ajustado a la opinión dominante, no se aporta nada que ayude a entender la realidad social, y esa inautenticidad despierta la sospecha de que la verdad ha de ser buscada precisamente fuera de la unanimidad, el linchamiento y la adulación que gobiernan la opinión pública, en algún lugar no controlado por los argumentos de oportunidad o las reacciones concertadas de lo políticamente correcto, donde las cosas dichas hayan sido realmente pensadas. No es una contribución baladí la de que la universidad sea capaz de aportar un poco de sutileza y gusto por la complejidad a unos debates marcados por un tono infantil de reproches e insultos, que evitan los temas complicados e hinchan las trivialidades.

Digo esto para explicar cómo entiendo la aportación *específica* de la universidad a nuestros problemas colectivos. Parto de la base de que no podemos contemplar con indiferencia o con una mirada neutral los problemas de nuestros conciudadanos. Forma parte de nuestra responsabilidad intelectual no dejar de sentir las inquietudes de nuestra sociedad como propias, pero al mismo tiempo tratar de que esta afectación no disminuya nuestro compromiso de dar respuesta a esos problemas de acuerdo con la función que nos corresponde. Esa mirada comprometida, como universitarios, tiene que responder a lo que le debemos a la sociedad en cuanto que tales y a lo que la sociedad tiene derecho a esperar de nosotros. Buena parte de los universitarios somos también militantes de las más diversas causas. Como ciudadanos, cada uno de nosotros toma parte en los debates sociales

de muy diversas maneras. Ahora bien, ¿qué es lo que nosotros podemos aportar específicamente a esos debates? Yo lo sintetizaría afirmando que tenemos una especial responsabilidad de decir lo que nadie más que nosotros puede decir, de ofrecer a nuestra sociedad conceptos, ideas y principios que le permitan recuperar su vida común dañada.

No faltan en la sociedad, afortunadamente, personas que toman partido, que protestan e intervienen en los asuntos inmediatos, y así lo hacemos nosotros mismos con frecuencia. En mi opinión, la intervención *específica* del intelectual no está en la agitación polémica diaria. La discusión pública o mediática, aunque en ocasiones resulte tan virulenta, suele discurrir dentro de un marco que apenas discute. Los ejes están trazados de antemano y se aceptan de una manera tan poco crítica como los conceptos de uso corriente. Al opinador habitual le suele faltar la distancia necesaria, no solo frente a los acontecimientos, sino también y principalmente frente a los discursos dominantes. Dicha distancia —aunque sea, como dice Michael Walzer, una cuestión de centímetros— solo puede cultivarse mediante la reflexión y la teoría. ¿Significa esto que como universitarios no tenemos derecho a sentir la misma cólera que nuestros conciudadanos ante tantas cosas intolerables? Por supuesto que no: significa que estamos obligados a proporcionar a esos sentimientos una mayor radicalidad crítica y potencia transformadora. El pensamiento ha sido siempre acosado por la impaciencia y la inmediatez, pero solo ha aportado cosas verdaderamente valiosas a la sociedad cuando ha sido capaz de resistir esa presión. El filósofo Theodor Adorno lo formulaba así: «Quien piensa, no está enfurecido en la crítica: el pensamiento ha sublimado la indignación» (Adorno, 1977: 794). La radicalidad del pensamiento tiene muy poco que ver con los gestos de radicalización y depende más bien de la profundidad de su perspectiva. El pensamiento está obligado a representar una verdadera contradicción crítica respecto de una opinión pública en la que llama-

mos crítica a lo que no es más que agitación superficial y oposición ritualizada en torno a temas banales. No hay una forma de crítica que examine las premisas públicamente aceptadas a partir de las cuales se describen los problemas. Este es, a mi juicio, el núcleo de nuestra aportación específica, lo que nadie salvo nosotros puede hacer o, si se quiere formular con menos inmodestia, algo que podemos hacer mejor que otros gracias a que, sin dejar de compartir las preocupaciones de nuestros contemporáneos, formamos parte de esa institución reflexiva que es la universidad.

Pongo ahora el acento en la filosofía, que es mi oficio concreto dentro de la universidad, pero lo que digo podría afirmarse de cualquier universitario. La actividad crítica del intelectual no se cumple mediante su adscripción a causas concretas o apoyando públicamente las campañas o protestas que se realicen en nombre de valores, especialmente cuando estos son difícilmente contestables. La teoría crítica es, antes que nada, una teoría. El objetivo de la crítica filosófica no es propiamente la ignorancia o el abuso concretos, ni siquiera la impugnación selectiva de las cosas intolerables, sino la reflexión acerca del entramado de condiciones socioculturales en el que se constituyen los juicios y las decisiones que dan lugar a esas situaciones intolerables. La crítica filosófica no se dirige contra acciones concretas o injusticias locales, sino contra las condiciones estructurales de la esfera social. Es indudable que puede hacer lo primero (y en ocasiones será su deber hacerlo), pero su actividad intelectual específica se distingue por lo segundo, por ese momento de universalidad que se contiene en una buena interpretación de la realidad.

2. DEFENSA DE LA COMPLEJIDAD POLÍTICA

Si alguien hace una descripción de cualquier problema y lo que resulta de entrada es un campo binario, polarizado y sin lugar para po-

siciones matizadas o intermedias, puede tener la seguridad de que el diagnóstico no está bien hecho. Si además sucede que en esa descripción, pretendidamente objetiva, unos tienen toda la razón y otros están en el rincón de los locos o los estúpidos, entonces es uno mismo quien tiene que hacérselo mirar. Ser académico nos lleva a que estemos más interesados en la verdad que en tener razón; prefiere uno ajustarse a las cosas que exigirles a ellas que confirmen nuestros prejuicios. Esto no impide tener posición propia y defenderla por principio; lo malo es quedarse con la razón al principio y al final, habiéndose privado de esa experiencia, incómoda y fascinante a la vez, de tener que matizar, corregir e incluso abandonar su posición inicial.

Los conflictos se vuelven irresolubles cuando caen en manos de quienes los definen de manera tosca y simplificada; desde el momento en el que los problemas políticos se reducen a cuestiones de legalidad u orden público; cuando aparece una idea de legalidad que invita a los jueces a hacerse cargo de todo el asunto; cuando uno se presenta como asistido de todas las razones de la democracia y el adversario de ninguna; en cuanto se enfrenta un «nosotros» contra un «ellos» de los que se ha eliminado cualquier atisbo de pluralidad y todos los matices de la pertenencia... A partir de entonces todo está perdido hasta que no recuperemos una descripción del problema que lo acepte en toda su problematicidad.

Será por mi profesión de filósofo, que nos inclina a complicar las cosas, pero siempre he sospechado de quien plantea los problemas y, sobre todo, las soluciones, con excesiva simplicidad, porque suele terminar suponiendo mala fe en quienes aun así todavía no lo ven claro. No tengo la solución al problema territorial del Estado español y sería una arrogancia pretender que uno dispone de la verdadera descripción de lo que está pasando. Pero me atrevo a criticar que las descripciones dominantes son de una simpleza tal que no deberíamos sorprendernos de que todo se atasque después. Los términos del problema son, o no, el comienzo de la solución. Lo que de un

tiempo a esta parte más me ha llamado la atención de unos y de otros es precisamente la inocencia con la que apelan a valores como «democracia», «estabilidad» o «legalidad», sorprendidos de que no todo el mundo se ponga inmediatamente de rodillas ante la evidencia y en disposición de cumplir las órdenes que emanen de tan incuestionable principio.

Son simples aquellas interpretaciones de la realidad que ofrecen explicaciones lineales, binarias o moralizantes y que sobrevaloran las propias capacidades de intervención sobre ella; que desconocen la dimensión trágica y cómica de las cosas, es decir, la interferencia de principios y valores que se solapan y desplazan, combaten entre sí o hacen las paces en un equilibrio inevitablemente precario. Esas explicaciones simples de la realidad social, binarias y moralizantes, los antagonismos toscos, son incapaces de reconocer de manera constructiva la conflictividad social. Las soluciones simples suelen producir una distensión momentánea de la perplejidad y los conflictos, pero terminan agravando las cosas, en el plano del conocimiento y de la acción, empeorando nuestra capacidad cognitiva y nuestras opciones prácticas.

El respeto hacia la complejidad de los problemas no es toda la solución, pero sí parte de ella y un requisito para avanzar. Sospechemos de aquellas formas de gobernar nuestras sociedades que dan por sentado que la legitimidad se obtiene apretando un botón, que las sociedades son controlables y dóciles a cualquier imposición, que el castigo puede sustituir a la seducción, que todo se resuelve designando un culpable, que el pueblo es una realidad incontestable. Uno de los mecanismos que más torpemente simplifican nuestros conflictos políticos es su inmediata traducción en términos morales. Si algo va mal, debe de haber un culpable; si hay un desacuerdo es porque alguien se resiste a aceptar las evidencias. No deberíamos tratar al adversario como a un enfermo, y no porque no haya gente con patologías muy graves, también entre los agentes políticos, sino por-

que nuestra dificultad para entendernos no es necesariamente ni siempre un problema de mala voluntad. Si solo nos fijamos en el mal que ha hecho el adversario, nos incapacitaremos para esa mínima empatía sin la cual es imposible entender sus razones (por muy escasas que creamos que sean) y desde luego no podremos emprender ningún diálogo constructivo. No avanzaremos como sociedad democrática mientras mantengamos unos discursos en los que damos por evidente nuestra interpretación de la realidad y consideremos irracionales o inmorales a quienes ven las cosas de otra manera.

Uno de los principales argumentos en el conflicto que estamos viviendo es que se trata de democracia. Unos apelan a ella para defender el derecho a votar la secesión y otros entienden que no hay democracia sin el marco de un Estado de derecho. Este tipo de debates no es algo inusual, pues en todo el mundo se apela a la democracia para defender cosas diferentes e incluso antagónicas. Se planteaba el politólogo Lehmbruch si, a la vista de esa controversia de interpretaciones, deberíamos concluir que todos los caminos conducen a «la Roma de la democracia» (Lehmbruch, 1987: 3). Es cierto que muchas de las aspiraciones o procedimientos que se defienden como democráticos no lo son en absoluto. Pero ese no es el problema que estamos examinando aquí y para el que reivindico una mayor sutileza. El debate se vuelve especialmente agudo cuando todos tienen una cierta parte de razón, porque no hay democracia si la última palabra no la tiene la gente, pero tampoco si no se respetan de algún modo los marcos constituidos. No hay democracia donde nada se puede cambiar, pero tampoco donde todo se puede cambiar. Al menos desde la concepción republicana con la que me identifico, la democracia no es tanto un procedimiento para que decida la mayoría, sino para impedir la dominación de la mayoría. ¿Cómo resolvemos este dilema? De entrada, entendiendo que la democracia es un conjunto complejo de valores y procedimientos que hay que saber estructurar. El problema no es que no sean democráticos los valores que se rei-

vindican, sino ignorar que la democracia no permite asignar un valor absoluto a uno de sus momentos, ignorar que es un conjunto de valores y dimensiones que se articulan de diferente manera según el tipo de asuntos de que se trate, el momento histórico y el tipo de sociedad. Como señalaba Habermas (2011: 54), la legitimación democrática no debería sustituirse por ninguno de sus momentos concretos (Estado de derecho, participación, responsabilidad, deliberación, transparencia, respeto a las minorías, pluralismo...) (Habermas, 2011: 54). La madurez democrática consiste en equilibrar adecuadamente todas sus dimensiones.

El núcleo de la discusión viene dado por el concepto de «derecho a decidir», y propongo que exploremos las posibilidades de formularlo de una manera más sofisticada. Por un lado, aparece como un concepto mágico, vinculado a un momento inaugural, mientras que debería ser un concepto que permitiera expresar la continuidad con la que la sociedad se autogobierna, la legitimidad que sostiene sus instituciones y el método en el que puedan de verdad encontrarse los diversos modos de identificación nacional en los que se manifiesta el pluralismo de esta sociedad.

Pero entonces aparece el segundo problema que hemos de resolver. En Cataluña hay un amplio grupo de ciudadanos que se consideran nación y otro no menos amplio que se identifican también en el marco de España, es decir, unos quisieran en principio poder decidir ellos mismos y otros quieren que sus decisiones sean integradas en un marco español de decisión. No hay ningún argumento convincente para declarar ninguna de las posiciones ilegítimas: la aspiración a decidir independientemente y la de codecidir con el resto de los habitantes del Estado español son igualmente democráticas. Lo que no sería en absoluto razonable es considerar una de ellas como menos democrática. Nuestro punto de partida tendría que ser el reconocimiento de que ambas aspiraciones son democráticas y legítimas con independencia de lo que cada uno estime mejor.

Si damos un paso más, podemos sintetizar el núcleo del problema en los siguientes términos: se trataría de cuadrar el círculo consistente en que hay que satisfacer en la medida de lo posible a quienes tienen como punto de partida ámbitos de decisión tan diferentes. Porque, si nos tomamos en serio el derecho a decidir de la ciudadanía catalana, hemos de integrar a todos, a los que quieren decidir, por así decirlo, solos o acompañados. Todo lo que sea imponer uno de los dos modelos de decisión implica predeterminar el resultado y excluir a los otros. Por si fuera poco, estamos llevando a cabo esta discusión en medio de procesos de integración en Europa, es decir, elaborando un nuevo modelo de codecisión con el resto de los europeos, para lo que no tiene sentido la idea de un espacio de decisión autárquico. La realidad es más bien que para determinados temas decidimos autónomamente y para otros entendemos que es mejor codecidir; para algunos preferimos incluso delegar y transferir soberanía, algo que autorizamos de manera estable a través de las instituciones comunes y que, desde una posición federalista europea, seguramente tendrá que ser aún mayor.

Propongo, por tanto, no abandonar el principio de fondo que está en el derecho a decidir, sino tomárnoslo en serio con toda su radicalidad: defendiendo el derecho a decidir de todos, formulado de modo que integre todos los modelos de decisión que están implícitos en los distintos tipos de identificación nacional presentes en la sociedad catalana. Solo así entendido el derecho a decidir será un punto de encuentro y no una imposición o un veto, una verdadera codecisión.

Creo que el derecho a que las sociedades decidan libremente su destino es un principio básico que se ejerce en el contexto del pluralismo democrático. Dejemos de considerar que el pluralismo es un estado de paso hacia la unanimidad y que la diferencia de opiniones e intereses responde únicamente a la deformación ideológica o a la maldad de algunos. Hay diversidad porque la realidad no es un con-

junto de evidencias que harían del diálogo una pérdida de tiempo. Y no olvidemos que la institucionalización del pluralismo político, lejos de ser algo que lamentar, constituye la garantía de nuestra libertad, frente a los administradores de la ortodoxia y la imposición de cualquier mayoría triunfante.

Hemos de trabajar en favor de una cultura política más compleja y matizada. Uno de nuestros principales problemas tiene su origen precisamente en el hecho de que, cuando las sociedades se polarizan en torno a contraposiciones simples, no dan lugar a procesos democráticos de calidad. ¿Cómo promover una cultura política en la que los planteamientos matizados y complejos no sean castigados sistemáticamente con la desatención e incluso el desprecio? ¿Cómo evitar que sea tan rentable electoralmente la simpleza y el mero rechazo? ¿Por qué son tan poco reconocidos valores políticos como el rigor o la responsabilidad? Solo una democracia compleja es una democracia completa.

3. UNA RENOVACIÓN CONCEPTUAL DE LA POLÍTICA

Una de las principales aportaciones que, desde la universidad, podemos hacer a la política es repensar sus conceptos. La mayor parte de estos han envejecido en la política más que en otros ámbitos de la vida social que, como la economía o el arte, han llevado a cabo las necesarias renovaciones. Pensar no lo es todo en política, por supuesto, pero sin la reflexión en el plano de las ideas nos seguiremos equivocando cuando se trata de entender la transformación de nuestras sociedades y el modo más adecuado de gobernarlas. Esta reflexión es particularmente necesaria para comprender y gestionar los problemas relativos a la territorialidad, la identidad o la soberanía, donde los mayores cambios en la práctica conviven con los conceptos más anacrónicos.

Estamos asistiendo al nacimiento de una nueva lógica política, que contrasta con el simplismo de la vieja concepción del poder, y es necesario un cambio de vocabulario para hacer visible esta complejidad. La política se agota frecuentemente en el uso esencialista de conceptos anquilosados o en derivaciones ideológicas a partir de premisas rígidas. Quisiéramos comprender las peculiaridades de nuestro tiempo, pero nos lo impide un lenguaje y unos modelos inservibles. Los conceptos de que disponemos para describir y ordenar no son apropiados para el mundo plural, amalgamado, irregular, cambiante y discontinuo en el que vivimos. Nuestra aportación como universitarios a la convivencia política pasa principalmente por llevar a cabo una renovación conceptual de la política, lo que ha sido al menos mi objetivo como investigador en el ámbito de la filosofía política tratando de elaborar una teoría de la democracia compleja.

Descendamos ahora al concepto de soberanía que se emplea en la Constitución española y en la célebre sentencia del Tribunal Constitucional en 2010 sobre el Estatut del año 2006. La Constitución dice que la nación española es indisoluble pero no que la soberanía sea indisoluble, por lo que no prohíbe un diseño alternativo al modo como se distribuye territorialmente esa soberanía. La célebre sentencia sobre el Estatut declaraba, por el contrario, que solo era posible una nación y situaba la cuestión del poder en un marco mental de exclusividad, verticalidad, supremacía y monopolio.

Este modo de ver las cosas implica aferrarse a una noción de soberanía detenida en el tiempo y que parece no tomar en consideración los cambios que esa realidad ha experimentado en el proceso de integración europea. Es una inconsecuencia o un anacronismo que el Tribunal Constitucional, que no puso pegase a la cesión de soberanía hacia Europa, combata la idea de que la soberanía de la nación española pueda ser compartida con otras soberanías nacionales dentro de España. Como ha señalado Ignacio Sánchez Cuenca (2018:

118-122), si se hubiera hecho una interpretación tan literal de la soberanía para la integración europea como se hizo en relación con el Estatut, el proceso de integración europea se habría bloqueado (Sánchez Cuenca, 2018: 118-122). En esta transferencia de soberanía hacia Europa tenemos un ejemplo de cómo se mueven las cosas en la práctica en una determinada dirección, mientras que el mundo de los esquemas mentales se mantiene con frecuencia inalterado. Compartir soberanía con el resto de los europeos parece menos doloroso que hacerlo con los catalanes, no por una cuestión de imposibilidad teórica sino por una resistencia ideológica. El ejemplo contrario de una voluntad de renovación conceptual se encuentra en el voto particular de Eugenio Gay, quien, apelando a una realidad compleja, criticaba el academicismo de una sentencia más propia del siglo XIX y alejada del mundo contemporáneo, «en el que las soberanías son difíciles de distinguir y los Estados no son soberanos en el sentido pleno del término» (*BOE*, núm. 172, 16/7/2010, 456).

En un Estado compuesto o plurinacional, la lealtad no se forja más que si la identidad y la voluntad de autogobierno son reconocidas y no subordinadas. Como han enseñado las teorías más avanzadas que reflexionan sobre los Estados de estructura compuesta, no tiene ningún sentido concebir el ejercicio del poder político en Estados en los que coexisten varias identificaciones nacionales como si se tratara de una identidad nacional única. Urge dar una respuesta innovadora a la cuestión de la legitimidad incorporando elementos asociados a los derechos colectivos y a las condiciones de convivencia en una sociedad compleja en la que puedan convivir diferentes identidades nacionales. Al mismo tiempo, la complejidad de un mundo transnacional y profundamente dañado en su ordenamiento estatal deja a los agentes políticos la posibilidad de actuar de otra manera distinta que reivindicando el monopolio sobre un territorio determinado. Por eso se hace necesario inventar coherencias nuevas en espacios múltiples que se equilibren entre sí en vez de inscribirse

en una jerarquía fría y constrictiva. Se trata, en definitiva, de superar las lógicas territoriales antagónicas.

Para llegar a ese punto tenemos que hacer, entre otras cosas, un esfuerzo colectivo de renovación conceptual, porque los viejos conceptos políticos y sus instrumentos jurídicos no permiten esa reconfiguración de los espacios políticos que exige la convivencia democrática en sociedades compuestas. Y lo que yo vislumbro en ese futuro no tan lejano es que todo lo que se construya de positivo para la convivencia política en el siglo *xxi* será en términos de *diferencia mutuamente reconocida*. Ni la imposición, ni la subordinación, ni la exclusión, ni el unilateralismo son compatibles con una sociedad democrática avanzada.

En esta tarea de mirar más lejos hace falta la intervención de muchos oficios y perspectivas. Necesitaremos a quienes se ocupen de la recuperación de la confianza, a los negociadores y los diplomáticos, o a los que nos adviertan sobre lo que es constitucionalmente posible, pero no desdeñemos la aportación de la reflexión teórica acerca de las novedades que se intuyen en el desarrollo futuro de las sociedades democráticas. Nuestro gran desafío es pensar la arquitectura policéntrica de las sociedades a todos los niveles, desde el multilateralismo global hasta las comunidades locales, y configurar una gobernanza multinivel que integre a la ciudadanía según diversas lógicas y sin que se impida así el gobierno efectivo de las sociedades. Imagino la solución a nuestras tensiones políticas en un nuevo espacio que sustituya al mundo de las jerarquías y las subordinaciones, ámbitos en los que la relación entre un centro y una periferia sea corregida por la emergencia de una multitud de centros que compitan y se complementen.

Este tipo de configuraciones políticas va a requerir dos cosas: una nueva legitimación y una innovación institucional. Hace falta, en primer lugar, situar en el centro de la política la libre adhesión, la identificación y la implicación ciudadana. Nada se puede construir establemente sin el consentimiento popular; la imposición es un pro-

cedimiento inadecuado para la convivencia democrática. Cuando reivindico la fuerza de las decisiones libres me refiero a voluntades que expresen transacciones y pactos, no a voluntades agregativas o mayoritarias. En sociedades compuestas carece de sentido apostar por la subordinación, la disolución o la asimilación del diferente. No hay forma de vida en común sin la elaboración laboriosa de procedimientos en los que se exprese el reconocimiento mutuo. Y esto nos conduce al segundo requerimiento: la innovación institucional de las soberanías compartidas. Allá donde la voluntad de diferenciación es tan persistente como la necesidad de convivir, estamos obligados a pensar formas de decidir que impliquen una codecisión, donde el derecho a decidir el propio futuro se combine con la obligación de pactarlo con quienes serán afectados por la decisión que se adopte. Se trataría de participar, en igualdad de condiciones, en el juego de las soberanías compartidas y recíprocamente limitadas. El mundo no camina hacia la separación, sino hacia la integración *diferenciada*. Ese nuevo juego nos va a obligar a todos, porque la organización jerárquica del Estado no termina de entender ni de aceptar el valor de la diferencia y ciertas modalidades del soberanismo, más que plantear algo nuevo, aspiran a reproducir en otra escala la misma lógica de homogeneización de los viejos Estados.

Con los caducos conceptos políticos y sus instrumentos jurídicos, este tipo de acuerdos sería sencillamente imposible. Pero este derecho a decidir conjuntamente y de manera pactada puede formularse mirando al futuro, con conceptos jurídicos y políticos avanzados, más allá de los esquemas clásicos de la soberanía, con sus jerarquías y dependencias, de manera que la decisión sea planteada como codecisión. El pacto y la no imposición es el procedimiento por el que se constituyen las reglas de juego de las sociedades avanzadas. La multilateralidad que las posiciones más progresistas exigen para la nueva configuración del mundo es exigible también como principio organizador de nuestras sociedades.

A quien me reproche haber sido demasiado teórico no puedo sino darle la razón. Si así ha sido, lo siento, pero la filosofía es mi oficio; nadie es perfecto. En todo caso, quisiera advertir que con esto no pretendo quitarle el trabajo a nadie, pues de todo nos va a hacer falta, y que, después de que muchos lo han intentado por otros medios, también los teóricos tenemos el derecho a equivocarnos. La universidad debe contribuir con sus innovaciones conceptuales a la solución de un conflicto que no puede resolverse sin las aportaciones de todos.

4. EL PROBLEMA DEL DEMOS: CÓMO AFRONTAR PROBLEMAS INTRATABLES

Siempre me acuerdo, cuando nos resistimos a reconocer la complejidad del asunto que tenemos entre manos o la sociedad que hemos de gestionar, de la anécdota inglesa en la que alguien preguntaba acerca de cómo ir a Biddicombe y el interrogado contestaba: «Yo que usted no saldría desde aquí». Sabemos relativamente bien —aunque no siempre lo conseguimos— cómo equilibrar las diferencias en lo que se refiere al poder, el bienestar o los recursos económicos. Conocemos también las posibilidades de acomodar, reconciliar, controlar o reprimir los intereses materiales e incluso los conflictos ideológicos. Pero estamos perplejos frente a las confrontaciones sociales que se articulan sobre conceptos como autenticidad, según sentimientos de pertenencia, identidad nacional o conflictos de lealtad. Con frecuencia estos problemas perduran y producen una penosa irritación, sin que sepamos cómo entenderlos, hacerles frente o quitárnoslos de encima. Por eso la atención pública está particularmente asombrada ante este tipo de conflictos, que probablemente resulten los protagonistas del futuro inmediato, más complejos que otros de relativamente fácil solución.

Reconozcámoslo como inevitable punto de partida: lo de las naciones es un verdadero dilema y no tiene solución lógica sino pragmática, es decir, una síntesis pactada en orden a favorecer la convivencia, porque la alternativa es la imposición de unos sobre otros, el conflicto abierto en sus diversas formas. El nudo gordiano consiste en que no hay nación sin dar por supuesto algo que en principio no se somete a discusión, como marco de referencia o sujeto de la soberanía. El pueblo no puede decidir hasta que alguien no decide quién es el pueblo. De hecho, cualquier sistema democrático es incapaz de resolver democráticamente la cuestión acerca de quién decide qué y remite siempre a un marco previo de soberanía. Como decía el politólogo Dahl, «los criterios del proceso democrático presuponen que el sujeto es el correcto» (Dahl, 1983: 103). Cuando el sujeto es contestado, en aquellos casos en que hay un persistente cuestionamiento de la soberanía, porque unos entienden que su titular somos todos y otros que son una parte a la que consideran todos, ¿cómo resolvemos este dilema? No hay otra solución que pensar el *demos* como una realidad reflexiva, discutible, revisable y abierta. Por eso debe haber procedimientos para renovar o modificar el pacto que constituye nuestra convivencia política. Nuestro atasco procede de que estamos considerando las identidades políticas como datos irrefutables, y no todos los ven así; muchos españoles no consideran legítimo que los catalanes decidan sin tener en cuenta su opinión y muchos catalanes están en desacuerdo con el hecho de que su futuro se decida dando por sentado que son una parte de los españoles, algo que les impediría de hecho la mera posibilidad de salirse de un sistema de decisión en el que siempre serían una minoría.

Después de darle muchas vueltas al asunto, he llegado a la conclusión de que este dilema no tiene una solución lógica ni legal, como sería tratar de imponer un marco de legitimidad como si fuera de una evidencia incuestionable que estas decisiones las deben adoptar todos los españoles o solo los catalanes; ambas propuestas son cues-

tionables y dan por sentado el marco desde el que ya queda prede-terminada una única solución.

Cuando las cosas están así, si descontamos la imposición de unos sobre otros como verdadera solución, la única salida democrática es el pacto. Pero, si aceptamos esta posibilidad, nos salimos del esquema que ha sido dominante durante los últimos años y que aspiraba a la victoria de unos sobre otros. Al insistir en el acuerdo frente a la victoria de unos sobre otros, modificamos radicalmente el campo de batalla. Porque entonces el eje de la confrontación ya no es el de unos nacionalistas contra otros, sino el de quienes quieren soluciones pactadas frente a quienes prefieren la imposición. Cambiemos la orientación y modificaremos los términos del problema: ahora se trataría de elegir no entre una nación u otra, sino entre el encuentro y la confrontación, que de ambas cosas hay partidarios en uno y otro bando.

Miremos las cosas desde esa perspectiva y no veremos a la gente polarizada en torno a sus identificaciones, sino preocupada por cómo hacer posible la convivencia entre quienes tampoco quieren renunciar a las diferencias que los constituyen. Quien gobierna con esa visión de la realidad social no se encuentra con bloques homogéneos, sino con hombres y mujeres con identificaciones tan idiosincrásicas que no se dejan reducir a categorías simplificadoras. Nunca el matiz fue tan liberador, nunca lo habíamos echado tanto de menos; si hubiera un bando de los matices (de los partidarios de tomar en consideración las razones de aquellos que están más alejados de nuestras posiciones, compuesto por quienes no se sienten arrebatados en momentos de exaltación colectiva, donde están los que se estremecen al ver que la discrepancia es despreciada como traición) tendríamos mayoría absoluta.

Cuando escribo esto desconozco el curso que los acontecimientos van a tomar a corto plazo en Cataluña, pero estoy seguro de que, pase lo que pase, el problema de fondo va a seguir ahí, esperando a

que alguien lo aborde con toda su complejidad. Las naciones son una realidad persistente, todas, en mayor o menor medida. Tan absurdo es el empeño en ignorarlas, como jugarse la convivencia a una exigua mayoría o con la simple imposición. Cuando en un mismo espacio conviven sentimientos de identificación nacional diferentes, el problema que tenemos no es el de quién se alzaría finalmente con la mayoría, sino cómo garantizar la convivencia, para lo cual el criterio mayoritario es de escasa utilidad. Y estas cosas no se consiguen más que de manera pactada, por muy improbable que nos parezca el acuerdo en estos momentos.

Por su propia naturaleza las naciones no son innegociables; lo que puede convertirlas en algo intratable son determinados modos de sentir las y defenderlas. Porque el hecho de que se trate de algo con un fuerte contenido emocional no impide que le demos un tratamiento razonable. Soy partidario de que en la futura solución haya un cauce para una eventual secesión, pero creo que, dada la persistente configuración de las identificaciones nacionales en Cataluña en lo que es muy parecido a un empate, sería preferible pactar algo que pueda concitar una mayor adhesión. En este momento suelen hacer su aparición quienes declaran que esto no es posible, aunque tampoco ofrecen algo que goce de mayores condiciones de posibilidad. Son quienes prefieren la victoria e incluso la derrota, siempre mejores que un acuerdo que, por definición, no deja plenamente satisfecho a nadie.

No es verdad que sea imposible el diálogo, el pacto y la negociación en torno a nuestras identidades y sentidos de pertenencia. No me refiero al ser sino al estar, al acuerdo respecto a cómo distribuir el poder, qué fórmula de convivencia es la más apropiada, qué niveles competenciales sirven mejor a los intereses públicos, cómo dar cauce a la voluntad mayoritaria sin dañar los derechos de quienes son minoría... Eso de que «la soberanía nacional no se discute» es un error en el que coinciden sospechosamente los más radicales de todas las naciones.

¿Quién ha dicho que las soberanías no pueden compartirse? Las soberanías exclusivas son más bien la excepción que la regla en el mundo actual, donde cada vez hay más ciudadanías múltiples por diversos motivos. La historia reciente y, de manera muy especial, nuestro entorno europeo es un desmentido de las soberanías indivisibles. Alguien podría objetar que unos tienen el 155, el Tribunal Constitucional y el artículo 2 de la Constitución, mientras que otros no. Y es cierto. Ahora bien, disponer de esos instrumentos de soberanía estatal permite ganar ciertas batallas, pero también tiene sus límites. El verdadero titular de la soberanía es la gente, y la legalidad sin legitimidad tiene siempre un escaso recorrido. Nada puede hacerse contra la sociedad, y ese es precisamente el problema: la persistencia de una identidad plural (en España y en Cataluña), de modo que ninguna imposición es capaz de lograr una convivencia normalizada.

Va a ser necesario ejercitarse después de tanto tiempo de discordia, y quisiera plantear algunos ejercicios de reciprocidad que nos pueden disponer para el encuentro. La reciprocidad elemental se formula en aquel principio de no querer para otro lo que no quieras para ti. Se trata de un principio que puede traducirse políticamente de diversas maneras. Por ejemplo, una versión que examina el asunto desde la óptica de las minorías: yo no soportaría vivir en un Estado que impone, por las mismas razones por las que me pondría de parte de aquellos a los que se les impone una nación. Podemos enfocarlo desde el punto de vista del pluralismo, que se ha convertido en un valor arrojadizo que sirve para impugnar lo que proponen los demás, mientras uno se despreocupa de aplicárselo a sí mismo. Podríamos formular este ejercicio de pluralismo recíproco en los siguientes términos: tenemos legitimidad para exigir hacia afuera el respeto de la pluralidad cuando y en la misma medida en que la respetamos internamente. O desde la óptica del reconocimiento: una nación está en su derecho de exigir al Estado del que forma parte el mismo reconocimiento que el que ha recabado en su propia nación,

ni más ni menos. Hay aquí todo un terreno que valdría la pena explorar y permitiría reformular obligaciones y derechos de una manera constructiva, como las autolimitaciones mutuas, del estilo de entender que el derecho a decidir viene acompañado del deber de pactar o del binomio no imponer / no impedir por el que un Estado se compromete a posibilitar todo aquello que haya sido previamente pactado y una nación no reivindica hacia afuera nada más que lo que ha conseguido en su seno.

5. LA CUESTIÓN DEL MÉTODO: UNA DEMOCRACIA DE NEGOCIACIÓN

Buena parte de los principales problemas políticos a los que se enfrentan nuestras sociedades democráticas requieren instituciones y hábitos de negociación. Hay problemas que se solucionan votando y otros que exigen algo más o algo diferente de lo que se consigue cuando una votación configura una mayoría. En estos casos no se trata tanto de votar como de conformar ese tipo de voluntad popular que se fracturaría si hubiera que votar, es decir, con una victoria de unos contra otros. Hay cuestiones que pueden resolverse simplemente contando los votos, pero hay otras —las más decisivas, las que afectan a las condiciones de la convivencia— para las que hace falta un acuerdo más amplio, esto es, una voluntad política más integradora. Si nos pasáramos el día contando votos pero sin hablar entre nosotros mismos no tendríamos una verdadera democracia, lo mismo que si estuviéramos continuamente discutiendo y fuéramos incapaces de poner un punto final a la discusión y tomar decisiones. La democracia no es ni el reino de los votos ni el reino de los vetos. Apelar al consenso para ciertas decisiones carece de sentido, pero jugárselo todo a una mayoría accidental puede ser una temeridad política. Para determinadas cuestiones es bueno que las diferencias

ideológicas sean nítidas (cuando se trata de elegir, por ejemplo); para otras es mejor que las diferencias hayan sido atenuadas mediante una negociación previa (a la hora de establecer o modificar las reglas del juego que dotan de cierta estabilidad a nuestra convivencia). La democracia es un sistema político que equilibra discusión y decisión, negociación y resolución, acuerdo y disenso. Qué cantidad debe haber de lo uno y de lo otro para que no haya ni bloqueos ni imposiciones es algo que depende de los asuntos que estén en juego y del momento histórico en que una sociedad se encuentre.

Hasta tal punto nos hemos acostumbrado a identificar la democracia con las decisiones nítidas —elecciones, votaciones, plebiscitos— y binarias —entre el sí y el no, el dentro o fuera, con una estructura antagonista, o decidimos o nos sometemos, o formas parte de la mayoría o de la minoría— que cualquier otro proceso político del que no resulte un campo de batalla sembrado de cadáveres y con unos pocos que se alzan con la victoria total nos parece una pantomima.

Esta manera de ver las cosas se acentúa con la exaltación sin matices del concepto y la práctica de la transparencia, cuya elevación a valor absoluto nos lleva a suponer que la discreción equivale a una opacidad injustificada. La creciente polarización y desconfianza que desde hace años han ido ganando terreno en nuestros sistemas políticos contribuyen a dificultar las posibilidades de negociación. Si la democracia es un combate antagonista desarrollado en un escenario público que todos podemos contemplar en cada uno de sus momentos, entonces no hay espacio para la negociación discreta que exigiría cualquier construcción negociada de mayorías más inclusivas.

El lenguaje del pacto, la cooperación, el compromiso y la transacción no equivalen necesariamente a la conspiración de las élites contra la lógica democrática, sino, en determinadas ocasiones y para ciertos temas, procedimientos que permiten una mayor inclusividad democrática.

Hay una dimensión competitiva de la democracia, en la que rigen criterios mayoritarios y donde unos ganan y otros pierden, pero también hay una democracia de negociación que es necesaria para algunos asuntos y que permite una mejor configuración de la voluntad popular que la democracia mayoritaria. Las democracias tienen una dimensión competitiva (las elecciones y los referendos, las instituciones del antagonismo y el desacuerdo, los juegos de suma cero), pero también otra de negociación (en la que se forjan acuerdos y consensos, los juegos de suma positiva); la primera, que decide según criterios mayoritarios y mediante procedimientos públicos, está sobrevalorada frente a la segunda, en la que se minimiza e incluso se evita la decisión y donde los procedimientos son más bien discretos. El momento competitivo está eclipsando la dimensión colaborativa de la democracia. El triángulo competición-mayoría-publicidad está infravalorando otros instrumentos del proceso político donde habría más bien cooperación-acuerdo-negociación, que son especialmente apropiados para los problemas que plantean, por ejemplo, las sociedades territorialmente compuestas. Con el pacto no solo se arbitra entre posiciones contrapuestas, sino que se lleva a cabo una modulación de tales posiciones que permite mayores variaciones que el sí o el no, es decir, que en el fondo refleja mejor la pluralidad social y proporciona a la ciudadanía unas posibilidades de elección más ajustadas a sus preferencias. ¿Por qué es más democrático votar, cuando negociar es una operación que permite integrar a más personas en la voluntad popular? ¿Es más democrático optar entre posiciones contrapuestas que ratificar o no un acuerdo en el que se han integrado múltiples matices?

Algo de esto ha pasado en Cataluña los últimos meses de 2017, concretamente en las recientes convocatorias: que se han utilizado instrumentos inadecuados para los fines perseguidos, procedimientos de tipo mayoritario para resolver temas que requieren estrategias de negociación. No era una cuestión de orden público ni judicial,

pero tampoco algo que pudiera resolverse con una votación. El hecho de que se haya confiado todo a la aritmética (un referéndum o unas nuevas elecciones) es consecuencia de lo poco que se confía en la posibilidad de arbitrar otros procedimientos políticos más inclusivos. Pensar que un referéndum, cuyas condiciones no han sido pactadas, es capaz de definir un nuevo estatus político resulta tan ilusorio como creer que unas elecciones normales, que como mucho sirven para cambiar de Gobierno, iban a disolver un conflicto político cuya verdadera naturaleza no se quiere reconocer. En uno y otro caso se comete el error de confiar a un instrumento para la formación de mayorías la solución de un problema que requiere la consecución de amplios acuerdos. La democracia mayoritaria es incapaz de conseguir lo que en el mejor de los casos se alcanza por medio de la democracia de negociación.

No hay atajos para la democracia inclusiva. Dado el nivel ínfimo de diálogo que tenemos, con la confianza por los suelos y una mínima capacidad de transacción por parte de los principales actores políticos, es previsible que nos lleve bastante tiempo recomponer una cultura política de negociación. A quien insista en que ese objetivo es muy difícil o imposible habría que preguntarle si conoce algún milagro más probable.

6. UNA CULTURA POLÍTICA DEL ENTENDIMIENTO

El filósofo quebequés Charles Taylor se refería a un mecanismo perverso que denominaba «la alianza de los neuróticos» y que consiste en que «los sueños de unos son las pesadillas de otros» (Taylor, 1990). Según Taylor, se forma esta constelación cuando, en lo más intenso de un conflicto, cada parte actúa inconscientemente sobre los temores del otro. Las dificultades para lograr un acuerdo proceden de haber generado una dinámica en virtud de la cual cada uno

teme que cualquier cesión sea utilizada por el otro para avanzar hacia un objetivo que conduce a su destrucción, que lo anula como interlocutor libre. El temor de unos es que la insaciabilidad de los otros acelere una escalada cuyo final desconoce pero que probablemente implicará la propia destrucción; la otra parte considera que el final del viaje es la absorción y desaparición como realidad política diferenciada. En el caso concreto del conflicto entre Cataluña y España (o entre las diferentes identificaciones nacionales en el interior de Cataluña), lo que para unos es miedo a la desaparición como Estado, en otros es la amenaza de dejar de existir como realidad singular. Unos temen que la subordinación los anule como sujetos que tienen el derecho a que su pertenencia a un Estado resulte de su libre decisión, y quienes se sienten a la vez catalanes y españoles temen su exclusión como miembros de una comunidad política plural.

Nuestra peculiar condición psicológica, cuando se dan determinadas situaciones de polarización, dificulta enormemente los acuerdos, en la medida en que nos lleva a considerar que el otro no es un interlocutor, sino alguien que pretende destruirnos. Por eso no hay verdadero diálogo político mientras la constatación de que el otro es irreductible no nos ha llevado a una forma de reconocimiento que sustituya a la voluntad de imposición. Y una forma sutil de desprecio al adversario consiste en suponerlo fuera del alcance de la persuasión política, dar por sentado que no está en condiciones de modificar de ninguna manera su postura (justificando así de paso nuestra propia negativa a revisar la propia posición). No concluyamos precipitadamente decretando la imposibilidad de entendernos, también incluso con aquellos con los que hemos mantenido un intenso conflicto.

La apelación al diálogo suscitará en algunos el miedo a que se empobrezca el pluralismo y a que haya quien se aproveche de la ventaja que le proporcionan los marcos vigentes; para otros implica el

abandono de esa cómoda situación en la que no hace falta hablar porque basta con imponer, mientras se recitan los lugares comunes manoseados. El diálogo es, en cualquier caso, más exigente que la confrontación porque obliga a elaborar conceptos más sofisticados y a ofrecer argumentos donde antes bastaba con una declaración de principios. La principal de sus exigencias es la aceptación a entrar en un espacio de indeterminación. No hay verdadero diálogo donde los marcos y los procedimientos predeterminan el resultado de la negociación, cuando las reglas del juego (los jueces, los tribunales o las mayorías propias del ámbito de decisión que se considera apropiado) dan sistemáticamente la razón a unos. Como advierte otro filósofo, James Bohman, «la incertidumbre de los procesos de decisión democrática no es un defecto sino precisamente su fortaleza normativa» (Bohman, 2002: 81). La convivencia democrática implica un cierto tipo de riesgos que no se dan donde todo está bien atado y se considera que cualquier proceso de negociación, reforma constitucional o consulta a la ciudadanía equivalen a abrir la caja de Pandora.

Esto no quiere decir que los procesos de diálogo se produzcan de hecho en condiciones de plena igualdad. Aunque deberíamos aspirar a que se lleven a cabo en un marco de igualdad, la experiencia histórica pone de manifiesto que casi siempre hay asimetrías y relaciones de poder que condicionan negativamente su resultado. Pero también es cierto que apelar a que no se dan esas condiciones suele funcionar como una disculpa que lleva a desaprovechar las ocasiones que se nos ofrecen. Hay oportunidades de hablar mejores y peores, pero también ocurre con frecuencia que no somos capaces de identificar los momentos adecuados para negociar y que las circunstancias que nos parecían deficientes pueden empeorar en el futuro. En lo que se refiere al conflicto que nos ocupa, seguramente unos y otros pueden reconocer en privado que hubo mejores coyunturas que esta, como una negociación más inclusiva del Estatut, la oferta de nego-

ciación fiscal de Mas o las oportunidades que hubiera abierto una convocatoria de elecciones por parte de Puigdemont. A quien le parezca que es demasiado tarde, le aconsejo que compare las posibilidades actuales con aquellas que puede haber cuando sea todavía más tarde.

Una de las cosas que más dificultan la consecución de acuerdos políticos es el miedo a que exijan demasiado, a que impliquen una renuncia total y definitiva a las aspiraciones últimas que cada uno pueda tener. Por eso es aconsejable un cierto minimalismo que limite su contenido y su tiempo de validez, dejando fuera determinados aspectos o permitiendo que una futura generación pueda revisarlos. Cuando en 2007 se constituyó en Quebec la Comisión Taylor-Bouchard para examinar qué tipo de convivencia es posible en sociedades plurales, se acuñó la expresión de «acomodamiento razonable». Pude seguir de cerca aquel proceso como profesor invitado en la Universidad de Laval y me vino entonces a la cabeza aquel verso de Rilke: «¿Quién habla de victorias? Sobreponerse es todo». Forma parte de la vida democrática aprender a vivir «sobreponiéndose», sin victorias definitivas, en una cierta provisionalidad, con acuerdos no definitivos, marcos contestados y revisables.

Nunca es tarde para desmontar esa alianza de los neuróticos que, entre otras cosas, nos hace muchas veces actuar con torpeza. Deberíamos ser capaces de identificar el momento oportuno para que los sujetos que temen su mutua destrucción exploren formas practicable de ganancia compartida, fórmulas de reconocimiento, reciprocidad y autolimitaciones mutuas. En una sociedad democrática, la supervivencia propia no se asegura con la destrucción del adversario (es decir, con el sometimiento o la negación de la diferencia), sino a través del reconocimiento. Puede que a los neuróticos la perspectiva de un acuerdo les parezca muy lejana o incluso imposible. En cualquier caso, lo más aconsejable es que los actores vayan posicionándose en esta perspectiva. La cuestión no es si habrá pacto o no,

sino cómo prepararse para un juego que perderá quien aparezca como el culpable de no haberlo alcanzado.

BIBLIOGRAFÍA

- ADORNO, Theodor W. (1977). «Resignation», *Schriften*, 10/2. Frankfurt: Suhrkamp, pp. 794-799.
- BOHMAN, James (2002). «Internationale Regime und demokratische Governance. Gleicher Einfluss auf globale Institutionen». En: Lutz-Bachmann, Mattias (ed.), *Weltstaat oder Staatenwelt? Für und wider die Idee einer Weltrepublik*. Frankfurt: Suhrkamp, pp. 75-103.
- DAHL, Robert (1983). «Federalism and the democratic process». En: Pen-nock, J. R. y Chapman, J. W. (eds.), *Nomos XXV: Liberal Democracy*. Nueva York: New York University Press, pp. 95-108.
- HABERMAS, Jürgen (2011). *Zur Verfassung Europas*. Berlín: Suhrkamp.
- LEHMBRUCH, Gerhard (1987). «Proporzdemokratie nach zwanzig Jahren. Überlegungen zur Theoriebildung in der komparatistischen Forschung über politische Strategien in der Schweiz», manuscrito no publicado, Universität Konstanz.
- SÁNCHEZ-CUENCA, Ignacio (2018). *La confusión nacional. La democracia española ante la crisis catalana*. Madrid: Catarata.
- TAYLOR, Charles (1990). *Rapprocher les solitudes. Écrits sur le fédéralisme et le nationalisme au Canada*. Quebec: Presses de l'Université de Laval.

PRIMERA SESSIÓ

REFLEXIÓ HISTÒRICA AL VOLTANT
D'UNES RELACIONS COMPLEXES

*El fracàs d'un projecte unitari.
Una perspectiva històrica*

JORDI CASASSAS YMBERT
Universitat de Barcelona

Voldria partir d'una constatació que en cap cas pretén ser exhaustiva. Un reconegut historiador de la historiografia espanyola va situar en la dècada del 1990 l'articulació d'un horitzó politicocultural nacionalista de signe divers que a partir d'aleshores va començar a determinar la vida intel·lectual i a definir la producció professional d'una part important dels historiadors espanyols. Fora de l'acadèmia, però influenciant-la poderosament en el sentit d'aquesta pulsio nacionalista, no podem oblidar, entre altres fets importants, l'inici del cicle ultranacionalista amb el primer govern del senyor Aznar (1996-2000) i la complementària crisi del nacionalisme del PSOE de Felipe González; i, paral·lelament, a Catalunya va concórrer la sensació creixent que s'esgotava el model pujolista i que en la conjuntura final del mil·lenni calia revisar el conjunt del catalanisme i la seva necessitat de tornar a adaptar-se al seu propi futur.

Avui resulta quasi impossible sostreure's a la politització general. N'és una bona mostra la signatura per una part molt important dels historiadors espanyols d'un manifest on es demana mà dura de l'Estat en contra de la Catalunya secessionista: una mena d'«a por ellos» acadèmic. Seria bo fer un exercici d'anàlisi de la producció d'alguns d'aquests signants en temps de la Transició i els anys successius. Aleshores tots recordarem que s'heretava de la historiografia

antifranquista la consideració activa de l'Espanya plurinacional com un bé que calia preservar i com un dels grans paradigmes de la contemporaneïtat peninsular, així com una certa fascinació pel dinamisme historiogràfic català. De mica en mica es va anar coincidint en una espècie de LOHPA historiogràfica que va portar a mirar-se els companys catalans de dalt a baix i a titllar-los de provincians, si no directament d'essencialistes: l'essencialisme com a sinònim d'irracionalitat, de manca de mètode i de qualsevol rigor científic. Hem de ser justos i dir que a consolidar aquests anatemes hi han contribuït uns quants historiadors de Catalunya mateix, tant de la dreta com de l'esquerra, que veien i denunciaven en molts dels seus companys aquesta petja d'irracionalitat. La resta l'ha feta la consolidació de l'Espanya de les autonomies, un model generalitzat que ha contribuït a la fragmentació general en benefici del criteri uniformitzador de l'Estat central. Divideix i venceràs.

Un reflex de la necessitat de posar fre a les pretensions secessionistes de la historiografia catalana ens el donà la Real Academia de la Historia. Un dels seus membres destacats, Pedro Laín Entralgo (Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya el 1982), va coordinar el llibre *España como nación* (2000) per demostrar, segons les pròpies paraules, «la innegable condición de nación» d'aquest país i per explicar-ho amb rigor intel·lectual i honestedat professional. A part que si una cosa és innegable ni tan sols li cal el rigor explicatiu, ja que amb el simple enunciat n'hi ha prou com a nou article de fe, d'aquest plantejament se'n desprèn que qui defensa el contrari no té, per principi, ni rigor ni honestedat.

Aquesta consideració pendular que porta de l'entusiasme per les coses de Catalunya a l'agressió envers les desmesurades pretensions catalanes i catalanistes, l'hem vist present més d'una vegada en l'evolució política del darrer segle. Em refereixo concretament a les dues conjuntures de transició que seguiren les dictadures de Primo de Rivera i de Franco. En les dues ocasions, l'oposició espanyola havia

manifestat admiració i reconeixement envers els companys catalans per la seva lluita decidida contra l'opressió, així com per la convicció que el retorn a la democràcia havia de transcórrer paral·lelament al reconeixement polític de la reivindicació catalana: sufragi universal, constitució democràtica i aprovació simultània de l'estatut català com els tres grans fonaments del retorn a la normalitat. També en les dues ocasions, però, l'estatut presentat diligentment per Catalunya va ser durament criticat per atemptatori a la unitat de la nació espanyola, retallat a les Corts i entorpit posteriorment en el seu funcionament.

Penso que calia partir d'aquestes consideracions a l'hora de plantejar una perspectiva històrica necessàriament sintètica del que comunament anomenem el conflicte entre Catalunya i Espanya, però, perquè ningú em pugui titllar de pervertit nacional secessionista català, haig d'especificar que es tracta del conflicte existent entre amplis sectors de la societat catalana i el bloc de poder espanyol que en el pla polític representa en cada moment la gent que ocupa el govern de l'Estat. L'expresident del govern espanyol Mariano Rajoy va manifestar en seu parlamentària que es negava a acceptar l'existència d'un conflicte històric entre Catalunya i Espanya que superés el plantejat per l'actual irracionalitat independentista catalana. Per ser justos, cal dir que, de la mateixa manera, alguns estratèges del «procés» han coincidit amb ell a l'afirmar que aquest no té res a veure ni amb la identitat catalana ni amb el plet històric de la reivindicació catalanista, ja que es tracta d'un simple plet de voluntat ciutadana i democràtica. Per tant, jo hauria d'acabar aquí per la simple inexistència del tema a tractar. I si malgrat això tiro endavant, em trobaré amb l'altre anatema de no tenir ni honestedat ni rigor. Ja em perdonaran, però tot plegat fa una mica d'angúnia.

Efectivament, l'empresa no és gens fàcil. El perill més evident és caure en la temptació de fer un catàleg diacrònic dels greuges catalans pel mal tracte rebut de l'Estat. De seguida es podria tornar a parlar

del victimisme català i contrarestar-lo amb la llista de col·laboracions voluntàries de catalans amb l'Estat, i de la riquesa de les relacions entre ambdós territoris i les seves cultures. Tan certes i evidents són aquestes relacions com ho són també les actituds estatals envers la realitat plural de Catalunya, moltes de les quals de signe coercitiu, negacionista, desqualificador o entorpidor. Però aquest és un tema que caldria tenir present a l'hora d'explicar-nos la dinàmica històrica interna de Catalunya. Contràriament, si del que es tracta és d'explicar-nos les relacions entre Catalunya i Espanya, aleshores el problema no és només català, és espanyol, tot i que a Catalunya, com a part dèbil de l'equació, li hagi tocat lògicament més el rebre.

Penso que el conflicte de fons és el que s'estableix entre dues concepcions del poder que, si es vol, són antitètiques: una formulació política basada en la uniformització, la centralització i la relació directa poder-ciutadà que s'adapta molt bé a una concepció autoritària de la vida pública i política, en la qual tot va de dalt a baix, i una altra de basada en la valoració de la diferència, la descentralització i el pacte com a forma idònia de relació entre la societat i el poder; es podria afegir, complementàriament, que és el conflicte provinent del xoc entre dues cultures polítiques bastides sobre experiències històriques ben distintes.

En una data tan reculada com el 1967, quatre professors respectables i diametralment oposats a qualsevol posició secessionista, Ubieto, Reglá, Jover i Seco, en la seva *Introducción a la historia de España* alludien al «renacimiento de las culturas regionales» i asseguraven que «es preciso partir de un hecho históricamente central de base: el trialismo esencial de España». Parlaven de tres grans llengües i de tres grans agrupaments polítics coincidents i avisaven del caràcter distorsionador que tingué l'intent d'emascarament de la diferència per part del jacobinisme liberal espanyol del segle XIX. Tot amb tot, no es pot oblidar que aquest model jacobí l'havia introduït definitivament a Espanya la monarquia dels Borbó a partir de 1714.

I cal recordar que aquesta introducció «francesa», que anava molt més enllà de l'anterior autoritarisme dels darrers Àustria, no va ser especialment pacífica; sobretot els vells territoris de la Corona d'Aragó entre 1707 i 1714 varen patir tota mena de brutalitats.

El model català, amb referència explícita a Anglaterra i Holanda, era anterior a la Guerra de Successió. La gent de la dita generació del 1680 (com ara Feliu de la Peña o Josep Aparici), gent realment dinàmica, ho van fer avinent en els seus llibres. La derrota, però, no va ser només la del grup que defensava aquest model, sinó que afectà el conjunt de la població: amb execucions exemplars i altres d'indiscriminades, amb saqueigs i incendis de pobles, amb gent forçada a enderrocar casa seva, amb terror institucional i un exili important qualitativament i quantitativa, així com amb vexacions de tota mena. L'execució del general Moragues, un dels dirigents de la defensa de Barcelona, va acabar amb el seu cap penjat en una gàbia sobre el portal de Mar i s'hi va mantenir fins que en la Pau de Viena de 1725 s'aconseguí que Felip V accedís a despenjar-lo. Així, doncs, sembla impensable que el nou model polític, institucional, jurídic, territorial i administratiu pogués ser acceptat amb una altra actitud que no fos la resignació del vençut ocupat. El juny de 1715 el vicari general de Barcelona anunciava que no obeir Felip V seria considerat «pecat mortal». Després de 1725 l'economia catalana es va reprendre i molta gent s'acomodà, com no podia ser d'altra manera. Però les resistències en contra de la monarquia borbònica es van perllongar durant tot el segle. El símbol de la derrota i de les vexacions que la seguiren va ser la Ciutadella i, molt especialment, la seva torre de Sant Joan (l'odiada Bastilla barcelonina); no és casualitat que la demolició d'aquest fortí borbònic estigués present fins a mitjan segle XIX en totes les mobilitzacions populars en què col·laboraren obrers, intel·lectuals, menestrals, molts burgesos i poble menut.

No podem forçar els esdeveniments fins a tergiversar-los. En aquestes actituds, igual que en les reivindicacions proteccionistes

dels industrials o en les recuperacions culturals dels romàntics de la Renaixença, no hi podem buscar manifestacions independentistes, com a mínim en el sentit de les futures afirmacions polítiques. Molts d'aquests sectors continuaren parlant durant molt temps de la nació espanyola i de la necessitat que s'hi reconegués la particularitat catalana. Fins i tot hem de considerar que la moderna «batalla de les llengües» havia acabat fixant l'hegemonia del castellà si més no en la política, l'Administració i l'alta cultura. Però els exemples que el país mantenia viu el record de la vexació de 1714 apareixen pertot arreu, sovint fins i tot en la dimensió escatològica de la cultura popular: de la comuna on es feien les necessitats, en l'àmbit familiar era freqüent dir-ne «can Felip». Encara el 1936 i durant tota la Guerra Civil, sembla que les mestres del grup escolar Flos i Calcat feien recitar als alumnes, quan entraven a classe cada matí, «Recordem i maleïm la memòria de Felip Quint» (*sic*). Em diran que això sí que era adoctrinament escolar, i no això d'ara; però no volia parlar d'un sistema educatiu pervers i antiespanyol que, a més, fomentava la incorrecció lingüística, sinó del manteniment d'una memòria històrica molt concreta i viva més de dos-cents anys després dels fets.

Es repeteix constantment, com una prova irrefutable de la unitat, el sentiment patriòtic espanyol del qual s'imbuí la població catalana durant la lluita en contra de l'invasor napoleònic a principis del segle XIX (els romàntics s'hi referiren com a «guerra de la independència»). A la vista d'alguns textos fins i tot podríem donar per bo l'argument. Però l'eufòria envers la unitat nacional espanyola es difumina quan ens mirem les coses amb més detall. El sentiment patriòtic català es manifestà majoritàriament amb la defensa del país proper, de la contrada, de la propietat i la religió. A Catalunya a partir de 1823 no se celebrà més el 2 de maig de 1808, però sí que es recordà (fins a plasmar-ho en l'imaginari urbà) el 3 de juny de 1809, quan foren executats al barceloní passeig de l'Esplanada els cinc patriotes locals de l'aixecament en contra de l'invasor napoleònic.

L'article sisè de la nova Constitució aprovada a les Corts de Cadis el 1812 deia que «El amor a la patria es una de las principales obligaciones de todos los españoles, y así mismo el ser justos y benéficos». Amb això es fixava en un text legal el que fins aleshores havia estat l'amor natural dels súbdits envers el seu monarca. A part de la innovació liberal de ser amants patriotes per mandat constitucional, la cosa no funcionava del tot. Un dels diputats catalans més actius, Felip Aner, avisava en plena sessió parlamentària, i imagino que amb un marcat accent català (del qual els parlamentaris espanyols es continuaren burlant al llarg de tot el segle), que «nadie es capaz de hacer que los catalanes se olviden que son catalanes». I el general Duhesme, cap de les tropes imperials d'ocupació, informava les autoritats imperials que a Catalunya reapareixia l'esperit secessionista com durant la Guerra de Successió, i coincidia amb altres testimonis de l'època en afirmar que els catalans lluitaven contra l'invasor, però també per «recuperar la nacionalitat perduda».

A partir d'aleshores s'obria el període vuitcentista de construcció del nou estat liberal. No ens pertoca aquí recordar les vicissituds que passà aquest procés des del moment inicial d'involució reaccionària sota el regnat del Borbó Ferran VII. Però, així i tot, no podem oblidar que el nou experiment polític es va realitzar a partir d'un important endeutament de la hisenda de la Corona, després de la pèrdua de les colònies sud-americanes, en el transcurs d'una guerra civil ben cruenta, etc. Com sabem, la vida política espanyola va viure fins a principis dels anys setanta sotmesa a periòdics *pronunciamientos* que la feien realment molt inestable. El jacobinisme liberal va haver de patir i de conviure amb aquestes circumstàncies tan desfavorables a l'hora de consolidar el seu model centralista i uniformitzador de l'estat nació, i en cap cas va poder argumentar durant aquell segle l'existència d'un moviment polític català mínimament plural de signe ni remotament secessionista que pogués entorpir la materialització del projecte liberal.

La inexistència d'un moviment polític d'aquesta naturalesa no volia dir que no existissin zones de conflicte entre Catalunya i el bloc del poder central. De fet, aquestes no van desaparèixer mai; tot al contrari, la marxa del segle romàntic i de la industrialització en va recuperar moltes i en va afegir de noves. Fins als anys seixanta tot indicava que convivia opcions contraposades sobre quin havia de ser el model d'estat que s'havia d'acabar imposant: els liberals dominaren generalment l'Estat, però els ho disputaven reaccionaris, demòcrates, carlins, republicans i federals en el context de revoltes constants, *pronunciamientos* i guerres civils periòdiques. Quasi tothom coincidia, des de Catalunya, que el model centralista era aliè a la tradició política catalana i un entrebanc històric en la modernització del país. A la defensa de la descentralització administrativa s'hi afegia l'historicisme romàntic i la seva creixent reivindicació de la particularitat catalana. Pertot arreu sorgia la queixa envers un estat liberal que heretava sense discussió, i radicalitzant-lo, el model uniformitzador d'inspiració francesa començat a imposar per la força el 1714.

De 1835 a 1843 se succeïren, especialment a Barcelona, les denominades bullangues, sovint amb un grau de violència molt acusat que la literatura romàntica va pintar amb tons quasi apocalíptics. En el transcurs d'aquests episodis van sorgir petits líders i cançons revolucionàries que servien per mobilitzar la gent i donar cos a aquests esdeveniments. La patronal local es va voler acostar al poder central i a la seva força repressora, que tant els convenia, i una de les maneres que van utilitzar per fer-ho fou acusar els revoltats populars de voler «declarar Catalunya independent». A principis dels anys quaranta, quan la pujada al poder del general progressista Espartero es va convertir en una forma constitucional de dictadura, a Catalunya es van produir aixecaments en contra, en els quals, entre altres coses, es van cridar uns significatius «Ciudadella o mort» i «a baix la Ciudadella», i es crearen juntes dedicades a organitzar la demolició

de l'odiat fortí. Aquest fet va provocar una dura resposta governamental, que va incloure un bombardeig que deixà quatre-centes seixanta-dues cases afectades a Barcelona (1842) i l'ocupació militar de la ciutat. L'any següent es van reproduir el bombardeig i l'ocupació, amb la subsegüent repressió social sobre tota mena d'associacions populars, republicanes i obreres.

De manera complementària, les constants convulsions socials d'aquesta primera meitat llarga del vuit-cents alimentaren en les elits espanyoles el discurs basat en estereotips vells, que ara es renovaven: el català era un poble violent, rebel i revolucionari que ara afegia a tot això un comportament clarament egoista (en relació amb la demanda proteccionista, fonamentalment). Així, doncs, la desconfiança, les prevencions i la repressió preventiva continuaren sent la posició lògica de les esferes del poder en la seva relació amb Catalunya. El poder central vivia amb la convicció que la «revolució catalana», manifestada amb les periòdiques bullangues, el juntisme i el pes molt sovint «alternatiu» del món local, se sumava a la inestabilitat carlista per convertir el territori en un dels problemes més greus que dificultaven la consolidació de l'estat liberal. Hem de tenir present que durant tot el segle XIX la província de Barcelona va viure en xifres absolutes més dies amb suspensió de les garanties (en estat de guerra) que dies de normalitat constitucional, i l'aquarterament de tropes a Catalunya va ser molt superior al de qualsevol altra regió de la Corona. A mitjan segle XIX diputats conservadors catalans es queixaven a les Corts de l'estat de setge permanent en què vivia Catalunya, de la repressió desproporcionada de qualsevol aldarull (bombardeigs inclosos); i el progressista Salvador Maluquer es preguntava emfàticament: «¿Las provincias catalanas son acaso unas provincias conquistadas?».

En un fulletó atribuït a Joan Illas i Vidal, *Cuestiones catalanas. Cataluña en España* (1855), es reproduïen alguns fragments del número 210 de la revista madrilenya *Parlamento*. S'hi parlava de la no-raó

continguda en les «ínfules secessionistes» i en la mesquinesa egoista de Catalunya. Arran d'aquesta constatació, la dita publicació demanava aplicar a Catalunya una política conscient i precisa: «Las bases de esta política deben ser: primero, tratar con rigor a Cataluña pues el haberla tratado con tanta blandura la ha ensoberbecido en términos de que habla siempre el gobierno en lenguaje acerbo [rigorós]; segundo, demostrar que ninguna provincia es más dependiente de las demás que Cataluña; y que ella saca los mayores frutos de la sociedad española; tercero, fomentar la contraposición de intereses que en Cataluña existen; y, cuarto, hacer que los capitales devenguen intereses más módicos que los que ahora ganan». Sembla que l'autor de l'article ho tenia perfectament clar: mà dura i sense contemplacions (com s'havia vist en la repressió de l'aixecament de 1843 o com es veuria ben aviat amb l'aixecament de 1856); demostració dels avantatges que Catalunya treia de la seva pertinença a Espanya, sempre superiors al que en treien els altres (ara parlem de balanços fiscals i d'ordinalitat); debilitar Catalunya atiant les divisions internes, i empobrir-la per desgastar-la encara més —com ara diríem— reduint les inversions i fomentant la deslocalització empresarial.

El mateix 1855 la premsa de la capital afirmava que Catalunya era per a Espanya el mateix que Irlanda per a Anglaterra. I, simultàniament, el diari també madrileny *Las Novedades* opinava dels catalans que «ni se cuidan de España, ni les importa su forma de gobierno. Dominados por un egoísmo provincial, si permanecen unidos a nosotros y no se declaran en abierta rebelión, es porque conocen su impotencia para existir como nación independiente». L'argumentació sona a actual i, així, el que sorprèn és la «morigerancia» jurídica repressiva d'aleshores.

El món empresarial català, especialment el lligat a l'activitat industrial, es va mobilitzar durant tot el segle XIX a la recerca d'una política fiscal favorable que en protegís l'activitat. Volien que es gra-

vés l'entrada de productes manufacturats d'altres països, especialment d'Anglaterra i de França. De finals del segle XVIII en endavant aquest corrent proteccionista català va comptar amb teòrics destacats, com ara Eudald Jaumeandreu, Jaume Amat, Joan Güell i Ferrer o Joan Illas i Vidal, entre d'altres. Cal dir que la majoria de les obres d'aquesta gent demanaven la protecció com la millor manera de defensar els interessos de la nació espanyola i demostrar que Catalunya era absolutament solidària amb la resta de l'Estat. Els industrials catalans, però, no van trobar cap ressò en les instàncies de poder espanyoles, que, com s'ha dit sovint, continuaren defensant els grans interessos agraris del centre i el sud de la Península, aliens a la mentalitat industrialista. I encara molt sovint van haver de sentir, des del poder, com se'ls retreia manca de visió de futur i d'esperit modern, ja que el lliure canvi fomentaria la lliure competència i la millora del sector. La manca de resposta estatal va fomentar una precoç organització de grups econòmics de pressió, molt actius i dinàmics. La burgesia catalana va trobar fins i tot entrebancs governamentals quan es va organitzar per invertir en la xarxa ferroviària local i també quan va buscar la protecció de la Diputació de Barcelona per crear una junta de carreteres que dissenyés i construís un traçat modern i funcional per millorar la circulació tant de persones com de mercaderies en el territori.

En el darrer quart del vuit-cents la progressiva institucionalització de la cultura catalana i del sentiment catalanista es va sumar als desacords acumulatius, raó per la qual les sensibilitats i les preocupacions s'aguditzaren encara més. Posem-ne un exemple. Quan el 1895 el dramaturg Àngel Guimerà va fer el preceptiu discurs presidencial inaugural de curs en català, l'escàndol va ser considerable, fins i tot dins el mateix Ateneu Barcelonès, on es produïren els fets. El significatiu, però, és que la resposta des de Madrid no es feu esperar: la gosadia de Guimerà era considerada una clara manifestació de l'esperit separatista que s'estava consolidant a Catalunya i, al mateix temps,

se'l denunciava com una mostra més de la irresponsabilitat catalana, ja que un fet així podia contribuir a desencadenar una tercera guerra civil (es devien referir a les carlistes). Cal dir que en aquelles dates a Catalunya ja es parlava obertament de nació catalana (aportació del federal J.N. Roca i Farreras), d'autonomia i de temes concrets de govern que en un futur estatut caldria reservar com a competències catalanes (com ja s'havia apuntat a les Bases de Manresa de 1892 i es va especificar encara més en les posteriors assemblees de la Unió Catalanista a Reus, Balaguer, etc.). Davant d'això, a Espanya es parlava de pàtria en perill i d'honor «mancillado» en el decurs d'una guerra colonial que, de fet, l'estava abocant irremeiablement al desastre. Aleshores ja feia uns anys que a Castella s'havia orquestrat una primera campanya de boicot als productes catalans.

A finals de 1902, consumat el desastre, Joan Maragall va ser portat davant el jutge per l'article «La patria nueva». Entre altres coses, hi transcrivia un diàleg fictici amb el poder espanyol, que deia als catalans: «Sois cuatro inocentes, cuatro locos, cuatro criminales de lesa patria [...]; pero ¡ay de vosotros!; porque nosotros somos los ministros, nosotros los consejeros, nosotros los generales, nosotros los jueces, los directores, los hábiles, los oradores, los cimientos y puntales, en fin, de la vieja patria española. A lo cual contestaremos riendo: Pues nosotros somos los que hacen patrias nuevas». Maragall traduïa l'optimisme d'un catalanisme que encara pensava que podia regenerar aquella Espanya decadent i posar fi al model uniformitzador que l'havia portada a la misèria. Santa innocència! Però el catalanisme estava tot just iniciant el procés de convertir-se en un sistema polític de partits que en deu anys el portaria a ser hegemònic a Catalunya. En correspondència, doncs, la belligerància de l'Estat també havia d'entrar en una altra fase.

A la darrerria de 1905 el problema politicoterritorial català va esdevenir per primera vegada un problema estatal i parlamentari de primer ordre; i de fet ja no deixaria de ser-ho mai més. L'atac d'una

part de l'oficialitat de la guarnició de Barcelona a la premsa catalanista va ser contestada parlamentàriament amb una llei de jurisdiccions especials en contra del catalanisme que es mantindria vigent fins al 1931 i que, en aquest cas, va ser impulsada pel govern del Partit Liberal que presidia Segismundo Moret, que comptà amb el suport dels conservadors. Aquesta arbitrarietat parlamentària va aixecar a Catalunya una onada d'indignació que va provocar, de retruc, que els parlamentaris catalans abandonessin les Corts en senyal de protesta. El catalanisme va aprofitar aquesta ocasió organitzant una gran manifestació d'homenatge als parlamentaris i que va ser l'inici d'un moviment unitari que amb el nom de Solidaritat Catalana va aconseguir mobilitzar més del 70% de l'electorat i va assolir quaranta-un dels quaranta-quatre escons en joc a Catalunya. A partir d'aquest moment el món polític, econòmic i mediàtic de la capital espanyola va iniciar una campanya molt intensa en contra del que ja denominaven obertament l'intent del separatisme català de trencar la indissoluble unitat de la pàtria.

La demanda del catalanisme d'una Mancomunitat de Catalunya a partir de 1912 va ser discutida amb gran agror a les Corts, amb les corresponents acusacions de separatisme (amb el qual s'inventava el concepte de separatisme administratiu, perquè la Mancomunitat no tenia atribucions polítiques). Per la seva banda, la intervenció d'Alfons XIII per desbloquejar la iniciativa catalana va estar a l'altura de les grans intervencions borbòniques: va insinuar al diputat regionalista Francesc Cambó la possibilitat de mancomunar les províncies de Barcelona, Girona, Lleida i Osca, deixant-ne fora Tarragona, i demostrar d'aquesta manera a la política de l'Estat i als mitjans de comunicació que no es buscava restituir la subversiva unitat històrica catalana.

L'impacte de la Gran Guerra o Primera Guerra Mundial (1914-1918) va provocar una gran dinamització econòmica, social, cultural i política que va contribuir a posar en crisi el vell sistema espanyol

de la Restauració. Aquest règim debilitat es va haver d'enfrontar a la reivindicació autonòmica de Catalunya: el «problema catalán» es reduïa a una qüestió exclusiva d'alta política. El 1918-1919 es va neutralitzar, però només aparentment, perquè no tardà a convertir-se en una de les grans qüestions que motivarien l'aixecament de Primo de Rivera el 1923. Una de les primeres lleis de la dictadura va ser precisament la titulada «contra el separatismo», preàmbul d'una obra sistemàtica de demolició de l'acció de govern impulsada pel catalanisme des de la Mancomunitat. Arran d'aquesta sistemàtica, va començar a funcionar un mecanisme reflex —del qual parlàvem en començar— materialitzat en un corrent de simpatia envers la Catalunya oprimida, però resistent, i de comprensió que la satisfacció de les seves reivindicacions hauria de córrer paral·lelament a la restitució de la democràcia. Sembla que en el denominat Pacte de Sant Sebastià, a l'agost de 1930, l'oposició republicana espanyola i la catalana van acordar aquesta manera de procedir en un moment eufòric en el qual la prioritat fonamental era trobar la màxima unitat per enderrocar la monarquia. El catalanisme s'enlluernà amb aquesta nova estètica i va haver d'esperar fins al 1932 per adonar-se que el projecte unitari espanyol depenia molt poc del color polític de qui ocupava el govern. En arribar el moment constituent de traduir les il·lusions en un text jurídic que comprometés tothom en una perspectiva de fons confederal, va semblar intolerable per a la política castellana.

Vaig acabant. Com a historiador que soc, no puc deixar de recordar que, per entendre el moment actual, hem de continuar tenint dissortadament molt present la Guerra Civil i el seu balanç. És evident que aquí no ens pertoca fer una explicació d'aquest període tan tràgic de la nostra història recent. Simplement i a l'efecte del que ara analitzem, sí que hem de destacar que les incidències del conflicte van provocar que en molts moments Catalunya pogués viure com un estat pràcticament independent. Això no agradà gens a l'itinerant govern de la República, que, així que en va tenir l'oportunitat, va re-

cuperar el terreny perdut i va reduir moltíssim les competències del govern que presidia Lluís Companys amb l'argument de l'eficàcia (la centralització) per guanyar la guerra. Es va fer córrer l'argument de l'egoisme català i la falsedat que no havia contribuït a l'esforç bèl·lic fora del seu propi territori. I en alguna ocasió es va sentir algun polític republicà afirmar que preferia una Catalunya en mans de Franco que no pas separada d'Espanya.

Després de la derrota republicana de 1939 es van institucionalitzar la corrupció autàrquica i l'estraperlo, el terror indiscriminat, amb milers de baixes, i la barbàrie, amb olor permanent de caserna. Les relacions de Catalunya amb el poder espanyol van rebre un cop fortíssim els efectes del qual d'una manera o altra encara s'arrossegueu; tampoc no s'han tancat moltes de les ferides provocades per la guerra, i el poder espanyol es continua resistint encara a hores d'ara a condemnar la dictadura i a retirar condecoracions i finançament a llocs i persones amb les mans tacades de sang, fet que ajuda a entendre fins a quin punt la dictadura va contribuir a consolidar el bloc de poder encara vigent a Espanya.

El poder franquista es va llançar a un intent de genocidi de la identitat, la llengua i la cultura catalanes amb una intensitat mai vista. Dues o tres generacions van haver de dedicar esforços ingents a la resistència i a una reconstrucció que va tenir les coses molt difícils per connectar amb la realitat anterior a la derrota de 1939. Aquesta lluita, explicada de pares a fills, va ajudar a aguditzar la resistència i va impedir que en endavant es pogués acceptar amb naturalitat qualsevol cosa provinent del poder central.

Ens falta, això sí, acabar de valorar l'efecte del tsunami immigratori que als anys seixanta va canviar de soca-rel la composició social i el panorama urbà de Catalunya. De cop, quasi la meitat de la població tenia les arrels fora de Catalunya i una feinada enorme per arribar a una fusió entre la identitat originària i la de la terra d'acollida. Amb la integració econòmica en els fluxos internacionals feta

a l'Espanya franquista per mandat del Fons Monetari Internacional, es va desfermar una impressionant onada migratòria cap als centres industrials i urbans que afectà Catalunya d'una manera especial. Des de les acaballes dels anys cinquanta fins al final de la dictadura van arribar a Catalunya un milió i mig de persones que s'ocuparen com van poder en els sectors en alça de la indústria i els serveis. El 1970 al Barcelonès i al Baix Llobregat el 52,9% de la població era d'origen immigrant. Cal tenir present que de la resta, dels nascuts a Catalunya, una part significativa provenia d'immigracions anteriors, especialment la dels anys vint. Una mobilització humana amb aquestes magnituds i condicions (l'acollida d'aquesta gent es va fer en condicions de precarietat extrema) per força havia de representar un cop fortíssim per a l'equilibri social i cultural catalans; i encara més en plena vigència de la repressió exercida per la dictadura.

Aquesta gent acabada d'arribar, però, va compartir amb els catalans d'origen les males condicions urbanístiques, escolars, comunicacionals, culturals i laborals que la dictadura mantenia malgrat les millores introduïdes pel *desarrollismo*. Avui sabem que la Transició va esdevenir un fiasco, mancada com va estar d'elements significatius de ruptura. Però el seu simple anunci va aixecar una eufòria esperançada i alhora temerosa d'una més que possible involució; també el primer govern socialista el 1982 va provocar una onada similar d'esperança. Al capdavant, però, ni el règim del 1978 ni el canvi del 1982 van modificar el fonament històric del plet entre Catalunya i el poder espanyol perquè cap dels dos no va tenir la força suficient per dinamitar el vell bloc del poder espanyol i el seu profund convenciment unitarista i uniformitzador.

Tot amb tot, un percentatge elevat d'aquests nous catalans es va mobilitzar per reivindicar el respecte a la identitat i la llengua i per aconseguir una escola catalana i de qualitat. No es pot oblidar que els primers pares que van demanar classes de català dintre de l'horari lectiu eren del Baix Llobregat (de Cornellà, si no vaig errat).

Posteriorment vindrien la normalització democràtica, el consumisme i, de mica en mica, la substitució de tot això pel «panxacontenisme» del denominat nacionalisme banal. S'havien consumat el trencament del referent històric, la incultura titulada i no sabuda i el plaer del petit benestar: això és, l'aparició del terreny adobat on floreix el populisme. I aquest populisme pretén el trencament intern de la societat catalana en nom de la democràcia i, sobre aquest desastre, mirar de solucionar «democràticament» i d'una vegada per totes el problema de les relacions entre la societat catalana i el bloc de poder espanyol.

La història continua. I per entendre-la completa ens restaria explicar tots els elements que el bloc de poder espanyol ha esmerçat de 1714 ençà per convèncer els catalans (com també els habitants d'altres territoris de l'Estat) del benefici que treuen de pertànyer a aquesta unitat política que denominem Espanya. La meva impressió és que aquest apartat seria considerablement més curt.

Catalunya-Espanya durant el segle XVIII

JOAQUIM ALBAREDA
Universitat Pompeu Fabra

En començar el segle XVIII, un fet decisiu alterà el rumb de la història de Catalunya: la Guerra de Successió a la Corona hispànica (1705-1714). Va ser, eminentment, un conflicte internacional amb una barreja d'ambicions territorials i interessos comercials a Espanya i Amèrica. Però també va donar lloc a una guerra civil entre la Corona d'Aragó, partidària de l'arxiduc Carles d'Àustria, preocupada per conservar i millorar les seves lleis que limitaven el poder del rei, i la Corona de Castella, on prevalia el decisionisme regi, que acceptà el nou rei Felip V. Van entrar en joc, també, visions contraposades de l'economia: més favorable a la intervenció francesa en el cas de Castella, i clarament contrària a això en el de Catalunya, amb un projecte propi que liderà l'advocat Narcís Feliu de la Penya, el qual combinava mesures de lliure comerç i prohibicionistes, amb l'impuls de la producció autòctona.

Podem parlar, en el cas de Catalunya, d'una cultura política «republicana» que es basava en les Constitucions (que reunien les lleis elaborades des del segle XVII fins al 1706), uns drets formals que emparaven beneficis fiscals i en els àmbits de la guerra, de la justícia, de l'economia i de la llibertat, i que limitaven el poder del rei en un temps en què, amb els naixents estats, es veia més enfortit que mai. Les Corts de 1701 i de 1705, les últimes, havien posat al dia les Cons-

titucions amb avenços significatius de control dels ministres reials, la creació del Tribunal de Contrafaccions per vetllar pel compliment de la llei, lleis que afavorien el comerç i mesures garantistes per a les persones.

El triomf borbònic suposà la liquidació de la monarquia composta dels Àustria i de la seva estructura constitucional i composta. Establí les bases del naixent estat nació, tal com ho van fer aleshores mateix la Gran Bretanya i la monarquia austríaca. És obvi que l'Acta d'Unió d'Escòcia i la monarquia dual austrohongaresa van ser fórmules molt millors que no pas el «justo derecho de conquista» aplicat a la vençuda Corona d'Aragó. Com ho és que la Gran Bretanya oferí millors oportunitats d'incorporació als escocesos i de participació en l'imperi colonial.

Catalunya va perdre l'Estat, un sistema juridicopolític consolidat al segle XIII amb les Corts, la Diputació del General, fiscalitat, sistema financer i moneda propis, basat en les Constitucions. I, sens dubte, una de les pèrdues més sentides per part de la població va ser la de la participació política en les institucions —on ciutadans honrats i burgesos tenien una presència destacada—, sobretot en els municipis on l'home comú estava present mitjançant el sisè conseller, que corresponia als artesans.

Al final de la guerra es va produir el primer gran exili a Espanya, d'unes trenta mil persones. La Ciutadella, construïda aleshores, va esdevenir el símbol de la repressió fins que fou aterrada el 1873 enmig de grans proclames antiabsolutistes i antiborbòniques. L'abolició de les universitats i la creació en el seu lloc de la de Cervera, i la imposició del castellà com a llengua de l'Administració responien al programa uniformitzador en l'àmbit cultural.

L'absolutisme, amb la Nova Planta, va establir una estructura jeràrquica presidida pel capità general i marcadament militaritzada, ja que al llarg del segle pràcticament tots els corregidors (un càrrec civil a Castella) van ser militars, amb clara voluntat de control. Els re-

gidors dels municipis deixaven de ser elegits i eren nomenats, i a partir de 1739 el càrrec es va posar a la venda. Aquella combinació de militars al capdamunt i regidories comprades a la base va afavorir una corrupció sense precedents. A més a més, fou abolida l'antiga visita (que fins al 1714 controlà els diputats al final del seu mandat), però no s'implantà el «juicio de residencia» vigent a Castella. El cadastre, la nova contribució borbònica, es convertí en camp obert per a les corrupteles dels regidors (que aplicaven tarifes baixes a les terres dels poderosos i altes a les dels modestos) defraudant diners, a més d'altres abusos diversos (com inventar-se noves càrregues). En definitiva: es van eliminar els mecanismes d'una cultura política que s'havia anat desenvolupant des de l'edat mitjana.

Però com encaixa en aquest relat de tons marcadament repressius la imatge d'una Catalunya pròspera que Pierre Vilar explicà esplèndidament i de la qual donen testimoni tants viatgers estrangers? Precisem-la: la imatge correspon a la segona meitat del segle XVIII, quan el país s'havia refet dels efectes de la guerra. En segon lloc, les bases de la prosperitat, l'especialització productiva i els intercanvis, s'havien assentat el 1700. Catalunya es recuperà lentament dels efectes devastadors de la guerra i es va trobar en condicions d'aprofitar els incentius que oferí el nou règim, com l'abolició de l'estrangeria i de les duanes interiors, les mesures proteccionistes per al cotó i els proveïments militars. Tanmateix, de poc haurien servit aquests estímuls sense unes condicions prèvies que tenien el fonament en el contracte d'emfiteusi, que garantia al pagès l'accés a la terra, i en l'especialització productiva i els intercanvis. L'il·lustrat Antoni de Capmany ho remarcà en relació amb l'increment de la demanda per a la guerra: en altres territoris de la monarquia no havia comportat avenços en l'agricultura o la indústria. És a dir: de poc servia, si l'economia no era capaç de respondre a la demanda. L'il·lustrat Jaume Caresmar afegia que en el cas de Catalunya hi havia capacitat productiva i hi circulava el diner, a diferència del que passava a Castella.

El cert és que l'aiguardent fou venut a l'Atlàntic del nord, a Espanya i a Amèrica, alhora que els teixits, primer de llana i després de cotó i lli, van inundar els mercats espanyol i americà, competint amb les manufactures estrangeres. Com va dir irònicament Vilar, aquesta va ser la revenja pacífica catalana. Finalment, cal remarcar-ho, aquell desenvolupament econòmic accentuà el caràcter diferencial de Catalunya en relació amb la resta d'Espanya.

La Junta de Comerç (1758) no solament reflecteix l'ascens de la burgesia dels negocis, enriquida amb els *asientos* de l'Exèrcit, la qual va saber construir una institució quasi de govern de Catalunya, sinó que també va impulsar escoles tècniques d'acord amb les demandes de la societat (al costat de les acadèmies de Matemàtiques i de Cirurgia, entre d'altres). Va estimular el programa de 1780, encapçalat per Capmany i Caresmar i basat en el mercantilisme industrialista, que enllaçava el passat i el present de Catalunya.

Podem concloure, doncs, que l'acomodació dels catalans en la nova estructura política, estranya i repressiva, va arribar amb el creixement econòmic, el qual va estimular, també, l'ús del castellà i l'increment de la diglòssia.

Això no obstant, els senyals de dissidència política —acompanyats de la malfiança crònica de les autoritats borbòniques— no van cessar al llarg de tot el segle. Els primers, de signe violent, s'expressen en la revolta dels Carrasclets (en el marc de la Guerra de la Quàdruple Aliança, 1717-1719) i acaben en la guerrilla d'Andreu Garcia (1735). Mentrestant, els exiliats pensaven en un sistema alternatiu per a Espanya basat en les Corts, enfront de l'absolutisme, i Ramon de Vilana Perlas, secretari d'Estat de Carles VI, aprofità la Pau de Viena (1725) per demanar a Felip V que alleugerís el cadastre, fes efectiva l'amnistia (i despengés el cap del general Moragues del portal de Mar) i restablís la Universitat de Barcelona, perquè, argumentava, el dinamisme econòmic de la ciutat ho requeria.

Diversos memorials donen testimoni d'aquesta dissidència constant: contra el cadastre, a favor del sistema representatiu anterior als municipis, a favor del restabliment de la Diputació i de la creació de l'«abogado general del público», etc. El més conegut és el memorial de 1760 lliurat al nou rei Carles III de Borbó i redactat per uns diputats de les ciutats de Saragossa, València, Barcelona i Palma, que constitueix un autèntic programa reivindicatiu que sintetitza diverses demandes formulades a partir de 1714. Evoca les institucions de govern de la Corona d'Aragó anteriors a la Nova Planta, abolides per Felip V, i en recorda l'eficàcia enfront, per exemple, dels municipis borbònics, els regidors dels quals estaven «menos venerados del pueblo que estuvieron los jurados, y por consiguiente, son menos útiles al mismo pueblo». Per la qual cosa reclama el mecanisme de control dels càrrecs mitjançant el Tribunal de la Visita que hi havia abans de la Nova Planta. Tot seguit formula un seguit de greuges que al·ludien a la manca d'igualtat entre els habitants de la Corona de Castella i els de la Corona d'Aragó (en relació amb la llengua i l'accés als càrrecs importants) i reivindica «la diferencia del gobierno y de las leyes municipales de los reinos de España».

També són significatives les denúncies, entre d'altres, contra el corregidor de Lleida Mateo de Cron i el capità general de Catalunya marquès de la Mina. En ambdós casos, les investigacions del Consell de Castella van admetre les seves pràctiques corruptes («mala administración, embrollos y usurpaciones», es deia en relació amb Cron), però conclouen que, com que es tractava de militars, quedaven al marge de la jurisdicció civil.

Ara bé, la protesta més remarcable és la que van dur a terme els gremis, l'últim reducte participatiu, entre 1740 i 1770, per denunciar els abusos dels regidors i corregidors en l'aplicació del cadastre i tota mena de corrupteles en l'àmbit municipal. No es tracta en cap cas d'accions a la defensiva, sinó que plantegen el control dels regi-

dors. Sovint invoquen el sistema representatiu municipal que havia estat abolit, el de les tres mans (major, mitjana i menor).

Aquell cabal organitzatiu i de dissidència va tenir una clara expressió en l'avalot de quintes de 1773. Aleshores es creà una diputació dels gremis per oposar-se al servei militar. El Consell de Castella va interpretar que aquesta Diputació atemptava contra «la constitución política de la Monarquía». En efecte, partint del supòsit que als vassalls «sólo incumbía la gloria de obedecer», els fiscals entenien que els dirigents dels gremis amb la seva «figurada» Diputació havien format «un cuerpo republicano incompatible con la soberanía», «para establecer en Barcelona una democracia contraria a las leyes y a la constitución establecida por Felipe V en la nueva planta de 1716».

En aquell segle en què l'espanyolització avançà amb pas ferm, el manteniment de la identitat dels catalans es manifesta amb l'ús de la llengua per part del poble baix —per bé que el castellà era cada cop més utilitzat— i amb el record de les llibertats perdudes present en les protestes i en els memorials, una idea que corroboren les autoritats borbòniques. Així, el capità general marquès de la Mina el 1756 escrivia sobre els catalans: «son idólatras de su libertad y materia dispuesta para el sacrificio por conservar la sombra de ella que les queda en la memoria de sus antiguos privilegios». I el 1774 Pedro de Lucuce feia referència a l'«amor a la libertad y a la repugnancia a todo servicio forzado [...]». De donde se sigue que jamás olvidarán los privilegios que justamente perdieron, y que tendrán los ánimos dispuestos a recobrarlos con el más leve motivo que se presente».

A la segona meitat del segle XVIII, un dels millors exponents del canvi polític que s'estava operant a Catalunya, almenys entre les classes benestants, és el llibre *Las señales de la felicidad de España, y medios de hacerlas eficaces* (1768), de l'advocat Francesc Romà i Rossell. Partidari de consolidar la nació espanyola, proposava que el govern es fonamentés en l'amor a la societat (per tal d'assolir la «felicitat

pública»), en el racionalisme i en la ciència política, a la vegada que argumentava una idea de «mercado nacional» més elaborada que la que va formular el ministre reformista José de Carvajal y Lancaster. En aquest sentit, no ha d'estranyar-nos que sostingués que «la diversidad de idioma causa extrañeza y retarda el enlace» i que suggerís una clara voluntat d'entesa de «pàtria». Però què hi entenia Romà, per pàtria? «Ésta es todo el estado, del cual uno es miembro», deia, bo i afirmant que escrivia per al «bien de toda la nación, y de cada español». Però en l'obra no hi falten elements reivindicatius que enllacen amb la dissidència que hem apuntat, com ara l'evocació del sistema representatiu anterior, que incloïa els plebeus, la conveniència de posar fi a la desconfiança envers els perdedors de la Guerra de Successió, el dret d'aquests a l'hora de participar en càrrecs públics i l'opinió contrària de Romà a la venda dels càrrecs.

En aquest punt convé posar en relleu que, al cap de més de mig segle, el canvi de registre en els conceptes de pàtria i nació, en relació amb els que empraven els austriacistes Narcís Feliu de la Penya i Francesc de Castellví, salta a la vista: la doble lleialtat d'aquests al rei i a la pàtria —Catalunya i les seves Constitucions— ara s'identifica amb el rei i amb la pàtria nació assimilada a la representació política d'Espanya. Els indicis de la mutació es perceben bé entre els grups dirigits i en la burgesia emergent, mentre que, a parer de Josep Fontana, a finals del segle XVIII hi ha escassos indicis que el projecte de construcció nacional espanyola es fes extensiu entre les classes populars. Com és sabut, la Constitució liberal de Cadis va consagrar el model unitari per damunt del plural.

Juegos de nacionalismos con Cataluña al fondo

ISMAEL SAZ

Universitat de València

Centraré estas breves reflexiones en las siempre complejas relaciones que se dan entre el nacionalismo catalán, en sus distintas permutaciones, y el nacionalismo español, también en sus distintas permutaciones. Y lo haré fijando la atención, sin ningún ánimo de exhaustividad o explicaciones omnicomprendivas, en tres momentos históricos: en lo que se pueden considerar los albores del catalanismo en su relación con el provenzalismo y los futuros nacionalismos francés y español; en las décadas interseculares de los siglos xix al xx, que es cuando, en mi opinión, se fraguan los más importantes y duraderos nacionalismos del siglo pasado —el español y el catalán, por supuesto, pero también los de tantos países europeos—; y en el de las vísperas y primeros pasos de la II República.

No se quiere decir con esto que no haya nacionalismos anteriores a los que comienzan a forjarse en las últimas décadas del siglo xx. Existe, por ejemplo, un formidable nacionalismo español liberal en el que el aporte catalán es de todo menos secundario y que es, en última instancia, el constructor de la nación española. Pero si partimos de la segunda mitad del siglo xix es básicamente porque se empiezan a moldear entonces unos nacionalismos que van mucho más allá de aquellos primeros parámetros decimonónicos que veían la existencia de una identidad, clara, necesaria y suficiente entre patria y libertad.

Una identidad que empezó a quebrarse al mismo tiempo que entraron en crisis los valores de la Ilustración y de la Revolución francesa. Hablamos de la revuelta cultural o revolución cultural que pone en cuestión la centralidad de nociones como «razón», «progreso», «libertad», «democracia», la centralidad de la modernidad, en suma. Proliferaron entonces nociones, percepciones y enfoques que se pueden considerar antagónicos de los anteriores; todo ello acompañado, presidido, por la gran palabra de la época: «decadencia». Porque, en efecto, para muchos de los protagonistas de esta revuelta cultural, decaían las sociedades, las clases, las razas, las personas y, por supuesto, las naciones. Para los nuevos nacionalistas, era la nación, precisamente, la que englobaba y acusaba todas las decadencias; razón por la que era también en la nación donde residiría el más eficaz revulsivo para la superación de todas ellas.

DE REGIONALISMOS Y NACIONALISMOS DECIMONÓNICOS

Si hubo dos países en los que la noción de decadencia reinó con más fuerza, estos fueron Francia y España. En ambos pudo hablarse de crisis y decadencia de la nación, cuando no de amenazas de muerte y desaparición. Por supuesto, la lógica de los nuevos nacionalismos —del francés y del español, en este caso— era la de llevar al límite estas visiones catastrofistas para postularse como la única vía posible para la resurrección, palingenesia o regeneración de la patria. Pero más allá de las naciones-Estado estaban, en su interior, otros territorios en los que se pugnaba también por construir identidades que podían ser regionales o nacionales. Tal era el caso, por supuesto, de Cataluña, y también el de Provenza. Ni una ni otra tuvo que esperar a la futura revuelta cultural para reforzar sus propias identidades, si bien en ciertos momentos, como veremos, algunas de las dinámicas originales pudieran converger con los nuevos nacionalismos. Vale la

pena tener eso en cuenta porque en ambos casos se puede apreciar la suma complejidad de las relaciones entre estos territorios y la nación-Estado.

Además, las identidades regionales provenzales y catalanas recorrieron durante décadas caminos parecidos y sumamente relacionados. Así el ejemplo de un Milà i Fontanals al que se pudo definir como nuestro «primer provenzal».¹ Más adelante, las relaciones entre el felibrismo y la Renaixença se volvieron, más allá de viejas polémicas sobre el carácter primigenio de unos u otros, particularmente estrechas.² A los Jocs Florals acudirá el gran felibrista Frédéric Mistral, acompañado de un personaje tan significativo como Víctor Balaguer; y por ahí pasará también el discípulo predilecto de Milà, Marcelino Menéndez y Pelayo. Un discípulo tan predilecto de Milà como Charles Maurras lo era de Mistral.

Hay incluso un momento especialmente interesante en el que se vislumbran coincidencias importantes, cuando no claras interinfluencias, entre los movimientos identitarios de ambos lados de los Pirineos. Me refiero al mes escaso que separa la Declaración de los felibres federalistas, en la que Maurras tiene un papel fundamental, de las Bases de Manresa. Importante porque en ambos documentos se formulan planteamientos y reivindicaciones semejantes. Pero importante también porque para los federalistas franceses el catalanismo constituye un ejemplo y acicate por su capacidad de articular a

1 MENÉNDEZ Y PELAYO, Marcelino (1953). «El doctor D. Manuel Milà y Fontanals (semblanza literaria)», *Estudios y discursos de crítica histórica y literaria. V. Siglo XIX. Edición Nacional de las Obras Completas de Menéndez y Pelayo*, pág. 138. Consultado en Biblioteca Virtual de Polígrafos. Fundación Ignacio Larramendi.

2 JORBA, Manuel (1989). «La polèmica de l'origen felibre o autòcton de la Renaixença», *Actes del Vuit Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Tòrrida de Llenguadoc, vol. 1, págs. 343-364.

literatos, políticos y amplios sectores sociales.³ E importante, en fin, porque no puede descartarse en absoluto que el conocimiento de la Declaración tuviese algún efecto en el proceso mismo de elaboración de las Bases.⁴

A partir de aquí no se puede sino constatar la diferente evolución de estos regionalismos. Así, Maurras, sin renunciar nunca a su *federalismo*, se erigiría más adelante en el gran referente del nacionalismo reaccionario francés, el de Action Française. Un nacionalismo cuyo componente regionalista se mantendría hasta el final, precisamente porque, para ese nacionalismo reaccionario, la región, las corporaciones, la religión y, desde luego, la Monarquía eran los pilares esenciales de la patria; la base para que Francia volviera a vivir el esplendor experimentado con el Antiguo Régimen antes de que la revolución, el liberalismo y la democracia la arrastrasen a la decadencia.

¿Hay algo similar en el caso catalán? Digamos que sí, en la medida en que tendríamos aquí una de las primeras líneas de la contribución catalana y del catalanismo a la construcción del moderno nacionalismo español. Una línea que procede esencialmente de ese gran catalanista y a la vez españolista que fue Milà i Fontanals, al que por cierto se ha podido aludir recientemente como el padre del nacionalismo español,⁵ que se proyecta con su discípulo Menéndez y Pelayo de forma similar —y anterior— a lo que pasaría con Maurras, como un nacionalismo español, regionalista, de fuerte contenido

3 GIOCANTI, Stéphane (2010). *Charles Maurras. El caos y el orden*. Barcelona: Acantilado, pág. 157.

4 RAFANELL, August (2006). *La illusió occitana*. Barcelona: Quaderns Crema, vol. 1, pág. 140.

5 CATA, Josep (2018). «Marfany: el nacionalismo español fue creado por catalanes», *El País*, 20 de junio. MARFANY, Joan Lluís (2017). *Nacionalisme espanyol i catalanitat. Cap a una revisió de la Renaixença*. Barcelona: Edicions 62.

conservador, católico y monárquico. Curiosamente, ese nacionalismo españolista aprendido en Cataluña experimentará posteriormente una evolución hacia la furibunda radicalización antiliberal y antidemocrática —y, en este sentido, inversa a la que estaba padeciendo el propio Menéndez y Pelayo— por la influencia, ahora sí, de Maurras. No fue esta la última contribución catalana al nacionalismo reaccionario español. Años más tarde otro catalanista, Eugeni d'Ors, se erigiría en el gran conocedor e introductor en España de Maurras —y de Sorel—, aunque todos los frutos de esta sacudida dorsiana fueron a madurar, tras su *defenestración*, en el nacionalismo reaccionario español y el falangismo.

Por supuesto, no se pueden olvidar otras contribuciones catalanas al nacionalismo español. Baste pensar en Víctor Balaguer y el mantenimiento de visiones plurales de España en clave liberal y progresista, muy alejadas todas ellas de las derivas reaccionarias de Maurras y aun de las de un Mistral simpatizante del carlismo y enemigo declarado de la I República. En este contexto se producirá precisamente la ruptura con Víctor Balaguer.⁶ Otra cosa es que el gran sueño de este último de convertir Cataluña en una especie de Piemonte español viniese a estrellarse contra la cruda realidad;⁷ o que el personaje político con el que se identificaba, el general Prim, fuese a ser el último catalán en presidir un Gobierno español. Circunstancias que venían a confirmar una constante que se mantendría en lo sucesivo: la difícil asimilación por el Estado español de un nacionalismo progresista también español, por más que fuera de origen catalán y catalanista.

6 RAFANELL, August (2006). *La illusió occitana*, op. cit., I, págs. 97-98.

7 Véase al respecto: SAZ, Ismael (2006). «Gli echi di una rivoluzione. Riperussioni e memoria del '48 italiano in Spagna». En: *Memoria, rappresentazioni e protagonisti del 1848 italiano. A cura di Renato Camurri*. Verona: Istituto per la Storia del Risorgimento italiano, págs. 63-81.

CATALUÑA Y ESPAÑA EN LOS ALBORES
DEL NUEVO NACIONALISMO ESPAÑOL:
LOS REGENERACIONISTAS Y NOVENTAYOCHISTAS

Podemos considerar que el nacionalismo catalán propiamente dicho surge *en su tiempo*; es explicable en lo fundamental en la misma clave que los nacionalismos europeos y está, por ello, inextricablemente unido a las dinámicas más relevantes de la crisis finisecular. En este sentido, el nacionalismo catalán sería uno de los ejemplos más tempranos, fuertes, complejos y duraderos de cuantos surgen por entonces. Cristalizado orgánicamente como Lliga Regionalista, casi al mismo tiempo que la Action Française, en 1901, en sus inicios tiene con el francés, además de los orígenes culturales que constatabamos, más puntos de contacto de los que suelen contemplarse.⁸

Ambos nacionalismos tenían una misma matriz conservadora, ambos eran antiparlamentarios y antiliberales, corporativos, católicos y antisemitas; los contactos entre ellos fueron tempranos y constantes.⁹ Como en el caso de Barrès y Maurras para Francia, el regionalismo catalán podía ser interpretado y asumido en clave de regeneración española. Pero si ahí se localiza la semejanza entre las mencionadas experiencias, es ahí también donde iba a radicar la diferencia. Preci-

8 CASASSAS, Jordi (1992). «Societat i projecte nacionalitzador a la Catalunya de la Restauració (Reflexions generals)». En: *Congrés Internacional d'Història «Catalunya i la Restauració, 1875-1923»*. Manresa: Centre d'Estudis del Bages, págs. 265-268. Véase una aproximación a las figuras de los coetáneos Maurras y Prat de la Riba en: RAFANELL, August (2006). *La illusió occitana*, op. cit., I, págs. 159 y ss.

9 MANENT, Albert (1997). *Del Noucentisme a l'exili. Sobre la cultura catalana del nou-cents*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, págs. 205-226; COLL I AMARGÓS, Joaquim (1994). *El catalanisme conservador davant l'afer Dreyfus (1894-1906)*. Barcelona: Curial.

samente porque en el caso español se rompe ese *continuum* entre regionalismo catalán y nacionalismo español.

¿Cómo explicar tan desigual evolución? Desde nuestro punto de vista, el regionalismo catalán avanza hacia el nacionalismo porque las contradicciones de la sociedad catalana exigen una respuesta nacional y nacionalista que, no pudiendo proyectarse o materializarse como nacionalismo español, lo hará como nacionalismo catalán. Se podría decir, incluso, que en la Cataluña finisecular hay un *hambre de nación* que el Estado español se mostró incapaz de satisfacer. Por otra parte, el modernismo catalán gozaba de un contexto socioeconómico del que carecía Madrid; sus intelectuales tenían a mano aquella burguesía, a la que pertenecían, que a la vez los sustentaba y los provocaba, los estimulaba y desesperaba. Y tenían, además, vía directa con el gran centro difusor de la cultura europea, París, al que no llegaban, como antes, a través de la capital del Estado. Más aún, Barcelona fue una de las principales vías de entrada en España de las corrientes culturales y políticas del momento. Esta es una de las principales diferencias frente a los franceses: la capital y punto de referencia del terruño provenzal o lorenés era París; la del catalán, Barcelona, cada vez más.¹⁰

Ninguna de estas circunstancias pasó desapercibida a los contemporáneos. La práctica totalidad de los regeneracionistas, esto es, nacionalistas españoles, reconocieron siempre el protagonismo económico, social e intelectual, la posición de vanguardia, que correspondía a Cataluña. Ya Menéndez y Pelayo había visto en la Cataluña de las décadas centrales del siglo XIX el elemento más dinámico de la cultura española.¹¹ Macías Picavea llamaba a Cataluña

10 Véase al respecto: CACHO VIU, Vicente (1997). *Repensar el noventa y ocho*. Madrid: Biblioteca Nueva, págs. 23-26 y 60-61.

11 Noción ampliamente reiterada en: MENÉNDEZ Y PELAYO, Marcelino (1953). «El doctor D. Manuel Milá y Fontanals (Semblanza literaria)», *op. cit.*, págs. 134-175.

a asumir la guía y dirección de España. Unamuno creía ver un desierto en España del que solo se salvaría lo catalán.¹² Y el ciclo podría volver a cerrarse con el Menéndez y Pelayo que en 1908 hablaba de una Barcelona destinada a ser «la cabeza y el corazón de la España regenerada».¹³

El problema que planteaba este reconocimiento prácticamente unánime del papel de vanguardia que correspondía a Barcelona y Cataluña en la regeneración de España es que adquiriría con frecuencia características *esquizofrénicas*. Todos reconocían el protagonismo catalán, pero cada uno pretendía dictar sus propias condiciones. El *regionalista* Menéndez y Pelayo rechazaba frontalmente el catalanismo político; Unamuno invitaba a los catalanes a catalanizar España entera, pero para ello tenían que verter su espíritu al castellano; la abnegada defensa de Picavea de los regionalismos vasco y catalán no le impedía localizar en las cualidades de la lengua castellana la «prueba concluyente y cierta de la superioridad de la raza que lo ha formado y lo usa».¹⁴

En definitiva, Cataluña podía y debía jugar un papel de vanguardia en la construcción de una España moderna y regenerada. Podía constituir el *cerebro* y *motor* de la misma... siempre que reconociese que el *alma* de esa España estaba en otra parte, en Castilla. Es decir, Cataluña tenía derecho a todo... menos a ser nación. No se trata, en

Véase también: HINA, Horst (1986). *Castilla y Cataluña en el debate cultural, 1714-1939*, Barcelona: Península, págs. 218-219.

12 SERRANO, Carlos (1998). «Conciencia de la crisis, conciencias en crisis». En: PAN-MONTOJO, Juan (coord.). *Más se perdió en Cuba. España, 1898 y la crisis de fin de siglo*, Madrid: Alianza, pág. 383.

13 Citado en: BOTTI, Alfonso (1992). *Cielo y dinero. El nacionalcatolicismo en España (1881-1975)*. Madrid: Alianza, pág. 40.

14 HINA, Horst (1986). *Castilla y Cataluña...*, *op. cit.*, págs. 215-217 y 297; MACÍAS PICAVEA, Ricardo (1992). *El problema nacional*. Madrid: Fundación Banco Exterior, págs. 77, 306 y 334-335.

absoluto, de demonizar esta actitud *esquizofrénica*, sino de resaltar que, en la medida en que se añadían más *sólidos* y castellanocéntricos fundamentos al viejo nacionalismo español, se *descubría* que el nacionalismo catalán podía ser también el antagonista por excelencia.

Conviene precisar que la misma *esquizofrenia* podía hallarse también en Cataluña. Porque también aquí se hablaba y pensaba en el dolor y la salvación de España. Hasta Azorín pudo considerar a Almirall y a Pompeu Gener como precedentes inmediatos del regeneracionismo de su *generación del 98*.¹⁵ El modernismo catalán acentuaba las notas de la catalanidad, pero podía jugar también un papel de vanguardia en el descubrimiento de las españolas. El hallazgo *noventayochista* del Greco se produce después de que ese mismo pintor fuera reivindicado y entronizado en la tercera de las Festes Modernistes en Sitges, en 1894.¹⁶ El Maragall que llamó a cortar los lazos con *la Morta* no dejó de concebir ciertas esperanzas sobre la regeneración de España.¹⁷

De alguna forma, el desastre de 1898 contribuyó mucho a la disolución de ambas esquizofrenias. Al aumento de las tensiones sociales en la ciudad y el campo catalanes, a los temores de los sectores conservadores de la sociedad catalana, a la dinámica de nacionalización implícita en el modernismo y a la ya tradicional crítica catalana a la ineficiencia y corrupción de la Administración central, se suma-

15 Véase al respecto: BERNAL, José Luis (1996). *¿Invento o realidad? La generación española de 1898*. Valencia: Pre-Textos, 1996, págs. 68-69.

16 A la que, por cierto, asistió un Ángel Ganivet que se definió a sí mismo como «mezcla de catalán candondo y de godo silingo». CALVO, José Luis (1998). *La cara oculta del 98. Místicos e intelectuales en la España del fin de siglo (1895-1902)*. Madrid: Cátedra, pág. 295.

17 Véase al respecto: MARFANY, Joan Lluís (1982). *Aspectes del modernisme*. Barcelona: Curial, págs. 103 y ss. Sobre el *españolismo* del nacionalismo catalán, véase: COLOMINES, Agustí (1993). *El catalanisme i l'Estat: la lluita parlamentària per l'autonomia (1898-1917)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, págs. 289-291.

ba en 1898 la pérdida del mercado colonial, para unos, y la necesidad de una respuesta nacional, para todos. Y la respuesta de Madrid hizo el resto. La oleada regeneracionista se agotó muy pronto. Como se agotó el efecto del Boulanger español, el general Polavieja, que sirvió para demostrar la inanidad de las aspiraciones, a la vez conservadoras y descentralizadoras, de los catalanes de orden. En definitiva, 1898 confirmó la ausencia de una respuesta nacional española al *hambre de nación* de distintos sectores del catalanismo económico y cultural. Luego vino la represión y los enfrentamientos cada vez más abiertos, también algún avance con la creación de la Mancomunitat, nuevas expectativas al hilo de la Gran Guerra y la crisis de 1917 y, en fin, el cierre total que significaba la dictadura de Primo de Rivera. Lo que era patente en todo esto era el desencuentro creciente entre un nacionalismo catalán cada vez más claramente democrático, cuando no radicalizado en uno de sus vectores hacia posiciones de izquierda, y un nacionalismo español, el regeneracionista y noventayochista, que no había encontrado el modo de reinventarse como nacionalismo democrático e inclusivo.

CATALUÑA EN VÍSPERAS DEMOCRÁTICAS Y EL NACIONALISMO DEMOCRÁTICO ESPAÑOL

En el tercer momento histórico que consideraremos aquí, Cataluña volvió a ocupar un importante lugar en el impulso de España hacia la democracia, ahora hacia la II República. Se trata de la interrelación que se establece, una y otra vez, entre los avances hacia la democracia en España y el reconocimiento del hecho nacional catalán. Un reconocimiento muy propio de las vísperas democráticas, acompañado de unas promesas que no tardaban en enfriarse, también una y otra vez, ante los distintos embates de un nacionalismo español menos democrático.

Vísperas, en efecto. Y ya no solo por la presencia catalana en el Pacto de San Sebastián, sino también por las sucesivas aproximaciones entre intelectuales catalanes y madrileños durante la dictadura de Primo de Rivera e inmediatamente después. En este sentido, interesa particularmente la famosa expedición de intelectuales castellanos a Barcelona a principios de 1930. Una expedición que, por sus mismos participantes, sitúa el problema de Cataluña en el centro de las redefiniciones del nacionalismo español. No en vano, entre los asistentes estaban Azaña y Ortega, pero también, con un gran protagonismo, el *primer fascista* español, Ernesto Giménez Caballero, y su entonces discípulo Ramiro Ledesma Ramos.¹⁸ Conviene retener las posiciones de los futuros fascistas —que serían también en lo fundamental las del franquismo— y las del que sería, en nuestra opinión, el mejor representante del nacionalismo democrático español, Manuel Azaña.

Giménez Caballero, concretamente, retomaba algunos hilos *regeneracionistas* para llevarlos al extremo. Así, podía soñar una Cataluña fuerte y poderosa a la cabeza de una nueva España imperial, adivinar rasgos fascistas en Macià y aun casi imaginar una suerte de imperio confederal catalano-castellano que rememorase el de otros tiempos. De este modo, en parte por la vía catalana, Giménez Caballero venía a asentar la clave imperial como un elemento central del emergente ultranacionalismo fascista español. Claro que enseñada estaba la contraparte, la que exigía que Cataluña renunciase a buscar «la exclusiva satisfacción de sus aspiraciones particulares» para convertirse en primera palanca de aquellas evocaciones imperialistas españolas. Un dilema que —otra constante del fascismo español— se presentaba sin paliativos: «abrazo o fusil».¹⁹ Como sa-

18 SELVA, Enrique (2000). *Ernesto Giménez Caballero. Entre la vanguardia y el fascismo*. Valencia: Pre-Textos, págs. 151 y ss.

19 *Ibidem*.

bemos, a través de todos los debates sobre el Estatut, del conjunto de la experiencia republicana y de la propia guerra civil, el dilema quedó resuelto con el *fusil* o, por decirlo en el modo en que el propio Giménez Caballero quiso sintetizar tras la guerra civil, «la maté porque era mía». Lo del *fusil* lo tuvo claro muy pronto otro de los que viajaron a Barcelona, Ramiro Ledesma, quien necesitó poco tiempo —de hecho, el pasaje de las *vísperas* republicanas a la República misma— para lanzar las más virulentas campañas anticatalanistas: llamar al «aplastamiento revolucionario de los separatistas», clamar por el «fusilamiento de Macià como traidor» o apelar directamente a las armas.²⁰

En las antípodas de esta evolución estaría la que posiblemente sería la mejor expresión del nacionalismo democrático español respecto de Cataluña, la de Manuel Azaña:

Yo concibo, pues, a una España con Cataluña, gobernada por las instituciones que con su voluntad libremente expresada quiera darse; unión libre de iguales en el rango, ya no en el tamaño, sin pretensiones de hegemonía ni predominio de los unos sobre los otros. He de deciros también que si la voluntad dominante en Cataluña fuese algún día otra, y resueltamente quisiera remar sola en su barca, sería justo pasar por ello, y no habría sino que dejaros ir en paz, con el menos destrozo para los unos y los otros, y deseáros buena fortuna, hasta que, cicatrizado el desgarrón, pudiéramos establecer cuando menos relación de buena vecindad [...].

En resumen: nuestro objeto es la libertad catalana y española. El medio es la revolución. El término, la República, y la táctica, reconocer a nuestros aliados verdaderos donde están, oprimidos política o socialmente, y oponer una barrera inquebrantable al confusionismo y la bas-

20 LEDESMA, Ramiro (1998). *Escritos políticos*. Madrid: Trinidad Ledesma Ramos, págs. 58-59. Ídem (1942). *Antología*. Madrid: Ediciones FE (2.ª ed), págs. 45 y 153.

tardía... Catalanes: brindo por vuestra libertad, signo de la libertad de España.²¹

Es cierto, como decíamos, que eran vísperas de la libertad, de la democracia, de la República, y que luego vino cierta moderación en los discursos. Con todo, todavía el 17 de julio de 1931 el mismo Azaña era capaz de lanzar inequívocos mensajes:

Ya sé que se podrá alegar otro tipo de Estado, que nuestros antecesores, incluso antecesores liberales, pudieron soñar; ya sé yo que habrá otra manera de concebir la estructura del Estado español; pero es justo y honrado reconocer que estas otras formas y estructuras del Estado español han pasado para siempre a la historia o han fracasado definitivamente en la organización de la Península, y nuestro deber de españoles, de republicanos, de liberales y de hombres modernos es reconocerlo así y otorgar a los pueblos peninsulares que tienen su personalidad moral en su propia conciencia y en la concurrencia de los pueblos de España aquella amplitud, aquella autonomía tan grande como su voluntad colectiva le apetezca, sin perjuicio de la solidaridad moral de los pueblos hispánicos...

Nuestro lema, amigos y correligionarios, no puede ser más que el de la libertad para todos los hispanos, y si alguno no quiere estar en el solar común, que no esté; nuestro patriotismo no es esclavizador, yo tengo un patriotismo más elevado, que ni siquiera es histórico, diría que es patriotismo futurista, porque piensa escribir en la historia el nombre de nuestro país, no cargado de cadenas ni como un símbolo de opresión.²²

21 «La libertad de Cataluña y de España». Discurso pronunciado en el restaurante Patria de Barcelona, el 27 de marzo de 1930. Recogido en: AZAÑA, Manuel (2008). *Obras completas*, Madrid: CEPC – Taurus, II, págs. 947-948.

22 «Acción Republicana ante la revolución y ante las Cortes». Discurso pronunciado en el banquete ofrecido por el partido a sus candidatos a diputados el 17 de julio de 1931. Recogido en: AZAÑA, Manuel (2008). *Obras completas, op. cit.*, III, págs. 39-40.

Como sabemos, fueron muchas, diversas, tensas y complejas las vicisitudes que experimentó el proceso estatutario a lo largo de la II República. Pero algunas cosas hay que constatar en torno al discurso de Azaña; y el después. En primer lugar, que, en nuestra opinión, tal pensamiento constituye el culmen del nacionalismo democrático español, con la mejor plasmación, incluso *avant la lettre*, de lo que llegaría a formularse como patriotismo constitucional en el sentido habermasiano. En segundo lugar, que ese nacionalismo democrático incluía la necesidad de la libre determinación de los pueblos hispánicos, ya fuese en términos de autonomías tan amplias como las que quisieran estos pueblos, ya fuese en los de la pura y simple separación.

Sobre todo, estas casi postreras manifestaciones del nacionalismo democrático español confirman algo en lo que hemos venido insistiendo en este texto. A saber: que el nacionalismo catalán y el español están profundamente imbricados a lo largo de la historia en un juego de influencias, acciones y reacciones; que en momentos importantes el catalanismo, nacionalista o no, tiene un papel pionero, como ejemplo o acicate, en la configuración del nacionalismo español; que este último fue muchas veces, respecto del anterior, reactivo y defensivo, hasta el punto de hacer con frecuencia del anticatalanismo un pilar identitario fundamental; que en ese juego de nacionalismos ninguno es condenable en sí mismo; que tan legítimo es el nacionalismo democrático catalán como el nacionalismo democrático español; que el nacionalismo catalán estuvo mayoritariamente vinculado a lo largo del siglo xx a la España democrática, constituyendo por ello un factor fundamental de democratización para el conjunto de España; que fue el nacionalismo antidemocrático español el que escondió —como hizo siempre— su nacionalismo esencialista desde la pretensión de que no era nacionalista; y que ese mismo nacionalismo se configuró siempre como un elemento de fuerza de toda reacción o involución democrática.

De hecho, y vamos concluyendo, fue el franquismo —máxima expresión del nacionalismo antidemocrático, es decir, del pretendido *no nacionalismo*— el que aplastó los dos nacionalismos democráticos, el catalán y el español. Del primero, podría decirse que su recuperación se hizo en términos absolutamente democráticos; y no podía ser de otro modo teniendo enfrente una dictadura nacionalista. Del segundo, encontramos atisbos en el exilio, por ejemplo en las aportaciones de Anselmo Carretero, en confluencia, por cierto, con Bosch Gimpera;²³ y los encontramos en un antifranquismo que de forma absolutamente mayoritaria defendió hasta el final del franquismo el derecho de autodeterminación. Luego todo cambió —¿habían pasado las vísperas?— y el grueso del nacionalismo español —toda la derecha y buena parte de la izquierda— vino a renunciar a principios esenciales del nacionalismo democrático, tales como el derecho a decidir; a anatematizar la expresión de Rodríguez Zapatero acerca de que Cataluña tuviera una autonomía tan amplia como sus instituciones desearan; a criminalizar el Estatut; y, progresivamente, a fiarlo todo a expedientes judiciales o policiales. ¿Quizá porque pensaron que todas esas historias de autodeterminaciones y pluralidades nacionales venían de modas internacionales? Tal vez una mirada a la historia les haría comprender que, parafraseando a Azaña, todo esto era, también, muy español, muy republicano, muy liberal y muy moderno.

23 Teorizadores ambos de la idea de España como *nación de naciones*, algo tan denostado por el independentismo catalán como por un nacionalismo español que, desde la derecha hasta la izquierda, con excepciones minoritarias, huye —*aborra*— como de la peste de esta noción. Véase: CARRETERO Y JIMÉNEZ, Anselmo (1957). *La integración nacional de las Españas*. México: Ediciones de «Las Españas»; BOSCH GIMPERA, Pedro (1976). *La España de todos*. Madrid: Seminarios y Ediciones.

Catalunya i Espanya, 1469-1716.
Dinàmiques polítiques
en una monarquia composta

XAVIER GIL

Universitat de Barcelona

La configuració política i territorial d'Espanya va ser el resultat del casament dels Reis Catòlics i del seu regnat, fets que es van veure acompanyats de tendències culturals en el mateix sentit. Casats el 1469, Isabel va començar a regnar a Castella el 1474 i Ferran —que ja era rei de Sicília— va començar a fer-ho en el conjunt de la Corona d'Aragó el 1479. Mitjançant diversos acords va quedar estipulat que regnarien de manera conjunta, per bé que cadascun ho faria amb el seu títol reial respectiu.

Aquella era una unió política de caire dinàstic i personal, formalitzada per mitjà d'un lligam matrimonial: els regnes respectius quedaven aplegats i incorporats a una entitat superior, la monarquia espanyola, dintre de la qual continuaven existint com a tals, amb les seves institucions respectives. Tal unió constitueix un cas molt característic a l'Europa de l'època. Aconseguir entitats politicoterritorials més grans i poderoses era un objectiu comú i els mitjans per assolir-ho eren principalment tres: dinàstics (casament o herència), conquesta i infeudació. El resultat d'aquestes pràctiques al llarg de l'edat moderna és ben visible en el mapa polític d'Europa: s'ha calculat que cap al 1500 hi havia uns cinc-cents estats que podien ser considerats més o menys independents (en una època feudal en què la noció d'independència no era pas tan clara com ho esdevindria al se-

gle XVIII i, encara més, al XIX), mentre que cap al 1900 n'hi havia uns vint-i-cinc.

La majoria dels estats més extensos que es van anar formant al llarg de l'edat moderna tenien el seu origen en processos agregatius, els quals combinaven la unió del conjunt amb un grau més o menys elevat d'heterogeneïtat jurídica al seu si. Aquestes entitats politicoterritorials —extenses, diverses i unides— són conegudes amb l'expressió monarquia composta o d'altres de semblants, com ara monarquia d'agregació o regnes múltiples sota un únic rei. La teoria política distingia entre una unió *aeque principaliter* ('entre iguals'), que era l'obtinguda per via dinàstica i en la qual els territoris units conservaven les seves institucions prèvies, i una unió accessòria, que era la que corresponia a un territori conquerit, el qual podia rebre les lleis del conqueridor. La segona forma, però, va presentar excepcions.¹

Aquest és el marc general que permet resseguir l'evolució de la situació de Catalunya a Espanya entre el final del segle XV i l'inici del XVIII, amb una mirada de tipus comparatiu. Els Reis Catòlics (títol que el papa Alexandre VI els va concedir el 1496) completaren la seva unió personal inicial amb incorporacions mitjançant conquesta: Granada (1492), fins llavors islàmica, Nàpols (1504) i Navarra (1512) —regnes, els dos darrers, que van conservar les seves institucions—. A més, el 1493 van recuperar per via diplomàtica els comtats de Rosselló i Cerdanya, sota domini francès durant els trenta anys anteriors.

Les dinàmiques agregatives no eren exclusives de l'alta política dinàstica, sinó que es trobaven també i abans en la mateixa base social: en les famílies i particularment en les nissagues nobiliàries. La política matrimonial era essencial per al desenvolupament d'una casa, la qual, per casament o per herència, podia incorporar altres domi-

1 ELLIOTT, John H. (2010). «Una Europa de monarquías compuestas», a *Espanña, Europa y el mundo de Ultramar, 1500-1800*. Madrid: Taurus, cap. 1; ELLIOTT, John H. (2018). *Catalans i escocesos. Unió i discòrdia*. Barcelona: Rosa dels Vents, cap. 1.

nis o veure's incorporada en el si d'una casa més gran, el titular de la qual sumava, així, el nou títol al que ja tenia. Per exemple, a mitjan segle xvii una mateixa casa reunia el ducat de Cardona a Catalunya, el de Sogorb a València i el de Medinaceli a Castella i Andalusia. Els nombrosos vassalls tenien com a senyor un mateix individu, que ho era de cadascun d'ells en funció dels títols senyorials respectius.

Un bon exemple de monarquia composta va ser la mateixa Corona d'Aragó baixmedieval, que aplegava Aragó i Catalunya (units pel matrimoni de Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona, i Peronella, filla i hereva de Ramir II, rei d'Aragó, el 1137), i seguidament Mallorca, València, Sardenya, Sicília i Nàpols, regnes adquirits entre la dècada de 1220 i la de 1440. Una mateixa persona regnava sobre cada un dels territoris amb el títol respectiu (rei d'Aragó, comte de Barcelona, etc.) i per mitjà de les lleis i institucions respectives. En el món diplomàtic i internacional, el rei comú es coneixia com el rei d'Aragó, pel rang superior del regne aragonès, i és així com Ferran el Catòlic va ser mencionat per Maquiavel a *El príncep*.

L'expressió confederació o federació catalanoaragonesa, força comuna fins fa poc, no és satisfactòria. Respon al món cultural i historiogràfic català de finals del segle xix i inicis del xx, és anacrònica i, per consegüent, no té eficàcia analítica per designar correctament aquella realitat. I és que, deixant de banda el cas dels cantons suïssos, molt peculiar i no exactament federal, no trobem una federació fins al 1787 en la Constitució dels Estats Units. La Corona d'Aragó era una monarquia composta o d'agregació. I tot aquell grau de cohesió que s'hi pugui veure es troba també en el si de la monarquia espanyola dels Reis Catòlics i en la dels Àustria posteriors: els mateixos procediments agregatius, el mateix resultat. Una Corona d'Aragó força unida, malgrat les diferències juridicopolítiques entre els seus integrants, i, per contra, una monarquia espanyola poc unida, per causa d'unes diferències semblants, és un contrast incongruent.

La Catalunya que, com a part de la Corona d'Aragó, va conformar la monarquia espanyola es trobava en una situació d'aguda feblesa demogràfica i material causada per la crisi de la baixa edat mitjana i sobretot per la guerra civil de 1462 a 1472. Tenia uns 250.000 habitants; el conjunt de la Corona d'Aragó, uns 800.000; i Castella, passava dels 4.000.000. Portugal, mentrestant, en tenia 1.000.000. Catalunya i Castella també presentaven diferències apreciables en l'aspecte polític, tot i que ambdues estaven fortament romanitzades en virtut de la recepció del dret romà al segle XIII, de manera que participaven dels mateixos principis essencials sobre l'autoritat i l'obediència. A grans trets, les Corts del Principat tenien un paper efectiu en la funció legislativa, superior sense cap dubte al paper de les de Castella, i eren un element definidor del conegut pactisme català i aragonès, per bé que cal no oblidar la força negociadora de les Corts castellanes en matèries fiscals ni tampoc la naturalesa contractual dels impostos que votaven.

Altres monarquies compostes eren la formada per la Unió de Kalmar (Dinamarca, Suècia i Noruega) de 1397 a 1523, i la formada per Polònia i el gran ducat de Lituània, originada el 1386 i enfortida mitjançant la unió de Lublín el 1569. D'altres van ser el resultat d'un fet freqüent i d'una importància capital, l'extinció biològica de dinasties, que repercutia en el mapa intern i internacional perquè el regne en qüestió passava a una branca lateral o a una dinastia diferent. L'extinció del Casal de Barcelona a la mort de Martí l'Humà el 1410 va comportar, mitjançant el Compromís de Casp, l'arribada a la Corona d'Aragó de Ferran I, membre de la mateixa dinastia Trastàmara que ja regnava a Castella. Aquest fet completava en l'àmbit de les cases reials les intenses vinculacions matrimonials entre les grans cases nobiliàries dels diversos regnes ibèrics que es produïen des de feia temps, però no va alterar el mapa polític de la Península. Altres casos sí que van significar canvis immediats. Els més importants van ser la incorporació de Portugal a la monarquia de Felip II

per extinció de la casa d'Avís el 1580, i la unió dinàstica Estuard entre Anglaterra i Escòcia a la mort d'Isabel I sense descendència i amb l'extinció de la dinastia Tudor el 1603.

El pes del factor dinàstic va fer que la configuració territorial dels estats moderns tingués a tot arreu un element atzarós: l'existència o manca d'un hereu o d'una hereva en el moment de la successió. Però hi intervenia també un factor de programa polític deliberat: primer, en dibuixar la política matrimonial; i després, en assegurar la transmissió del patrimoni íntegre a la generació següent, objectiu establert en els testaments reials i, de vegades, en disposicions parlamentàries. Així, doncs, propòsit i accident conflueixen a generar aquells resultats. També es van planejar i de vegades practicar desagregacions, és a dir, assignacions d'alguns territoris a membres laterals d'una dinastia, els quals mantenien una relació més o menys estreta amb la branca principal. És el que Alfons V el Magnànim va fer amb el regne de Nàpols. Per haver-lo conquerit, en va disposar a títol personal i el va transmetre al seu fill natural Ferrante a la seva mort el 1458, amb la qual cosa el deslligava de la Corona d'Aragó. El Catòlic en va completar la nova conquesta el 1504, en el context de les seves rivalitats amb França.

Tots aquests factors van intervenir en la successió dels Reis Catòlics, la qual va conèixer no poques incerteses, entre les quals destaquen dues morts infantils. Primer, el 1500, la del príncep Miquel, net de Ferran i d'Isabel per la seva filla Isabel, abans de fer els dos anys, el qual havia estat jurat com a successor d'Aragó, Castella i Portugal i estava destinat, doncs, a unir en una única persona tots els regnes ibèrics. I segon, el 1509, la del príncep Joan, fill de Ferran i de la seva segona esposa, Germana de Foix, pocs dies després de néixer. S'ha dit que si el nen hagués sobreviscut, això hauria comportat la separació de la Corona d'Aragó respecte de Castella, cosa que hauria desfet la llarga obra de Ferran i Isabel. Però s'ha de tenir present que el nen va néixer a Valladolid, circumstància que afavoria el seu títol per

heretar Castella, a més d'Aragó, i conservar, així, la unió. En qualsevol cas, la successió va anar finalment a raure, el 1516, a un altre net dels Catòlics, per la seva filla Joana, Carles de Gant, és a dir, Carles I d'Habsburg o Àustria, el futur emperador Carles V.

Com se sap, amb Carles es va produir una confluència d'herències excepcional: per part materna, la monarquia espanyola, que comprenia des de Nàpols fins al Carib i aviat la Tierra Firme americana; per part paterna, el ducat de Borgonya i els Països Baixos; i seguidament, per elecció el 1519, el Sacre Imperi Romanogermànic. Al final del seu regnat, en preparar l'abdicació el 1555, Carles va distribuir la seva herència entre el seu germà, Ferran I, a qui va transmetre l'Imperi, i el seu fill Felip, a qui va transmetre la monarquia espanyola, els Països Baixos i el Franc Comtat. Aquesta monarquia espanyola dels Àustria va perllongar-se —amb vicissituds diverses, entre l'hegemonia internacional i l'inici del declivi— fins al final de la Guerra de Successió i les paus d'Utrecht i de Radstadt el 1713. Els reis Àustria espanyols van tenir una intitolació molt llarga (rei de Castella, de Lleó, d'Aragó, comte de Barcelona, duc de Milà, comte de Flandes, etc.). Per abreujar, sovint se l'anomenava *Rex Hispaniarum et Indiarum* i també rei d'Espanya i rei espanyol, a més de Rei Catòlic.

Durant tot aquell temps, Catalunya va ser un territori més en el nombrós conjunt de dominis del seu príncep. La conseqüència més clara d'aquest fet era l'absentisme reial, fenomen inherent a les monarquies compostes i que Catalunya i els altres regnes de la Corona d'Aragó ja coneixien des del segle XIV. Per solucionar-lo havia sorgit la figura del virrei precisament a la Corona d'Aragó baixmedieval, figura que aleshores es va estendre a la resta de dominis europeus i americans excepte Castella, lloc de residència habitual dels reis, i Milà i els Països Baixos, que tenien governadors, dotats de competències semblants.

La monarquia espanyola presentava factors de cohesió i factors de tensió. Com a tot arreu, els principals factors de cohesió eren la

unitat dinàstica i la unitat religiosa, en una època en què, per causa de la Reforma protestant i de la Contrareforma catòlica, la diferència de religió provocava fatalment revoltes (com la dels calvinistes holandesos contra Felip II) i guerres civils (com les que van esquinçar França durant més de trenta anys). A aquests dos factors de cohesió principals s'hi afegien l'exercici del patronatge cortesà, el nomenament per a càrrecs, les relacions de parentiu entre els membres de les classes dirigents dels diversos dominis i les xarxes clientelars de diversa mena. D'altra banda, els factors de tensió eren també diversos, i ho eren arreu: dissidències religioses, conflictes de jurisdiccions, contrafaccions legislatives, pressió fiscal.

Les tensions en el si de la monarquia espanyola van ser durant la segona meitat del segle *xvi* menors que les viscudes en altres països, amb les excepcions de la revolta holandesa, ja mencionada, iniciada el 1568 i summament greu, la revolta morisca a Las Alpujarras granadines el 1568-1570 i l'aixecament foral d'Aragó el 1591. Durant aquella etapa i als inicis del segle *xvii* no hem de pensar en una monarquia dedicada a erosionar furs provincials, sinó que —sense menystenir els conflictes, sobretot de naturalesa jurisdiccional— la tònica era més aviat una altra, la que John Elliott ha anomenat un cert abandó benèvol: mentre les classes dirigents de cada regne i cada territori mantinguessin la seva lleialtat i obediència, com acostumaven a fer, no era aconsellable ingerir-se en els seus privilegis locals. Lluny d'un apriorisme absolutista, la dinàmica governativa consistia sobretot en un procés de negociació continu entre la Corona i les classes dirigents locals i provincials, no sense enfrontaments, sens dubte, però en benefici recíproc davant del perill, sempre present, d'aixecaments populars i antisenyorials.² A Catalunya, el bandolerisme, endèmic, va ser motiu de friccions freqüents. D'altra banda, les seves

² ELLIOTT, John H. (2010). «Una Europa de monarquías compuestas», *op. cit.*, pàgs. 39 i 51-52.

Corts van ser convocades a intervals llargs, cosa que contravenia la periodicitat establerta en temps medievals, amb conseqüències negatives en la funció legislativa i en la resolució dels greuges. Motiu important d'aquestes dilacions era el requisit de la presència física del rei, vigent també a les Corts d'Aragó i de València, a diferència de les de Navarra i dels parlaments de Nàpols, Sardenya i Sicília, que, presidits pels virreis, van conèixer una freqüència notable de convocatòries.

Les coses van canviar durant la Guerra dels Trenta Anys (1618-1648), que va involucrar pràcticament tots els països d'Europa. Va ser una veritable guerra mundial, lliurada a Europa i a alta mar, en la qual es van dirimir conflictes religiosos, rivalitats colonials i la lluita per l'hegemonia continental. Feia ja temps que la guerra era cada vegada més cara, per causa del volum dels exèrcits, de les despeses en fortificacions i vaixells i de la durada de les campanyes, i la dels Trenta Anys va comportar unes exigències sense precedents en termes de mobilització de recursos, pressió fiscal, dislocació econòmica i devastació sobre la població civil. És l'etapa del que ha estat anomenat estat fiscal-militar modern.³ La política exterior, que sempre havia tingut prioritat sobre la interior, es resumia ara en urgències bèl·liques ininterrompudes i comportava pressions cada cop més fortes en política interior sobre els privilegis corporatius, tant si eren provincials (en defensa dels quals hi va haver revoltes a la Provença, Catalunya i Portugal) com si eren nobiliaris (en defensa dels quals es va produir la Fronda francesa). També hi va haver grans revoltes camperoles antisenyorials (Perigord i Bretanya, a França).

Aquell abandó benèvol ja no era possible. Així ho creia el comte duc d'Olivares, *valido* o ministre principal de Felip IV, al qual va presentar el *Gran Memorial* el 1624 com a «máximas generales de gobierno». Aquest document ha estat sovint mal interpretat com un pur

3 BONNEY, Richard (1999). *The rise of the fiscal state in Europe, c. 1200-1815*. Oxford: Oxford University Press (reimp., 2004).

programa de centralització (concepte estrany a l'època), però en realitat els seus continguts són més complexos i, finalment, d'una altra naturalesa. El seu objectiu declarat era la defensa i la propagació de la religió catòlica, i, per aconseguir-ho, Felip havia d'esdevenir «verdadero monarca» i «el príncipe más poderoso del mundo». A aquest efecte, Olivares va exposar un seguit de criteris, sobretot en tres terrenys: primer, una homogeneïtzació legal dels diversos regnes segons els estils de les lleis castellanes, qüestió que afectava l'àmbit del *gubernaculum*, però que deixava l'àmbit de la *iurisdictio* fora de l'abast de l'acció reial i, per tant, preservava la naturalesa agregativa de la monarquia; segon, una política de nomenaments per a càrrecs orientada de manera que súbdits d'uns regnes accedissin als càrrecs d'uns altres, recíprocament, en comptes de l'acostumada pràctica de reserva de places per als naturals respectius i exclusió dels forasters, una reserva més o menys efectiva segons els casos (més a l'Aragó, menys a Nàpols), per tal de corregir la tendència a afavorir els castellans en els llocs alts del govern i de l'Administració; i tercer, el foment econòmic de base comercial i la difusió d'un esperit mercantil entre els espanyols. Tal era l'horitzó cap al qual calia encaminar-se, un horitzó que Olivares era conscient que no estava a prop.⁴

El programa d'acció governativa immediata es va concretar en l'anomenada Unió de Armas, projecte de col·laboració de tots els regnes de la monarquia en la defensa comuna, una defensa els elevats costos de la qual pesaven, amb gran diferència, sobre els *pecheros* i contribuents de Castella. La col·laboració consistia en l'aixeca-

4 ELLIOTT, John H. (2006). *La revolta catalana, 1598-1640*. València: Universitat de València (ed. or., Cambridge, 1963), caps. 7 i 8; FERNÁNDEZ ALBALADEJO, Pablo (2009). «Common souls, autonomous bodies. The language of unification under the Catholic Monarchy, 1590-1630», *Revista Internacional de Estudios Vascos*, Cuadernos, 5, *Forms of union. The British and Spanish monarchies in the 17th and 18th centuries*, edició a cura de John H. Elliott i Jon Arrieta, pàgs. 73-81.

ment i el pagament d'un exèrcit per part de cada regne i en la formació, així, d'un gran contingent comú de reserva de cent quaranta mil homes, una setena part del qual hauria d'estar llesta per ser despatxada allà on les necessitats bèl·liques ho requerissin. El projecte no era contrari a les lleis dels diversos regnes i és significatiu que, poc després, el govern de Carles I Estuard volgués aplicar una *Union of Arms* als seus regnes britànics, a imitació de l'espanyola, malgrat que la seva involucració en la guerra continental era molt menor. Ara bé, en aquella època preestadística, el volum dels contingents assignats descansava en estimacions no gaire ben fundades i a Catalunya li van correspondre setze mil homes, una quantitat desproporcionada. El programa va ser presentat davant de les Corts d'Aragó, Catalunya i València el 1626, en el viatge que Felip IV va efectuar per al preceptiu jurament de les constitucions respectives, amb retard, ja que havia accedit al tron el 1621. Les Corts catalanes no van assolir acords, van restar inconcluses i la seva represa el 1632 tampoc no va tenir èxit. Poc després, el 1635, França va declarar la guerra a Espanya, punt d'inflexió crucial en el decurs d'aquella situació.

El Principat i els comtats van convertir-se en teatre d'operacions bèl·liques, de manera que a les tensions polítiques acumulades s'hi van afegir, d'una banda, les destruccions causades al camp pels allotjaments de les tropes que havien de defensar el Rosselló de l'ofensiva francesa i, de l'altra, els desacords sobre la manera de procedir en les mobilitzacions. La suma de conflictes va adquirir més força que no pas els factors de cohesió i, enmig de fortes divisions en el si de la societat catalana, va empènyer a la revolta al juny de 1640, data que el Romanticisme va anomenar Corpus de Sang. Mentre que reis, *validos* i ministres invocaven el principi de *necessitas* (o emergència bèl·lica) i l'ús de la corresponent *potestas extraordinaria*, els dirigents provincials es van refermar en l'observança de les lleis pròpies, que veien conculcades per aquelles pressions. Així, doncs, Olivares i Pau Claris (president de la Diputació del General

des de 1638) personifiquen a la perfecció el xoc viscut en diversos llocs d'Europa durant la dècada de 1640, durant l'anomenada crisi central del segle XVII.

Tots dos invocaven uns mateixos principis suprems: necessitat i conservació. Ambdós principis justificaven mesures extremes i frontalment contraposades: per al comte duc, exigències per sobre de les Constitucions catalanes per defensar la monarquia i conservar la seva integritat territorial; per a Claris, rebel·lió contra el *valido* i després contra el rei, formació d'una república sota la protecció de França durant uns pocs dies al gener de 1641 i (després de la seva mort) proclamació de Lluís XIII de Borbó com a nou comte de Barcelona, passes successives per assegurar la integritat jurídica del Principat.

És la guerra internacional, doncs, la que en última instància explica aquells fets. Ara bé, la mateixa guerra va generar, en altres llocs, una reforçada lleialtat envers el rei propi davant del perill no menys extrem d'una invasió enemiga. A Flandes, Aragó i València la defensa va ser un factor de cohesió decisiu en la monarquia de Felip IV.

Els tractats de Westfàlia (1648) van posar fi a la Guerra dels Trenta Anys, però no a l'enfrontament francoespanyol, que es va perllongar encara deu anys més. En el continuat conflicte bèl·lic, el 1652 el Principat va retornar a l'obediència de Felip IV tot conservant les seves institucions, excepte la novetat de la supervisió del Consell d'Aragó (organisme reial integrat per ministres d'aquella Corona) sobre els insaculats per formar la Diputació del General i el Consell de Cent barceloní. Finalment, la Pau dels Pirineus (1659) va posar fi a la guerra entre les dues grans potències catòliques. França es va annexionar el Rosselló (que havia ocupat militarment en els primers compassos de la guerra) i part de la Cerdanya, així com altres llocs a les zones de Flandes i de Luxemburg.

El conjunt d'Europa vivia una nova etapa en virtut dels transcendents acords de Westfàlia, que havien establert uns nous principis

en les relacions internacionals, favorables als estats territorials. En aquesta etapa no van manca més guerres, sobretot pels afanys expansionistes de Lluís XIV, però la política interior dels estats va connectar un altre clima, ja no les agudes tensions de la primera meitat de segle, sinó més aviat un apaivagament. Així, la revolta dels Barretines o Gorretes el 1687-1689 a les comarques al nord de Barcelona no va tenir repercussions polítiques serioses.⁵

Les diverses monarquies compostes van sortir prou ben parades de les convulsions de mitjan segle xvii i, per extensió, del conjunt de tensions i revoltes al llarg del temps. Des de 1523, data de la dissolució de la Unió de Kalmar, fins a inicis del segle xviii, només es van produir tres secessions de territoris pertanyents a monarquies compostes: la de Suècia respecte de Polònia el 1599; la de les Províncies Unides d'Holanda respecte d'Espanya el 1648; i la de Portugal també respecte d'Espanya el 1668. Aquestes monarquies, doncs, van mostrar una apreciable capacitat de flexibilitat gràcies a recompondre contínuament les relacions amb les classes dirigents provincials, en el context del joc sempre canviant de la política internacional.

El pas del temps i les experiències adquirides, però, van donar peu a noves reflexions entre governants i pensadors sobre quins eren els millors factors de cohesió, quina era la mida òptima d'estat i quin era el grau d'heterogeneïtat interna practicable. Mai no va faltar la discrepància d'opinions, és clar. Però la tendència es va anar decantant cap a una homogeneïtat interna més gran. La Guerra dels Nou Anys (1688-1697) i sobretot la Guerra de Successió a la Corona espanyola (1702-1713) van significar una conjuntura decisiva en aquest terreny. Novament la política internacional i, encara més, les guerres van repercutir directament en l'ordenació interior de les monarquies i dels estats europeus.

5 DANTÍ RIU, Jaume (1990). *Aixecaments populars als Països Catalans (1687-1693)*. Barcelona: Curial.

La Gran Bretanya i Espanya tornen a ser casos rellevants. A les illes Britàniques, sota la reina Anna, Escòcia i Anglaterra van acordar, el 1707, constituir un únic regne, el Regne Unit, amb un únic parlament, a Londres, d'abast britànic, on seien diputats anglesos i diputats escocesos. La monarquia composta britànica dels Estuard deixa-va d'existir, excepte pel que fa a la continuïtat del regne d'Irlanda fins al 1801, títol solament nominal i, a l'efecte pràctic, regne subordinat.

A Espanya, l'adveniment d'una nova dinastia el 1700, en la persona de Felip V de Borbó, arran de la mort de Carles II d'Àustria sense descendència, no va significar un canvi d'estil de govern. Així ho demostren les Corts de Catalunya de 1702, amb un alt contingut foral, en les quals destaquen la creació del Tribunal de Contrafaccions per a una millor observança de les lleis i la concessió del comerç català amb Amèrica. Seguidament els aliats (la Gran Bretanya, Holanda i l'Imperi) van declarar la guerra a França i Espanya i el 1703 a Viena van proclamar l'arxiduc Carles rei d'Espanya com a Carles III. En aquesta situació es van incrementar les topades entre els governants catalans (en especial la Conferència dels Tres Comuns) i els virreis, topades agreujades per les conductes conspiratives proarxiduc dels primers i l'enduriment de les mesures dels segons. I tot es va precipitar quan, el 1705, els dirigents de Catalunya i dels altres regnes de la Corona d'Aragó van rebutjar Felip i van proclamar, en lloc seu, Carles III. La guerra internacional (dinàstica, política i colonial) va desencadenar conflictes i una guerra civil a Espanya i als seus diversos territoris.⁶

Als ulls de qualsevol observador, la proclamació de Carles constituïa un delictes d'alta traïció i lesa majestat contra Felip. Per la seva banda, els dirigents de la Corona d'Aragó esgrimien els seus propis motius en vista del dret de resistència, posició que en el cas català es va veure reforçada pel pacte de Gènova amb Anglaterra i les conse-

6 ALBAREDA, Joaquim (1993). *Els catalans i Felip V. De la conspiració a la revolta (1700-1705)*. Barcelona: Vicens Vives.

güents expectatives sobre el que pogués ser resultat de la guerra internacional. Carles va conquerir Barcelona i hi va celebrar Corts el 1705-1706, les quals, en gran manera, van confirmar o perfeccionar les lleis aprovades per les de Felip V tres anys abans. I en nova mostra que és del tot necessari evitar visions dicotòmiques entre l'un i l'altre, Carles va retenir la supervisió de les insaculacions practicada des de 1652.⁷

Després de recuperar Aragó i València amb la victòria en la batalla d'Almansa, Felip V va dictar el Decret de 29 de juny de 1707 (que no pot ser anomenat de Nova Planta). Basat en els fonaments jurídics de la traïció comesa pels dos regnes, del resultant dret de conquesta i de la capacitat normativa del rei, el Decret, dràstic i punitiu, va abolir els furs d'Aragó i València, va establir que es governarien mitjançant les lleis i els usos de Castella i també va obrir a tots els súbdits l'accés als càrrecs de tots els regnes. Un mes després, el 29 de juliol, un nou Decret va restablir els privilegis i les franquícies de les cases, els llocs i les persones d'ambdós regnes que li havien estat fidels, sense que això afectés, però, matèries de govern. Posteriorment, el 1711, Felip dictà un nou Decret per a Aragó, que restituïa la vigència del seu dret civil—cosa que no va passar per a València— i establia, ara sí, una nova planta per a l'Audiència del regne. I, un cop finalitzada la guerra, dictà els decrets per a Mallorca i Catalunya, els anys 1715 i 1716, respectivament, d'elaboració doctrinal més reposada i madura. No mencionaven ni la rebel·lió (tot i que hi estava implícita) ni el dret de conquesta. Pel que fa a Catalunya, el rei deia que havia «pacificado» el Principat i que corresponia a la seva sobirania «establecer gobierno». A aquest efecte,

7 ARRIETA, JON (2018). «Las Cortes catalanas de Felipe V y de Carlos III. Datos y consideraciones para una valoración comparativa», a DEYÀ, Miquel J. (dir.). 1716: *el final del sistema foral de la monarquia hispánica*. Palma: Lleonard Muntaner, pàgs. 25-85.

el Decret, d'una banda, fixava la nova planta de l'Audiència, el nou govern municipal i l'accés general als càrrecs, i comportava els mateixos efectes abolidors, els quals, però, eren parcials i no explicitats. En comptes de l'explicitació, el Decret declarava que totes les constitucions que no contravenien els seus continguts continuaven vigents, de manera que els drets civil, penal i processal, així com el Consolat de Mar de Barcelona, van romandre. La Vall d'Aran no es va veure afectada pel Decret. El mateix caràcter va tenir el Decret per a Mallorca. Determinades dificultats en l'aplicació de tals mesures van significar que el grau d'uniformització política assolit no fos complet.

La pèrdua dels dominis europeus establerta a les paus d'Utrecht i de Radstadt (1713) i els decrets de Nova Planta van significar la pràctica desaparició de la monarquia composta espanyola dels Àustria, substituïda per una monarquia ara gairebé homogènia pel que fa al seu dret públic castellà. L'homogeneïtat no era completa perquè Navarra, les províncies basques i Astúries van conservar els seus aparells institucionals intactes, gràcies a haver romàs fidels a Felip durant la guerra. El procediment seguit era diferent respecte de l'acord angloescocès de 1707, sensiblement diferent. Tot i així, hi havia un element institucional compartit: unes Corts ara espanyoles, de matriu castellana, estaven formades pels procuradors de les ciutats castellanes i pels de les ciutats de la Corona d'Aragó que hi van tenir representació, que no eren gaires. La vitalitat del Parlament britànic i la de les Corts espanyoles (limitades gairebé a la jura d'hereus i a qüestions cerimonials) era ben diferent, sens dubte. Però cap assemblea representativa del continent podia comparar-se amb el Parlament de Westminster.⁸

8 ELLIOTT, John H. (2018). *Catalans i escocesos*, op. cit. caps. 2 i 3; MOLAS, Pere (2011). «Las Cortes nacionales en el siglo XVIII», a ESCUDERO, José Antonio (dir.). *Cortes y Constitución de Cádiz, 200 años*. Madrid: Espasa, vol. I, pàgs. 156-171.

La tònica general europea era la d'una creixent homogeneïtzació dels ordenaments politicoinstitucionals dels estats. I també l'arxiduc, ara emperador Carles VI, hi va participar, com mostren determinades mesures seves a Flandes i un projecte de reforma per a la Llombardia el 1736.⁹ En tals circumstàncies, la dinàmica política de Catalunya a Espanya entrava en una altra etapa.

9 ARRIETA, Jon (2014). «Una recapitulación de la Nueva Planta a través del austracista Juan Amor de Soria», a TORRES, Marina; i TRUCHUELO, Susana (eds.). *Europa en torno a Utrecht*. Santander: Universidad de Cantabria, pàgs. 353-387.

SEGONA SESSIÓ

ELS FACTORS ECONÒMICS I FINANCERS
EN LA RELACIÓ ENTRE CATALUNYA I ESPANYA

Els factors econòmics i financers en el conflicte Catalunya-Espanya

ANTONI CASTELLS

Universitat de Barcelona
Institut d'Economia de Barcelona

I. PRESENTACIÓ

M'agradaria començar aquesta contribució amb una felicitació i un agraïment. La felicitació està adreçada a les autoritats acadèmiques de la Universitat de Barcelona, per l'organització d'aquest cicle de debats i conferències. Sempre he cregut en la imprescindible vinculació entre la universitat i la societat. No hi ha cap problema realment important per a la societat que pugui ser abordat de manera seriosa i rigorosa sense els coneixements i la disciplina mental que només proporciona la universitat. La societat necessita la universitat. I, a la vegada, l'activitat universitària, l'afany que impulsa la recerca i l'obtenció de nous coneixements, s'alimenta dels problemes reals de la societat. L'ampliació dels límits del coneixement, allò que, en última instància, és en l'origen de l'esperit universitari, té el seu punt de partida en els desafiaments i els obstacles als quals ha de fer front la realitat social. De manera que, quan un país travessa uns anys tan difícils i complexos com els que li toca travessar al nostre, la veu de la universitat és necessària, és esperada i és escoltada. I no només per prendre posició i donar testimoni, que ho ha de fer, com a institució senyera que és del país, sinó també per orientar i il·luminar. Sense pretensions ni arrogància. Però fermament convençuda

que el millor que pot oferir a la societat és el debat entre persones lliures que són capaces de pensar per elles mateixes. La universitat no és la dipositària del dogma, però és el temple del pensament crític, i és exercint-lo que serveix la societat a la qual es deu.

He dit que volia començar les meves paraules amb una felicitació, que acabo de concretar, i també amb un agraïment. L'agraïment, com poden imaginar, és per haver tingut l'amabilitat de convidar-me a participar en aquest acte i en aquest cicle. Els ben asseguro que per a mi és un honor adreçar-me a tots vostès i fer-ho, a més, en un lloc tan carregat de significació com aquesta Aula Magna de l'Edifici Històric de la Universitat de Barcelona, la meva universitat. L'acte d'avui s'inscriu dins d'un cicle que porta per títol «Debats UB: Catalunya i Espanya». És un títol intemporal, com en part ho és el de l'acte que ens aplega, «Els factors econòmics i financers en la relació entre Catalunya i Espanya». Dic que és un títol intemporal perquè hauria servit per a qualsevol iniciativa de característiques semblants feta ara fa trenta, vint o deu anys. Però el fet és que és ara que la UB, i no per casualitat, ha sentit la necessitat d'impulsar aquesta iniciativa. De manera que és impossible no situar les paraules que se'ns demanen en el context que estem vivint, que és un context de conflicte, i especialment agut, en les relacions entre Catalunya i Espanya. Tractaré, doncs, de fer algunes reflexions sobre el paper dels factors econòmics i financers en aquest conflicte.

2. POLÍTICA I ECONOMIA

Política i economia sempre es donen la mà. No hi ha un sol país al món del qual es pugui dir que la situació política és immillorable quan l'economia s'ensorra, l'atur es dispara, les empreses tanquen i les perspectives econòmiques són negres. Més aviat succeeix el contrari. La mala situació econòmica sol explicar molt freqüentment els canvis

polítics i la caiguda de personalitats que, en el terreny estrictament polític, han tingut trajectòries acceptables i fins i tot brillants. Només cal recordar la derrota electoral de Bush pare l'any 1992 als Estats Units: un president que havia sabut conduir amb èxit uns temps històrics en què vam assistir, exactament, a l'ensorrament del mur de Berlín, la caiguda de la Unió Soviètica i el final de la Guerra Freda, i també a la Primera Guerra de l'Iraq, qüestió que podria semblar de menor importància comparada amb les altres que acabo d'esmentar, però que, vist el desastre de l'Administració americana en la Segona Guerra de l'Iraq, cal situar en la seva justa, i valuosa, perspectiva. No devia ser tan fàcil fer-ho bé en la Primera, si es va poder fer tan malament en la Segona. En resum, els èxits polítics poden quedar volatilitzats per una mala situació econòmica. És el famós «It's the economy, stupid», de James Carville, cap de campanya de Clinton en aquelles eleccions de 1992.

Però la interrelació actua també en direcció contrària. La política sempre té incidència en l'economia. No hi ha país on l'economia vagi bé si la política és un desastre, les institucions no funcionen, els ciutadans i les empreses viuen en la incertesa permanent respecte al futur i no hi ha un projecte de país compartit per una àmplia majoria de la societat. No ens enganyem, quan succeeix tot això, es podrà tardar més o menys, però l'economia també n'acaba patint les conseqüències. I pretendre una altra cosa és enganyar-se. Podem recordar el cas d'Itàlia. Ara fa vint-i-cinc o trenta anys es deia: Itàlia és un cas excepcional. Viu en una crisi política permanent, però l'economia va de meravella. Només cal veure on es troben avui la política i l'economia italianes. La política, en un fangar, amb partits populistes i antieuropeistes al capdavant del govern; i l'economia, al furgó de la cua dels grans països de la zona euro i perden posicions respecte a tots ells cada vegada més de pressa.

De manera que la interrelació entre política i economia no sembla discutible: les dues es condicionen de manera molt forta. Però,

a més, van juntes per una altra raó, si volen, encara més de fons. Perquè no hi ha cap país al món on el poder polític i l'estat, per molt liberals i partidaris del mercat que es manifestin, siguin indiferents a la sort de la seva economia. És a dir, no n'hi ha cap on no treballin per tal que el seu país tingui poder econòmic. Les vies són diverses. Alguns països fan el que poden per tenir empreses de primer rengle, grans campions nacionals; altres cuiden amb tota l'atenció una xarxa sòlida de mitjanes empreses; altres busquen la captació de grans centres de decisió. Els models són diversos, però no trobarem cap país on el poder polític no tracti de tenir un país fort també en el terreny econòmic i financer. I al revés, no n'hi ha cap on les empreses i els protagonistes de l'economia no sàpiguen fins a quin punt el poder polític, a través dels seus instruments de tot tipus, de les lleis, les regulacions, les institucions, el pressupost, és vital per a la seva sort i la de l'economia.

3. LA PROBLEMÀTICA ECONÒMICA EN EL SORGIMENT DEL CATALANISME POLÍTIC I EN LES DIFICULTATS D'ARTICULACIÓ ENTRE CATALUNYA I ESPANYA

Catalunya és un cas ben palès d'aquesta estreta vinculació entre política i economia. Per ser més exactes, les dificultats que planteja l'articulació de Catalunya en l'Estat espanyol tenen a veure, en bona manera, amb la interrelació que existeix entre aquests dos àmbits. Faig un breu incís per assenyalar que una primera circumstància que explica aquestes dificultats és l'asimetria que hi ha hagut històricament a Espanya entre poder polític i poder econòmic, el primer concentrat a Madrid, el segon localitzat especialment a Catalunya i el País Basc. Es podria dir que això era abans, i que ara Madrid és també una potència econòmica. És cert, però Madrid ha esdevingut una

potència econòmica tard i aquest fet ha tingut conseqüències, perquè algunes coses ja resultaven inevitables. La primera, a la qual em referiré de seguida, és el sorgiment dels moviments de signe autonomista en aquests territoris perifèrics. Una altra d'especialment important és que, en contrast amb altres països europeus, a Espanya la creació de l'estat-nació no ha anat en paral·lel a la creació d'un mercat nacional. La feblesa econòmica del centre no li va permetre dur a terme el procés d'assimilació «nacional» de les nacions i cultures perifèriques preexistents que va tenir lloc en altres països a través del mercat (el desenvolupament del mercat nacional com un poderós i efectiu mecanisme de construcció nacional, de *nation-building*). Les denominades realitats «perifèriques» nacionals van sobreviure, cosa que, en certa manera, fa d'Espanya un estat nació frustrat.

Però deixem aquest incís. El que voldria subratllar és que el sorgiment del catalanisme polític a la darrerïa del segle XIX s'explica, en molt bona manera, com una reacció de la societat catalana davant la incapacitat de l'Estat espanyol per atendre les necessitats d'aquesta societat en l'ordre socioeconòmic. Jaume Vicens Vives, Jordi Nadal, Josep Fontana i altres ens han explicat molt bé el lligam entre el sorgiment del catalanisme polític i les característiques específiques de la societat catalana. Una societat industrial, burgesa i obrera, que necessitava escoles de formació, xarxes de comunicacions, electrificar el país, ports, trens i carreteres. I també institucions per canalitzar i resoldre el conflicte social per vies que no fossin només les de la repressió. En fi, una societat que necessitava tot allò que era incapaç de proporcionar-li l'Estat espanyol de finals del segle XIX.

La societat catalana va tractar de cobrir aquest decalatge, va tractar d'assolir allò que necessitava i no li proporcionava l'Estat, per dues vies: la primera, a través de l'acció de la societat civil, és a dir, de l'empresariat i dels múltiples i diversos tipus d'institucions que, en els terrenys educatiu, cultural, del foment i d'altres, realitzaven aquelles

activitats que, en molt bona part, en altres societats industrials eren cobertes pels poders públics; i la segona, fent política, aixecant el projecte del catalanisme polític. Un projecte que perseguia el poder polític necessari per fer allò que convenia a la societat catalana. Un poder polític que es tractà d'aconseguir per dues vies: l'autogovern, per una banda, i la implicació activa en els destins de l'Estat espanyol, per l'altra. Per això l'agenda bàsica del corrent central del catalanisme durant més d'un segle, ben bé durant un segle i mig, ha tingut aquests dos objectius: assolir l'autogovern (i —jo afegiria— el reconeixement nacional) per poder disposar d'instruments propis per decidir per nosaltres mateixos; i transformar l'Estat espanyol en un sentit modernitzador, democratitzador i descentralitzador.

Durant tot aquest temps, l'objectiu del catalanisme polític ha estat canviar Espanya, no pas anar-se'n. És evident que també hi ha hagut opcions que defensaven la independència. Però han estat minoritàries. El corrent central, aquell del qual han sorgit els partits de govern en els períodes de democràcia, no defensava separar-se d'Espanya, sinó transformar-la. És més, el catalanisme ha estat al capdavant de gairebé tots els intents de transformació de l'Estat espanyol. Repassem la història i veurem com des de Prim (al qual, d'altra banda, resultaria una mica abusiu enquadrar en els rengles estrictes del catalanisme) fins que ha esclatat la crisi actual, passant per Pi i Margall i Figueras, Cambó, els líders catalans de la Segona República i després els dirigents de les forces centrals del catalanisme durant la transició i l'elaboració de la Constitució (PSC, PSUC, CiU), durant tot aquest temps totes les iniciatives de transformació de la distribució territorial del poder polític a Espanya han sorgit de Catalunya. Això no vol dir, és clar, que n'hagi estat l'única protagonista. Però la dinamo de tots els canvis ha estat sempre Catalunya. Catalunya hauria pogut canalitzar políticament el seu malestar dins de l'Estat espanyol per altres vies. Sense anar més lluny, hauria pogut optar per la independència des del primer dia. No ha estat així. Durant més

d'un segle, les opcions polítiques majoritàries dins del catalanisme han tractat de canviar les coses des de dins, de tenir un paper propostiu i constructiu.

Pasqual Maragall simbolitza, a la vegada, la culminació i l'esgotament del projecte del catalanisme polític, tal com l'hem entès durant més d'un segle. Representa, com a mínim, el final d'aquest capítol del catalanisme polític. La proposta d'Estatut d'autonomia de Catalunya (EaC) d'inspiració federal que ell va impulsar, s'inscrivía de ple en el codi genètic del que havia estat el corrent central del catalanisme polític durant tot aquest temps. Per descomptat, volia configurar un marc adequat per a l'autogovern i el reconeixement nacional de Catalunya. Però era a la vegada una proposta per a Espanya. Una proposta de transformació de l'Estat espanyol. Ja en sabem el resultat. No ens en vam sortir. El procés estatutari, per molt tortuós i ple d'errades que pugui haver estat, ha servit sobretot per constatar una realitat de fons: les dificultats inherents de transformació del model d'estat pel que fa a la distribució territorial del poder polític.

El fracàs del procés estatutari, certificat per la Sentència del Tribunal Constitucional, significa, des del meu punt de vista, el final d'un cicle del catalanisme polític. I obre les portes a una realitat nova, que no s'havia produït en cent cinquanta anys: el corrent central passa a estar ocupat pel sobiranisme, i dins d'ell, per l'independentisme. L'objectiu de les opcions majoritàries del catalanisme ara és separar-se d'Espanya, no pas liderar-ne el procés de transformació i modernització. Des d'aquest moment entrem en un terreny desconegut, en el qual apareixen nombroses incògnites i incerteses i molts factors han de ser avaluats tenint en compte unes noves circumstàncies. D'aquests factors, voldria assenyalar-ne dos que em semblen rellevants: el primer és l'encongiment de la base social del corrent central del catalanisme, que era el que li permetia avançar, assolir els seus objectius i cohesionar la societat catalana; el segon és que la in-

hibició d'aquest corrent central (ara independentista) en la qüestió essencial de la distribució territorial del poder polític, respecte a la qual durant més d'un segle havia estat el principal laboratori de propostes i motor de canvis, deixa un buit en la política espanyola que tindrà unes conseqüències ara per ara desconegudes. Però, en fi, aquestes són danys col·laterals de la història d'un fracàs: el del catalanisme polític en el seu intent de transformar Espanya al llarg de més d'un segle. Sembla lògic que dels fracassos se n'extreguin conseqüències i se n'obtinguin lliçons. Una altra cosa totalment diferent és que les que se n'extreguin siguin les més encertades.

El lligam entre els factors econòmics i el conflicte polític entre Catalunya i Espanya sembla, doncs, força evident. Voldria fer un comentari addicional. He insistit que el projecte del catalanisme polític respon, en primera instància, a les mancances de l'Estat. A allò que hauria de fer i no fa. Però a partir d'un determinat moment, els problemes de Catalunya amb l'Estat espanyol no són només de mancances, sinó de model. No és només que l'Estat no faci allò que ens convindria; per desídia, incapacitat, inadaptació, incompetència, o per la raó que sigui. A partir d'un moment, que jo situaria en el darrer terç o el darrer quart del segle passat, es donen dues circumstàncies que modifiquen els paràmetres amb els quals hem d'analitzar la qüestió: per una banda, l'Estat espanyol es modernitza, disposa d'uns cossos funcionarials i d'una tecnoestructura homologables, en definitiva, esdevé un estat tècnicament presentable; i, per l'altra, Madrid té opcions i raons poderoses per disputar la capitalitat econòmica d'Espanya. A partir d'aquest moment, el problema no és només de mancances. El problema no és ja d'inadaptació entre una economia avançada, la catalana, i un estat premodern, l'espanyol. El problema és d'una altra naturalesa, és de model. Simplement, el model d'Espanya, i en especial el model econòmic d'Espanya, impulsat i implementat per l'Estat espanyol, és un model radial i centralista, que té per alfa i omega Madrid, i per disegni fer de Madrid, capital políti-

ca i militar, també capital econòmica. Personalment, dubto molt que aquest model sigui bo per als espanyols. Del que estic segur és que no ho és per a Catalunya. Per mi, aquest és un tema crucial a l'hora d'examinar els factors econòmics i financers subjacents en la crisi actual i al qual m'agradaria tornar en les reflexions que hi ha a continuació.

4. ELS FACTORS ECONÒMICS I FINANCERS EN EL CONFLICTE ACTUAL ENTRE CATALUNYA I ESPANYA

4.1. Introducció

Fins aquí he volgut referir-me a alguns punts que, al meu entendre, ajuden a situar en una certa perspectiva històrica l'estreta vinculació que hi ha entre els factors econòmics i els factors polítics a l'hora d'explicar el conflicte entre Catalunya i l'Estat espanyol. Aquests factors continuen pesant, sens dubte, en la gènesi més immediata del conflicte actual, encara que l'aspecte polític ha passat al primer pla, fet que cal assumir amb totes les seves implicacions. Faré, doncs, uns comentaris més circumscrits a la problemàtica subjacent en el conflicte actual i que estructuraré en cinc punts.

4.2. Dos tipus de problemes

Els problemes financers han estat una causa de controvèrsia permanent entre Catalunya i Espanya, també al llarg del període constitucional. És a dir, fins i tot acceptant (i jo crec que es pot acceptar) que durant una llarga etapa de trenta anys (podríem dir des de 1978, data d'aprovació de la Constitució, fins al procés estatutari, a mitjans dels 2000) hem gaudit del que podríem denominar un període de

«pau constitucional» en el qual, essencialment, les dues parts acceptaven els termes del pacte constitucional, fins i tot en aquests anys les controvèrsies originades pels factors econòmics i financers han estat relativament permanents.

Els motius de malestar plantejats des de Catalunya han estat, bàsicament, de dos tipus. En primer lloc, com és sabut, el sistema de finançament de la Generalitat de Catalunya ha estat objecte de nombroses crítiques. I això, a la vegada, per dues raons: pel model i per la quantia. És a dir, perquè es considerava que el grau d'autonomia fiscal i de capacitat per decidir sobre els nostres impostos era molt limitat (model) i perquè la quantia de recursos resultant de l'aplicació del sistema era insuficient. Al seu torn, s'ha considerat que això era degut al fet que els mecanismes, implícits i explícits, de redistribució de recursos existents en el sistema acabaven conduint a un manifest sobreanivellament entre les diferents comunitats autònomes, en detriment de les que tenien més capacitat fiscal. Fins a la reforma de 2009, Catalunya, que feia una contribució fiscal un 20% superior a la mitjana, acabava situada, després d'aplicar els mecanismes d'anivellament, entorn d'un 5% per sota d'aquesta mitjana, en termes de recursos. Per això totes les propostes de reforma del sistema de finançament impulsades des de Catalunya al llarg d'aquest període de «pau constitucional» (i no n'hi ha hagut cap que no hagués tingut aquest origen) tractaven d'assolir tres objectius: més responsabilitat fiscal, més recursos per al conjunt de les comunitats autònomes i una limitació (no eliminació) del grau d'anivellament.

He dit que els motius de malestar expressats des de Catalunya són de dos tipus. El segon és que la despesa de l'Estat a Catalunya, especialment la inversió en infraestructures, era considerada insuficient. En la mitjana històrica ha representat entre el 12% i el 14% del total, mentre que la població de Catalunya és el 16% i el PIB, prop del 20%. La clara consciència d'aquest fet va fer que l'Estatut de 2006 incorporés una clàusula (la disposició addicional tercera)

que comportava el compromís de l'Estat d'invertir a Catalunya durant set anys un percentatge de la inversió total en infraestructures com a mínim equivalent al del seu PIB. Tanmateix, en la realitat els efectes d'aquesta disposició (una de les més importants de l'EaC) van quedar pràcticament en paper mullat, a causa dels incompliments de l'Estat, la caiguda dràstica de la inversió pública total provocada per la crisi i les polítiques subsegüents de consolidació fiscal, i la Sentència del Tribunal Constitucional, que va convertir en facultatiu el que era obligatori. Com a resultat, una disposició que podria haver tingut efectes beneficiosos en les relacions entre Catalunya i Espanya va tenir els efectes contraris: va alimentar el clima de frustració de la societat catalana i l'escepticisme respecte a la fiabilitat de l'Estat espanyol a l'hora de complir els pactes que subscriu.

4.3. El finançament i la concepció de l'autogovern

En realitat, les controvèrsies respecte al sistema de finançament només són l'expressió epidèrmica d'un problema més de fons relatiu a la concepció de l'autogovern i la distribució del poder polític entre el govern central i els governs territorials. Naturalment, tota discussió sobre el sistema de finançament comporta una discussió de diners. Això és obvi. Però al darrere hi ha un debat que mai no s'ha acabat de fer sobre quina ha de ser la plasmació del model territorial dels poders públics previst en la Constitució. I, més en concret, hi ha un pols (desigual) entre una concepció unitària i una concepció obertament federal de la distribució territorial del poder polític, que té implicacions immediates en la concepció del sistema de finançament.

D'acord amb la primera concepció (unitària), el poder polític està essencialment ubicat en el govern central, que és qui concentra, també pràcticament en exclusiva, el poder tributari. Segons aquesta vi-

sió, hi ha una única relació tributària, la que tenen els ciutadans de qualsevol dels territoris amb el poder central, que és qui defineix els elements essencials dels impostos i els aplica segons un principi d'igualtat entre tots els ciutadans. D'acord amb aquesta concepció, les úniques qüestions rellevants a efectes del sistema de finançament de les comunitats autònomes són dues: en primer lloc, determinar la quantia total de recursos que correspon a les comunitats autònomes; i, en segon lloc, establir els criteris de repartiment per tal de calcular el que correspon a cadascuna d'elles.

D'acord amb una segona concepció (que jo denomino obertament federal), el poder polític està compartit entre el govern central i els governs territorials. Segons aquesta visió, el que caracteritza un govern democràtic en el terreny de les finances públiques és que presta uns serveis als ciutadans que estan sota la seva jurisdicció i per finançar aquests serveis obté impostos d'aquests mateixos ciutadans (que són, a més, podríem afegir, els que decideixen quins i quants serveis i quins i quants impostos). És a dir, en principi, el govern d'un territori obté impostos dels ciutadans per prestar serveis als ciutadans d'aquest territori, no per donar-los al govern d'un altre territori. I, en tot cas, *a posteriori*, si cal, s'estableixen mecanismes per evitar que una desigualtat excessiva pugui violentar el que considerem un principi bàsic d'equitat interterritorial.

Aquestes dues concepcions donen lloc a dos models d'hisenda diferents i, en aspectes essencials, contraposats. Hi ha països (la majoria dels que tenen sistemes federals) que s'inspiren en el segon; altres (en general, els unitaris) ho fan en el primer. Qualsevol dels dos models pot resultar satisfactori si hi ha un ampli consens polític i territorial sobre quin d'ells és preferible. Ara bé, pot succeir que aquest consens no existeixi. Quan la discrepància es manifesta de manera més o menys homogènia al llarg de tots els territoris que conformen la comunitat política, només hi ha dues sortides possibles: la imposició d'un model sobre l'altre, amb les lògiques tensions subjacents

i la inestabilitat que això comporta, o un model híbrid resultat de la transacció entre els dos models. Ara bé, quan la manca de consens és perfectament delimitable territorialment (és a dir, en uns territoris hi ha una clara preferència per un model, i en d'altres, per l'altre), aleshores cal plantejar-se la possibilitat d'aplicar tractaments específics en alguns territoris. En definitiva, això és el que s'ha fet en no pocs països (Escòcia al Regne Unit; el Quebec al Canadà; Flandes a Bèlgica) quan ha aparegut aquest tipus de problema, i això ha servit per mantenir l'estabilitat de la unió i rebaixar la pulsio independentista. I, sobretot, ha permès satisfer les aspiracions de territoris diferents, que tenen també preferències diferents pel que fa a la manera en què ha de distribuir-se el poder polític entre el govern comú i el govern propi. Sembla, doncs, una fórmula que cal prendre en consideració. Llevat, és clar, que les preferències vinguin expressades abans en termes d'allò que no es vol que tinguin els altres, que no pas en termes del que es vol per a un mateix. En aquest cas, certament, el problema tindria mala solució.

4.4. El model econòmic territorial

Sovint reduïm la problemàtica financera entre Catalunya i l'Estat a la que es desprèn de la distribució de recursos i competències entre el govern central i el govern de la Generalitat. Aquesta qüestió, sens dubte, és molt important, ja que és la que defineix una de les equacions fonamentals del conflicte: la determinació dels límits i el contingut de l'autogovern. Allò que podem decidir per nosaltres mateixos i allò que decideix el govern central.

Ara bé, hi ha una altra equació, tant o més fonamental, que sovint passa desapercebuda, o bé que pensem, erròniament, que queda resolta amb la primera. Aquesta equació és la de la concepció (radial o multipolar, per simplificar) del model econòmic territorial subja-

cent en el govern central. O, per dir-ho d'una manera més àmplia i que crec més exacta, la concepció del model econòmic territorial subjacent en les institucions de l'Estat i en la tecnoestructura i les elits econòmiques i financeres que integren els centres reals de decisió. Aquesta concepció no està escrita en els llibres sagrats. No està regulada per l'article x de cap disposició. Però no per això deixa de ser una realitat tangible, que incideix de manera determinant en el curs dels esdeveniments. M'hi he referit fa una estona, quan he parlat de la transformació de l'Estat espanyol i del sorgiment de Madrid com a potència econòmica, i ara voldria afegir algun comentari.

De la mateixa manera que l'espectre que defineix la primera equació va des d'un estat unitari centralista (tot el poder per al govern central), en un extrem, fins a un federalisme potent, que admeti tractes singulars per a determinats territoris, a l'altre, l'espectre que defineix la segona equació va des del model radial, que gira al voltant d'un únic centre econòmic, fins al model multipolar, en xarxa, amb múltiples centres d'un pes més o menys similar. França, amb París, és un clar exemple del primer model. Els Estats Units, amb tants pols com vulgueu (Nova York, Los Angeles, Chicago, Boston), ho és del segon. I probablement també ho és, per ara, la República Federal d'Alemanya (amb Munic, Berlín, Frankfurt, Hamburg), encara que aquí cal encreuar els dits i esperar veure fins a quin punt els gens de Prússia estan més o menys presents en l'Alemanya del futur.

Les dues qüestions són fonamentals, i són dues qüestions diferents. Una cosa és la distribució del poder polític i financer entre els diferents nivells de govern; l'altra, el model econòmic territorial implícit en les instàncies decisòries de l'Estat. Naturalment, són dues coses diferents, però interrelacionades. Si, en un territori determinat, totes les competències del sector públic i tots els impostos fossin responsabilitat del govern del territori, el problema deixaria d'existir, per molt centralista i radial que fos la concepció territorial de l'economia. Però això no sol ser gaire habitual i, d'altra banda, en

aquest cas ja no parlàriem de federalisme, ni de res semblant, sinó d'un país independent.

Nosaltres no ens hem de posar en aquest cas, sinó en el d'un sistema de distribució territorial del poder polític i dels recursos financers en el qual, per molt que arribin a pesar els governs intermedis (es diguin estats, províncies, *Länder* o cantons), el govern central, per la lògica de les coses, continua disposant d'àmplies facultats per decidir i de recursos per fer-ho en nombrosos camps, especialment en el de les infraestructures, i en la determinació de polítiques bàsiques, com ara la recerca, l'educació, el mercat de treball o el foment econòmic. En tal situació, encara que la primera equació estigués resolta satisfactòriament, que no és el nostre cas, evidentment, si el govern central utilitzés les seves àmplies facultats al servei d'un model territorial fortament radial i centralista, els beneficis potencials d'un major autogovern podrien quedar totalment neutralitzats pels efectes negatius d'aquest segon factor.

Amb això no pretenc dir —que quedi clar— que el model econòmic real sigui estrictament el resultat de les decisions del poder polític. Per molt que s'ho proposi, el govern central no pot convertir les pedres en pans ni fer que hi hagi mar enmig de les muntanyes. La realitat econòmica és tossuda i només cal treure el cap per la finestra per comprovar-ho cada dia. L'aeroport de Barajas s'havia d'incorporar al grup dels tres grans d'Europa (Londres, París i Amsterdam) i per a això feia falta fer un «aclarat» (que diuen en bàsquet) i condemnar El Prat a la tercera divisió. Passats els anys, la realitat és la que és: Madrid ha de mirar amb binocles aquells aeroports i amb qui competeix és amb El Prat. Les estructures econòmiques existents són la plasmació de vectors econòmics reals, de corrents de fons poderosos, que són els que defineixen l'economia. No de la voluntat dels estats. Però, a la vegada, hi ha moltes coses que només poden fer-se amb el concurs dels poders públics. I, sobretot, un model econòmic radial i centralista no és el que convé a Catalunya. Per-

sonalment crec que tampoc no és el millor per a Espanya. Ara bé, en això la meua opinió és simplement una més. Potser hi ha una majoria d'espanyols a qui agradaria fer de Madrid, París. No ho sé. El que sé segur és que això no és bo per a Catalunya.

La realitat també ens diu que un model federal de veritat és incompatible amb una concepció radial i centralista de l'economia. No hi ha exemples de països federals amb un model radial, basat en el centre (Àustria podria ser una excepció, per raons molt particulars). M'aventuro a especular que si Washington fos Nova York (o Los Angeles o Chicago), els Estats Units no serien un país federal; com no ho seria el Canadà si Ottawa fos Toronto (o Mont-real o Vancouver); ni Austràlia, si Canberra fos Sydney (o Melbourne). Perquè, en tal cas, el govern central no seria un actor neutral en la natural i saludable competició que hi ha entre territoris per liderar l'economia del país, en els molts i complexos camps en què això succeeix. El federalisme exigeix un terreny de joc equilibrat entre els actors territorials en presència i una neutralitat exquisida per part del govern central en la lògica competència entre aquests territoris. Ni l'un ni l'altre factor no es dona a Espanya. En resum, això significa que els federalistes espanyols, i sé que n'hi ha que ho són de veritat, haurien de ser conscients de la contradicció que existeix *de facto* entre el seu projecte i l'aposta per un model econòmic territorial centrat en Madrid i fortament radial i centralista, com el que tenim. I, el que és pitjor, com el que correspon al disseny, explícit o implícit, formulat per les institucions i els poders econòmics espanyols.

4.5. La problemàtica del dèficit fiscal

Les insuficiències del model de finançament i de l'actuació del sector públic central a Catalunya conflueixen en un punt que es diu dèficit fiscal. Aquest concepte ha esdevingut una espècie de repre-

sentació simbòlica dels aspectes econòmics i financers del conflicte, i voldria dedicar-hi alguns comentaris.

No m'hi estendré gaire, perquè aquest sol tema ens podria ocupar no una conferència, sinó tot un seminari. Però aquesta qüestió s'ha utilitzat tan abusivament i tant per conveniències estrictament tàctiques i partidàries, que voldria dir-ne alguna cosa. L'estimació de les balances fiscals és una tasca d'una complexitat metodològica relativa, que requereix l'adopció de diverses hipòtesis sobre la incidència final de la despesa pública i dels impostos. En essència, hi ha dues qüestions importants sobre les quals es presenten opcions alternatives. La primera qüestió és que la incidència territorial de la despesa pública es pot determinar segons dues aproximacions: la del flux monetari (allí on es fa la despesa) o bé la del flux del benefici (allà on es reben els serveis prestats amb aquesta despesa). La segona qüestió és que per a cada una d'aquestes dues aproximacions hi ha a la vegada dues possibilitats, segons si es «neutralitza» o no el pressupost del govern central. Això vol dir segons si la imputació d'impostos i despeses es fa «com si» el pressupost del govern central estigués o no equilibrat. La raó és corregir l'efecte del dèficit (o del superàvit), que podria distorsionar els resultats, ja que en anys de dèficit del pressupost del govern central seria hipotèticament possible que totes les comunitats autònomes tinguessin fluxos fiscals positius.

Malgrat aquestes dificultats, la veritat és que en l'actualitat disposem d'estimacions raonablement fiables. És més, l'única vegada que els governs de l'Estat i de la Generalitat, cadascun pel seu compte, van fer estimacions referides al mateix any i adoptant una metodologia comparable, que va ser l'any 2008 amb dades corresponents a 2005, els resultats obtinguts van ser no idèntics, però sí apreciablement similars. La Generalitat ha continuat fent les seves estimacions, les últimes corresponents a l'any 2014. Com és lògic, els resultats obtinguts varien apreciablement en els quatre càlculs possibles. En l'aproximació del flux monetari, el dèficit fiscal és de l'or-

dre del 8,0% del PIB amb el pressupost neutralitzat i del 5,6% amb el pressupost sense neutralitzar; i en la del flux del benefici és del 5,6% i del 3,1%, amb el pressupost neutralitzat o sense neutralitzar, respectivament.

Fins aquí, les dades. Les estimacions disponibles són relativament sòlides i la metodologia i els resultats, raonablement fiables. Un cop fetes les estimacions i amb les dades a la mà, la qüestió rellevant hauria de ser establir uns criteris de referència per poder valorar fins a quin punt el dèficit fiscal és o no excessiu. Ara bé, els problemes apareixen ja en el moment de la interpretació de les dades i de decidir quina de les alternatives és més vàlida. La del flux del benefici o la del flux monetari? Amb el pressupost equilibrat o sense equilibrar? Si la discussió es pogués dur a terme en un context caracteritzat pel rigor i per l'objectivitat, la resposta a aquestes qüestions hauria de ser que tot depèn del que vulguem analitzar. Totes les aproximacions tenen sentit i totes ens expliquen alguna cosa. Si el que volem saber és l'impacte que tindria sobre les finances de la Generalitat la desaparició del dèficit fiscal en una hipotètica Catalunya independent, l'aproximació adequada és la del flux del benefici. Ara bé, si volem conèixer l'impacte sobre el PIB i la demanda agregada, aleshores l'adequada és la del flux monetari. I el mateix succeeix amb la neutralització o no del pressupost. Si el que volem saber és quin seria l'efecte immediat, a curt termini, el càlcul s'ha de fer sense neutralitzar el pressupost. En canvi, per conèixer l'efecte tendencial a llarg termini, caldria fer servir les dades neutralitzades, considerant que el pressupost del govern central hauria de tendir a estar equilibrat al llarg del cicle.

De manera que així estan les coses. En aquesta matèria no hi ha una dada vertadera i tres de falses. Totes ens diuen alguna cosa i tot depèn del que vulguem analitzar. I així s'hauria de plantejar una discussió mínimament seriosa i constructiva. Però aquesta qüestió s'ha convertit en munició d'una batalla política entre els favorables i els

contraris a la independència, més semblant a una guerra de religió que a un debat seriós i argumentat. El que hi ha és una controvèrsia de dogma contra dogma i, com a tal, irresoluble. De manera que, per als que estan en contra de la independència de Catalunya, només hi ha un dèficit fiscal acceptable, el que dona la xifra més reduïda possible, que s'obté calculant-lo d'acord amb el mètode del flux del benefici i sense neutralitzar (que, segons el que s'acaba de dir, donaria el 3,1% amb les dades de l'últim any i donava el 0,4%, és a dir, gairebé no hi havia dèficit fiscal, l'any 2010). I per als que estan a favor de la independència, també només hi ha una dada acceptable, la que proporciona el dèficit fiscal més elevat, que s'obté calculant-lo d'acord amb el mètode del flux monetari i amb el pressupost neutralitzat (el 8,0% segons les últimes dades i el 8,5% ara fa uns anys). De manera que sí que es pot parlar de «las cuentas y los cuentos de la independencia», com ha escrit en un llibre de gran èxit l'actual ministre d'Afers Exteriors d'Espanya. Però, de manera completament simètrica, s'hauria de parlar igualment de «las cuentas y los cuentos de los contrarios a la independencia», dels quals ell mateix constitueix un magnífic exemple.

Realment, no són les dades o la seva interpretació les que determinen les posicions polítiques, sinó que més aviat és cert el contrari: són posicions polítiques predeterminades les que condueixen a escollir les dades més convenients per a aquestes posicions. Es podria dir, i seria cert, que la tasca dels acadèmics i dels estudiosos és introduir una certa racionalitat en el debat per tal que els ciutadans puguin adoptar lliurement les decisions amb coneixement dels pros i contres de cada alternativa. Aquest és un argument de pes que hauria de servir de norma de conducta als qui treballen en aquesta qüestió.

Però crec que també políticament, i no només per una qüestió de rigor acadèmic, és un error, des de Catalunya, no posar totes les cartes sobre la taula en aquesta matèria i exhibir una i altra vegada només les estimacions que ofereixen el dèficit fiscal més perjudicial per

a Catalunya i —se suposa— més beneficis per a les seves posicions polítiques. En primer lloc, perquè no cal exagerar les xifres per defensar l'aspecte central del plantejament, que és que el dèficit fiscal és manifestament excessiu. És més, fer-ho és perjudicial perquè es donen arguments a l'altra banda, que, desacreditant simplement la xifra que es fa servir, fa planar ombres de dubte sobre el conjunt del raonament. I en segon lloc, perquè els ciutadans han de poder decidir coneixent la realitat en el seu conjunt: amb les parts favorables, sens dubte, i també amb les que no ho són tant. La il·lusió dels ciutadans en un projecte no s'ha de basar en la ignorància o la creença en paradisos irreal, sinó en la convicció que la causa mereix fer els esforços que, sens dubte, pot comportar assolir-la.

4.6. Els costos econòmics de la transició

A ningú no se li escapa que una de les manifestacions del conflicte entre Catalunya i Espanya ha tractat sobre la viabilitat econòmica de la independència. Ara sembla que aquesta qüestió ha anat una mica a menys, però durant alguns anys va ser objecte de nombroses aportacions d'un interès desigual.

Sobre aquest punt voldria fer dos comentaris, gairebé en forma telegràfica. El primer és que per a mi és clar que una Catalunya independent podria ser viable econòmicament. Com no hauria de ser-ho si ho són països molt més petits, amb menys potencial econòmic, menor renda per capita i més dependents de l'exterior? El segon comentari és que la dificultat no és la viabilitat econòmica, sinó la viabilitat política i les conseqüències econòmiques dels problemes polítics. És a dir, són les conseqüències econòmiques de tot tipus derivades del conflicte polític (des de la continuïtat a la Unió Europea i a la zona euro, fins a les turbulències en els mercats financers, passant per les decisions empresarials provocades per la incertesa i la inseguretat,

és a dir, per la por de què passarà) les que poden tenir uns costos molt elevats o, simplement, inassumibles.

El problema és el que podríem denominar els costos econòmics de la transició, que depenen no tant del fet de la independència en si, sinó de com sigui el procés per arribar-hi (amistosament o conflictivament). A propòsit d'un tema totalment diferent (la guerra de Síria), Skidelsky recordava ara fa un temps una citació de Keynes de 1903 (qui estudiava, aleshores, a la Universitat de Cambridge) que fa especialment al cas. Keynes deia que a l'hora de valorar qualsevol canvi «hi ha una consideració sobre la qual cal posar un èmfasi especial: no n'hi ha prou que l'estat de coses que volem promoure sigui millor que l'estat de coses precedent; ha de ser suficientment millor per compensar tots els mals de la transició».

Cal insistir en aquest punt. El conflicte és essencialment polític. I les dificultats econòmiques es deriven, essencialment, dels problemes polítics. I el que sol succeir és que els qui s'oposen *políticament* a la independència utilitzen l'argument de la inviabilitat econòmica per defensar les seves posicions. De la mateixa manera, és clar, que els partidaris *políticament* de la independència tendeixen a minimitzar les conseqüències econòmiques del procés o, simplement, a negar-les encara que sigui davant de l'evidència.

5. CLOENDA

Fins aquí hem vist els aspectes econòmics i financers que, segons la meva opinió, graviten de manera més significativa sobre el conflicte polític. Només voldria afegir tres consideracions per cloure aquesta contribució.

La primera és que els factors econòmics i financers són importants i pesen molt, però no són, ni de bon tros, els que expliquen la gravetat del conflicte actual. Ho dic perquè massa sovint s'ha pensat que

traient un conill del barret en forma de més inversions o de més finançament (i ni tan sols això: de fet, en forma de promeses de més inversions o de més finançament), tot plegat estaria resolt. Crec que això, ara com ara, constitueix una pura il·lusió de l'esperit. De fet, segons la meua opinió, ha estat sempre així. Vull dir que el malestar existent a Catalunya que va donar lloc a la proposta d'EaC de 2006 tenia el seu origen en problemes econòmics, però també en problemes polítics. Simplement, una part molt majoritària de la societat catalana pensava i pensa que la plasmació que s'estava fent del model d'estat no era el que havíem pactat en la Constitució i el que satisfia les aspiracions de la majoria dels catalans. Parlo d'una majoria amplíssima de ciutadans de Catalunya insatsfets amb l'encaix actual de Catalunya en les institucions de l'Estat, ho subratllo. No de catalans per la independència. Ara això s'ha agreujat i de quina manera. El conflicte polític ha adquirit una autonomia significativa respecte als problemes econòmics. I, a la vegada, té una incidència notable sobre ells. El factor polític ha esdevingut un problema econòmic, i un problema econòmic de primer ordre. No ens enganyem: hem de tancar el parèntesi d'incertesa i inseguretat sobre el futur del país que es va obrir ara fa justament un any, o els efectes econòmics es notaran de manera ineluctable. Com deia al principi de la meua intervenció, tardaran més o menys, però acabaran passant factura. No dic que ningú hagi de renunciar a cap dels seus objectius, sinó que cal fer una revisió a fons de les estratègies i els mitjans per assolir-los. No em refereixo al què, sinó al com.

La segona consideració fa referència a Europa. Aquest és un factor decisiu, determinant. El catalanisme sempre ha estat europeista, genuïnament europeista. Vull dir no només preocupat per veure de quina manera les institucions europees tractaven la nostra llengua, la nostra cultura o les infraestructures que ens fan falta (que són, sens dubte, qüestions molt importants), sinó que ha anat més enllà: des de sempre s'ha sentit implicat activament en la causa de la construc-

ció política europea. Ha comprès que tot el que sigui transferir poder polític de Madrid a Brussel·les és positiu per a les nostres aspiracions nacionals. És més, vistes les coses, jo crec que el conflicte Catalunya-Espanya només té solució de veritat en la perspectiva de la integració política europea. Sigui quina sigui la sortida del conflicte actual, aquesta sortida no és concebible fora de la Unió Europea i de la zona euro. Tots els que creiem que avui ens correspon a nosaltres decidir el nostre futur, hauríem d'afegir immediatament que veiem aquest futur com una realitat de sobirania compartides i indissociablement lligat a la construcció de la unió política europea.

Finalment, voldria fer una darrera consideració. Parlant de política i economia, haig de dir que sempre he cregut en la importància de la complicitat bàsica que hi ha d'haver entre el món de la política i el món empresarial. Complicitat no vol dir promiscuïtat. Complicitat, sí; confondre llibretes, no. Ni els polítics s'han de dedicar a fer negocis amb la política, ni els empresaris han de prendre decisions de govern. Però aquesta complicitat és essencial. I no només amb el món empresarial, sinó amb els protagonistes més actius de la societat: els sindicalistes, els universitaris, els artistes, els creadors d'opinió. Només quan hi ha una ambició de país compartida i aquesta ambició de país rep el suport actiu d'una àmplia majoria social, els països tiren endavant. Però per a això cal projecte i lideratge. Reconstruir aquest grup dirigent i reformular aquesta ambició de país és, d'entre totes, la feina més important que tenim per fer. I, en els primers rengles, a la universitat li correspon la tasca més honrosa i gratificant, també la que comporta més responsabilitat de totes: il·luminar el camí que ens ha d'ensenyar a conviure com a persones lliures. És a dir, fer possible que «la llibertat ho ompli tot de llum».

Consideraciones sobre la financiación y el déficit fiscal

JESÚS RUIZ-HUERTA
Universidad Rey Juan Carlos

En primer lugar, quiero agradecer a la Universidad de Barcelona, al rector y a la vicerrectora la organización de este evento y la invitación que me cursaron para participar en el mismo. Agradezco especialmente la oportunidad de estar en este Paraninfo; además, quiero felicitar a la Universidad, porque creo que es fundamental celebrar este tipo de actos para hablar e intercambiar opiniones sobre la situación actual de España. Desde mi punto de vista, los debates son imprescindibles y más en un momento como el que estamos viviendo, en el que, con frecuencia, los sentimientos, las pasiones, predominan sobre el análisis racional y la búsqueda de objetividad. A mi modo de ver, la universidad es el marco más adecuado para invitar al debate y el intercambio de opiniones y valoraciones e intentar recuperar la racionalidad hasta donde se pueda llegar.

Con respecto a la situación que se está viviendo en Cataluña, quiero expresar mi absoluto respeto por los sentimientos de todos; pero, ya que he sido invitado, también me gustaría contarles mi relato desde una perspectiva exterior a Cataluña. Considero que es muy difícil pronunciarse cuando se trata de un tema con tantas imbricaciones económicas, sociales y políticas, pero es necesario hacerlo y mi intención es exponer mi perspectiva a partir de lo que he vivido a lo largo de los últimos años. Después, tal vez en el debate, desea-

ría comentar algunas de las cuestiones que ha planteado el profesor Castells, desde un discurso muy bien trabado y estructurado, como es característico en él. Debo añadir que, aunque puedo entender su situación en el último período, a mi juicio ha presentado un discurso cargado de pesimismo, con pocas perspectivas de salida desde la coyuntura actual. Supongo que ese tono representa también el sentimiento de una parte de la población catalana y lo puedo comprender, ante un contexto tan duro como el que hemos vivido y aún vivimos. Con todo mi respeto hacia los sentimientos, querría ofrecer un relato no tan pesimista como el que se ha expuesto con anterioridad, a partir de mi experiencia en la Administración española como director del Instituto de Estudios Fiscales (IEF), entre los años 2004 y 2008.

En calidad de director del Instituto, tuve ocasión de participar en múltiples proyectos de gran interés que, de algún modo, tienen que ver con los acontecimientos vividos con posterioridad, durante el proceso al que aludía el profesor Castells. Hablo de algunas cuestiones relacionadas tanto con la elaboración del Estatuto de Cataluña como con el modelo de financiación que se aprobaría en el año 2009, así como a cuestiones relativas a las balanzas fiscales.

Los saldos de las balanzas se convirtieron en un asunto de gran importancia en el debate territorial catalán, y a ellas quiero referir mis primeros comentarios. A instancia de los representantes catalanes en el Congreso de los Diputados, el Gobierno encomendó al IEF, que yo entonces dirigía, la redacción de un documento/informe sobre la metodología para la elaboración de las balanzas fiscales y la determinación de los saldos relevantes.

En el Instituto, organizamos un grupo de trabajo amplio, en el que participaban profesores de universidades localizadas en distintas comunidades autónomas (entre ellos, había dos profesores de las universidades catalanas); como contraparte, además de personal del propio Instituto, invitamos a diversos representantes de la Adminis-

tración central, procedentes de aquellas instituciones vinculadas a la obtención y elaboración de datos y al propio proceso de descentralización. Entre otras instituciones, formaban parte del grupo de trabajo representantes del INE (Instituto Nacional de Estadística), de la IGAE (Intervención General de la Administración del Estado), de la Seguridad Social, de la Dirección General de Coordinación con las Haciendas Territoriales, de la AEAT (Agencia Estatal de Administración Tributaria) y de la Oficina Económica del Presidente del Gobierno.

Queríamos contar con todos los organismos que, de una u otra forma, tenían que ver con la medición de los ingresos y gastos públicos, puesto que el ejercicio consistía en medir el saldo de las balanzas fiscales entre el Gobierno central y los autonómicos como diferencia entre los ingresos aportados por los ciudadanos de cada comunidad y el gasto (y sus beneficios) realizado por la Administración central en los diversos territorios. A priori, este tipo de ejercicio debía resultar con un saldo positivo en las comunidades menos desarrolladas (más gasto, en respuesta a las necesidades, y menos recursos obtenidos por la Administración central en ellos) y con un saldo negativo en el caso de las comunidades de renta per cápita más alta.

Creo que el grupo hizo un buen trabajo, debatiendo los temas principales e intentando llegar a acuerdos en diferentes puntos, en ocasiones muy polémicos. El documento está disponible en el IEF y puede verse el alcance de los trabajos realizados y el amplio consenso logrado. Las discusiones fueron intensas y recuerdo que, al comienzo de los trabajos, un profesor, que procedía de una comunidad con bajo nivel económico planteaba grandes reservas sobre el ejercicio, señalando que «era fácil prever los resultados». En mi condición de presidente del grupo de trabajo, le dije que dicho grupo se había formado a partir de invitaciones que había cursado el IEF, por lo que no era forzosa la permanencia de quienes no quisieran parti-

cipar, pero que nosotros teníamos una demanda del Parlamento que debíamos atender.

En las discusiones hubo que tomar postura sobre diferentes temas; entre otros, el enfoque adecuado que debía adoptarse (en concreto, *carga beneficio* o *flujo monetario*, polémica que se ha mantenido a lo largo del tiempo), la conveniencia/justificación de neutralizar el déficit público y cómo hacerlo (perspectiva de ingresos o de gastos) o los criterios de imputación de las diversas partidas de gastos e ingresos públicos (¿quiénes se benefician de los gastos en carreteras o infraestructuras, o de los programas educativos o culturales?, ¿quiénes pagan realmente los impuestos que recauda la Agencia Tributaria?). Muchas de estas cuestiones siguen sin estar consensuadas por parte de los técnicos y especialistas, lo que da idea de la complejidad del debate.

Respecto al primer tema, conviene recordar que el enfoque *carga beneficio* intenta medir la perspectiva territorial de la equidad interpersonal, esto es, pretende determinar cuáles son los beneficios que reciben las personas del gasto central y cuál es la cuantía de los impuestos que pagan. Desde esta perspectiva, este enfoque *carga beneficio* encajaría más claramente con la reivindicación lanzada desde Cataluña sobre el trasvase de recursos de unos territorios a otros y el coste (o beneficio) que el sistema puede reportar a los ciudadanos de cada territorio. Como antes se decía, ante un sistema esencialmente progresivo, el signo de este saldo era predecible: negativo en territorios ricos, positivo en los menos desarrollados. El problema subsecuente sería el de la justificación de la cuantía de tales saldos.

Por su parte, los resultados del enfoque *flujo monetario* tienen que ver más bien con una perspectiva macroeconómica: dónde se localiza cada gasto y cada ingreso, al margen de quiénes sean sus beneficiarios o pagadores efectivos. Y, como expresaba el documento final al que aludía anteriormente, el saldo del enfoque *flujo monetario*

es muy difícil de interpretar, aunque el camino para obtenerlo puede ser útil a efectos de información y transparencia.

De manera que, desde una perspectiva técnica o académica, hay distintos resultados y mediciones. Ante opciones tan variadas, parece que lo adecuado en un ejercicio como este sería ofrecer una batería de resultados, explicando las diversas cuantías obtenidas como consecuencia de las opciones metodológicas adoptadas en cada caso, e intentar valorar adecuadamente las diferencias para determinar, en su caso, las correcciones oportunas.

Lo que no tiene mucho sentido es optar por un único resultado, el más conveniente para el que encarga el análisis. Como señalaba Castells, el saldo elegido depende decisivamente de dónde nos ubiquemos. Desde una perspectiva central, habrá una preferencia por el saldo más bajo, mientras que desde algunas posiciones políticas catalanas el déficit *válido* es el que arroja una cifra mayor, normalmente en el enfoque *flujo monetario*, lo que muestra la utilización política de un concepto controvertido y muy debatido desde perspectivas técnicas.

Ante el debate de los saldos apuntado, sería necesario alcanzar un cierto acuerdo sobre el nivel razonable de saldo asumible, tal vez en línea con la propuesta que hacía el presidente Maragall hace algunos años: ajustemos los ingresos en función de la renta generada en cada territorio (muestra de su capacidad económica) y los gastos en relación con el número de personas que en ellos viven (expresión de sus necesidades). Aunque hubiera que realizar ajustes adicionales, esa valoración podría darnos una pista razonable sobre el máximo déficit o superávit que debería producirse en cada territorio.

A propósito del sistema de financiación autonómica, debo decir que, al hilo de la creciente descentralización de servicios y prestaciones, la financiación también ha seguido esta tendencia desde la Transición democrática a partir de la aprobación de la Constitución. Cuando se cuenta la evolución del sistema de financiación en escenarios

internaciones, los especialistas de otros países suelen señalar que el proceso de reparto de competencias español ha sido intenso y rápido, y que se ha alcanzado un grado de descentralización profundo, no solo en el campo de los gastos sino también en el de los ingresos.

Es difícil encontrar muchos países descentralizados, incluidos los federales, que tengan capacidad normativa sobre los tributos cedidos a las comunidades autónomas. Además, la evolución del sistema fortalecía el ámbito de los tributos propios de las comunidades y mejoraba los mecanismos de nivelación, procurando evitar los problemas de reordenación de las autonomías respecto a su capacidad fiscal. En esa línea, a mi juicio, el modelo de 2009 implicaba un claro adelanto frente a los anteriores, aunque se hayan mantenido serios problemas, tanto en relación con su diseño como, sobre todo, con su concreta aplicación.

Me gustaría trasladar en esta primera intervención la perspectiva de que, a lo largo de los últimos cuarenta años, se han producido muchos cambios y se ha avanzado, desde el punto de vista de la descentralización del sector público, en el aumento de la capacidad de decisión de los Gobiernos autonómicos, aunque la crisis económica, en buena medida, ha limitado los efectos beneficiosos del proceso de descentralización y, especialmente, del nuevo sistema.

No cabe duda de que persisten importantes limitaciones y dificultades, y de que hoy los problemas políticos predominan sobre los de carácter económico. Pero en todo caso pienso que aún hay lugar para el debate y la búsqueda de soluciones razonables compartidas, tal vez algunas de ellas en una perspectiva federal (construcción de instituciones y acuerdos de abajo arriba; incorporación del principio de lealtad y de la cultura del pacto y el acuerdo para resolver los problemas territoriales y el reparto territorial del poder; reforma de instituciones básicas, como el Senado...), que permitan incorporar los mejores elementos de los sistemas comparados al respecto y buscar soluciones justas para todos en el reparto territorial del poder.

En cuanto a las posiciones más radicales o de ruptura que se plantean en la actualidad, no puedo decir casi nada, dada la limitación de tiempo, pero sí querría poner énfasis en la importancia de los costes a los que nos enfrentamos si se optara por esa vía. A mi juicio, todos tendríamos que asumir importantes costes, cuya cuantificación no es en absoluto sencilla. ¿A qué cifra se eleva el coste de la transición? ¿Qué pasa con la Unión Europea? Como sucedía con las balanzas fiscales, la estimación de los costes varía mucho según qué instituciones o personas hacen el análisis. También aquí sería bueno buscar fórmulas de entendimiento. Desde mi punto de vista, hoy por hoy los costes relacionados con la Unión Europea pueden ser muy altos y, además, me gustaría señalar que, a pesar de la imposibilidad de cuantificarlos, los costes personales del proceso están siendo, y lo serían aún más en el futuro, muy elevados, especialmente, como ocurre en Cataluña, cuando la población se muestra tan dividida ante la eventualidad de un proceso independentista.

ADENDA

Sobre la salida de empresas de Cataluña

De momento, solo ha habido un desplazamiento de sedes, no de actividad económica, de modo que es difícil saber cuál puede ser el efecto económico del mismo en estos momentos. No obstante, es evidente que la salida muestra un sentimiento de incertidumbre e inseguridad. Por lo que dicen los periódicos y lo que cuenta la Cámara de Comercio, hay un número importante de empresas que han trasladado su sede. La Generalitat ha rebajado la cifra suministrada por la Cámara de Comercio, de 4.500 a 3.700. En todo caso, parecen cifras muy altas. Es un síntoma de inseguridad y, como tal, considero relevante no menospreciarlo. En términos del coste económico

concreto, creo que aún no tenemos capacidad para medirlo, como tampoco para evaluar el beneficio generado en otros territorios como consecuencia del movimiento de empresas.

¿Está justificada la famosa frase de que España nos roba?

Antes querría hacer un breve comentario sobre la última intervención, en la que se aludía a que los costes de transición dependen de la hostilidad del Estado: me gustaría señalar que, ante un proceso de tanta envergadura como el que se plantea, sería bueno no limitar el análisis al comportamiento hostil del Estado o a la actuación beligerante de «Madrid» —entendida como expresión de un centralismo enemigo—, para medir los costes de la transición.

Considero que hay muchos elementos que deben ser tenidos en cuenta para medir tales costes, una gran variedad de instituciones y agentes económicos que ciertamente reaccionarían ante el proceso independentista, y que afectarían sin duda a los resultados económicos del mismo. En este sentido, opino que, con relativa frecuencia, el discurso económico resulta demasiado simplista.

En idéntica dirección debo decir también, honestamente, que, con la expresión «España nos roba» simplificamos en exceso e introducimos un importante sesgo político. Hablar de «expolio» me parece una exageración sin sentido, en especial si hablamos de un robo sistemático a los territorios ricos (en tal caso, también a otros territorios de España, no solo a Cataluña), producido por la acumulación de sucesivos y grandes déficits fiscales a lo largo del tiempo. Es un mensaje dirigido a los sentimientos, más que a explicar a la población lo que verdaderamente pasa.

Que haya habido una contribución mayor de las comunidades ricas es algo esperable y justificable en un sistema de ingresos y gastos públicos sustentado en criterios de equidad y progresividad. Lo que

es discutible, en su caso, es si nos ponemos de acuerdo en cómo lo medimos, cuánto déficit puede ser razonable y cuál ha de ser el nivel de déficit aceptable. Sacralizar una cifra, la más conveniente a efectos de movilización política, para sostener la idea del expolio no me parece adecuado ni convincente. Desde una perspectiva académica, como señalaba Castells, hay hasta seis resultados posibles en la cuantificación del déficit. ¿Por qué elegir uno de ellos sin justificación suficiente? Y lo digo tanto respecto al argumento del expolio, como al resultado defendido desde posiciones centralistas, que hablan siempre de un déficit mucho menor. Yo preferiría acordar un esquema razonable de límites para el saldo fiscal y, en su caso, los ajustes pertinentes en el modelo de financiación.

Les relacions econòmiques i financeres entre Catalunya i Espanya

ALBERT CARRERAS
Universitat Pompeu Fabra

Coincideixo amb el doctor Castells, a qui felicito per la seva brillant intervenció, que els principals problemes que tenim no són essencialment econòmics. En realitat, potser no són ni constitucionals ni estatutaris, sinó que tots es redueixen a problemes d'actitud. Amb una actitud diferent no hi hauria problemes. Val per al govern espanyol i per als catalans. Les actituds semblen fàcils de canviar, però no ho són gens.

Vist des de la part catalana, hi ha una forta convicció que els partits d'obediència catalana han estat lleials amb l'Estat —molts ciutadans els acusen d'haver estat massa pactistes— i han ajudat a la seva governabilitat tant donant suport a governs en minoria com donant suport a decisions que eren difícils de prendre i en què el partit estatal que estava a l'oposició acabava prenent decisions partidistes sense parar atenció als efectes de conjunt. Aquesta lleialtat es va sentir traïda amb la Sentència del Tribunal Constitucional (TC) de 2010 sobre el nou Estatut d'autonomia de Catalunya (EaC), especialment tenint en compte tots els tripijocs que va fer el PP, i també part del PSOE, en els quatre anys que va trigar a ser redactada. La Sentència del TC va ser vista com un cop d'Estat constitucional que va trencar el sentit i el compromís de lleialtat. Després, en els anys més durs de la crisi econòmica, especialment el 2012 (primer any de go-

vern del PP), el govern de la Generalitat i el grup que li donava suport (CiU) van sentir intensament que les polítiques impulsades pel govern central eren molt hostils i molt injustes tenint en compte els sacrificis polítics fets des de CiU i des de la Generalitat.¹

Probablement des de Madrid —especialment des del PP, però també des de part del PSOE— hi havia queixes sobre l'actitud catalana. La repetida negativa de Jordi Pujol a entrar al govern central, com li van oferir tant el PSOE com el PP quan estaven en minoria, no va donar un senyal de bona actitud. Els catalans tenen una llarga llista de greuges que des de Madrid han estat qualificats sovint de mancats de fonament i només fills d'un excés de sensibilitat —actituds.

Vist des de Catalunya, en canvi, tot es redueix a l'actitud de l'Estat espanyol i del govern central. Al Canadà, la petició quebequesa d'independència es va acabar desinflant quan el govern federal va canviar la seva actitud i va fer uns quants gestos —pocs, però importants i molt simbòlics— de reconeixement de la singularitat quebequesa. Recordem que el principal va ser el tractament del francès com a llengua cooficial a tot el Canadà. També va canviar permanentment l'actitud de confrontació respecte al Quebec que havia portat fins a la suspensió del finançament federal. L'independentisme quebequès subsisteix, però ja no té majoria social. Res semblant es podria imaginar a Espanya, tot i que la solució lingüística seria històricament molt raonable, ja que hi ha diverses comunitats autònomes on es parla la mateixa llengua no castellana.

No veiem, des de Catalunya, cap possibilitat de canvi d'actitud espanyola que fes passar molts independentistes a ser «accidentalistes». Hi ha hagut alguns intents en terrenys més neutres, com la inversió pública, de la qual els catalans es queixen que és sempre massa escassa, però que cal reconèixer que els governs de Rodríguez Zapa-

1 CARRERAS, Albert; MAS-COLELL, Andreu; PLANAS, Ivan (2018). *Turbulències i tribulacions. Els anys de les retallades*. Barcelona: Edicions 62.

tero van fer un esforç per augmentar. Els possibles canvis d'actitud no han durat en boca dels responsables del govern central del PP més enllà de poques hores. No suporten ni la crítica interna de partit, ni la crítica des d'altres territoris, ni la crítica dels seus mitjans de comunicació. De fet, sospitem que la millor actitud que es pot esperar d'un govern espanyol és que no tingui una actitud agressiva contra Catalunya, perquè qualsevol actitud amistosa sembla políticament insostenible a l'Espanya castellana.

Fugint de la confrontació grandiloqüent, a vegades s'han plantejat des de la Generalitat de Catalunya llistes de reivindicacions de caràcter més tècnic, sense perfil polític o amb un perfil polític baix, però que depenien d'una actitud favorable per ser resoltes. No parlem d'una actitud de complicitat, sinó d'una actitud més semblant a la que el govern central tindria amb qualsevol comunitat autònoma, encara que no fos governada pel mateix partit polític.

Dos exemples perfectes en són les vint-i-tres peticions del president Mas al president Rajoy al juliol de 2014 o les quaranta-sis del president Puigdemont al mateix Rajoy a la primavera de 2016, presentades precisament per oferir al president del govern central una possibilitat de mostrar un tarannà dialogant. Tret d'una, la intensament política, les altres peticions no només eren negociables, sinó que eren pura actitud negativa del govern central. De fet, el PSC (Miquel Iceta) les ha posat diverses vegades com a exemple del que podria fer un nou govern socialista a Espanya, i el mateix Pedro Sánchez i la ministra Meritxell Batet ho han dit i repetit. Se'n va arreglar cap amb el PP? No! Ni una, tret de les que arreglava el temps, com ara demanar un objectiu de dèficit diferent per al 2014 o per al 2016. Només les va arreglar el pas del calendari, fent-les obsoletes. Les arreglarà el PSOE? Ja ho veurem. És la prova del cotó de si hi ha canvi d'actitud o no. Pel que s'ha vist després d'un any de govern de Pedro Sánchez, sembla que prefereix tenir iniciatives que creu que seran simbòliques, però que ningú no li havia demanat. El canvi de nom

de l'aeroport del Prat n'és un exemple destacat. Si una mostra de canvi d'actitud és tan difícil, imaginem el que costa que els canvis d'actitud, que per ser creïbles han de ser sostinguts en el temps, durin. El que és notable és que tant les vint-i-tres peticions de Mas com les quaranta-sis peticions de Puigdemont, quan un socialista espanyol se les mira, semblen fàcils d'arreglar. Però no s'arreglen. Les bones intencions duren molt poc.

Si tot és actitud, ens hem de preguntar com es forma l'actitud. I aquí ens trobem amb el paper dels mitjans de comunicació de tot tipus, que són creadors d'opinió i, per tant, d'actitud.² A Catalunya l'univers comunicatiu és molt plural. Conviuen mitjans en català i mitjans en castellà. Tot ciutadà té als quioscos tota la premsa espanyola. Els canals de televisió estan disponibles per a tothom. És ben sabut que la quota de pantalla de les televisions en català rarament supera el 20%. La resta són televisions en castellà, que vol dir, normalment, emissions fetes des de fora de Catalunya o a Catalunya pensant per al públic castellanoparlant. Com s'explica aleshores que les notícies de TV3 tinguin una quota de pantalla del 43%? Això implica, forçosament, que molts ciutadans de Catalunya s'entretenen en castellà, segueixen programes en castellà, però prefereixen les notícies de TV3. Són ciutadans molt ben informats perquè poden comparar contínuament sensibilitats contrastades. Probablement els que miren els *Telenotícies* de TV3 voten independentista, però ho fan després de comparar diàriament mitjans independentistes i mitjans espanyolistes. Existeix quelcom de semblant a Madrid? De cap manera. Potser existeix a les ciutats i a les comunitats autònomes amb mitjans propis, independents dels estatals. Però no és el cas de Madrid. Els anys de tensió creixent entre la Generalitat i el Govern central

2 BEL, Germà (2013). *Anatomia d'un desengany*. Barcelona: Destino, és la referència més rellevant pel que fa als clixés mentals subjacents en les actituds espanyoles sobre Catalunya i els catalans.

s'han viscut amb la població de la capital informada uniformement —adoctrinada— per uns mitjans que parlen de Catalunya sense convidar opinions que defensin el punt de vista dels que són criticats unànimement. Contra l'homogeneïtat de Madrid hi ha la diversitat i pluralitat de Barcelona. És exactament al revés del que els mitjans estatals expliquen a tot Espanya. Potser si a Madrid visquessin una temporada en la situació comunicativa catalana, es quedarien sorpresos de sentir realitats i sensibilitats alternatives. D'entrada, potser posarien en qüestió el concepte d'adoctrinament que creuen característic dels mitjans catalans i pensarien que l'adoctrinament és el que pateixen ells. Dissortadament, la reflexió madrilenya més aviat seria la d'irritació per no haver liquidat sentiments identitaris no castellans. Els costa admetre que hi podria haver un sentiment d'espanyolitat no castellà. De fet, quan el veuen, creuen que és una impostura, una traïció potencial. La reclamació de proporcionalitat en el tracte de la diversitat política a TV3 permet que tots els catalans puguin comprovar diàriament com de sectaris poden ser els mitjans oficials espanyols, també pagats amb diners de tots els espanyols, exactament igual que els oficials de la Generalitat. Amics del PP de la Comunitat Valenciana m'havien explicat com de dolorós havia estat haver de tancar la televisió valenciana —una imposició del PP estatal—, que era l'únic mitjà de comunicació del govern valencià. Però l'actitud del govern central respecte a la Comunitat Valenciana és un tema prou substantiu per a un altre debat.

La dificultat de trobar terrenys d'entesa que semblin més tècnics que polítics ha portat a privilegiar els debats sobre el finançament autonòmic. Tot el que és reductible a unitats monetàries sembla menys polític, menys identitari, que altres problemes. Per aquest motiu, el debat sobre el model territorial deriva fàcilment cap al finançament autonòmic. I no és perquè sigui el cor del problema, sinó perquè és la part políticament més tractable. Des de la Generalitat de Catalunya s'ha plantejat, repetidament, d'introduir un factor de correcció

del model de finançament que semblava tècnicament inapel·lable. Em refereixo a la diversitat territorial dels preus i de les paritats de poder adquisitiu. Com tothom sap per experiència pròpia, molts béns i serveis tenen preus clarament diferents segons els territoris. El càlcul de paritats de poder adquisitiu per corregir els nivells nominals de provisió de serveis sembla indispensable.

Totes les comparacions internacionals de renda es fan amb paritat de poder adquisitiu. És un concepte central per comparar adequadament les condicions econòmiques de diferents territoris. Amb l'arribada del PP al govern central l'any 2011, l'Institut Nacional d'Estadística (INE) va deixar de calcular la comparació de preus (el cost de la vida) per evitar deduccions enutjoses. Publica l'evolució interanual i intermensual dels IPC de cada comunitat autònoma, però no dona la clau (que té curosament guardada) de com es compara el cost de la vida entre diferents comunitats autònomes.

Tot això implica que estem inundats d'informacions sobre el PIB per capita, però que, sorprenentment, no sabem quelcom de tan fonamental en la vida pública moderna com és l'indicador sintètic de la prosperitat del ciutadà mitjà —el PIB (millor encara: la renda disponible) per capita amb paritat de poder adquisitiu—. Ara es multipliquen els esforços per trobar alternatives al PIB per capita (l'índex de desenvolupament humà, l'índex de progrés social i altres), però resulta que el millor índex econòmic no es vol calcular perquè fa por. Això ja va passar durant molts anys a les Nacions Unides i a les organitzacions que en depenien. Alguns grans països, com l'Índia, es negaven a donar oficialitat a les mesures de PIB amb paritat de poder adquisitiu perquè feien aparèixer els seus països com a menys pobres i, en conseqüència, menys acreditats per rebre transferències de solidaritat internacional. La negativa al càlcul de les paritats de poder adquisitiu a escala autonòmica té la mateixa lògica.

La solució del PP ha estat enterrar i amagar el problema. Una errada actitudinal completa. Negació de la realitat. No hi ha cap di-

ficultat per parlar-ne amb els col·legues, però hi ha totes les dificultats per fer-ho en el terreny polític. Una concessió tècnica, per petita que fos, obligaria el govern central a compensar les comunitats autònomes que se sentissin perdedores, amb contrapartides que podrien ser més oneroses que la injustícia que es vol corregir amb Catalunya i amb alguna altra comunitat autònoma. La solució del PP va ser limitar-se a la publicació de les variacions regionals dels IPC, sense poder reconstruir els nivells absoluts. Han arribat fins al punt de renunciar a donar a Eurostat informació que abans tenien i donaven. La negació de la realitat com a mètode. Pitjor: la censura de la realitat. Cal reconèixer que la solució del PP no va ser la solució del PSOE, que sí que va calcular índexs de preus autonòmics, comparables. De fet, des de la Generalitat vam acudir a un equip d'estadístics econòmics encapçalats per un expresident de l'INE en època socialista a fi de disposar d'una orientació quantitativa independent sobre l'impacte de les variacions regionals de preus.³ Els resultats de l'estudi van ser prou prudents perquè els experts espanyols en finançament autonòmic els consideressin admissibles. Estimaven que la diferència entre els preus més alts (Madrid) i els més baixos (Extremadura) era d'un 43 % i que pràcticament totes estaven dins del rang del $\pm 15\%$.

Una altra objecció tècnica que ha fet la part espanyola arran de les queixes d'espoli fiscal derivades del càlcul de balanços fiscals és la de les compensacions automàtiques de fluxos fiscals interterritorials. Per a molts opinadors, fins i tot experts, la queixa catalana d'excessiu dèficit fiscal no té fonament perquè el dèficit fiscal no seria més que

3 Això és el que va fer l'Institut d'Estadística de Catalunya quan va encarregar un treball sobre la matèria a distingits especialistes: COSTA, Àlex; GARCIA, Jaume; LÓPEZ, Xavier; RAYMOND, Josep Lluís (2015). *Estimació de les paritats de poder adquisitiu per a les comunitats autònomes espanyoles*, monografia 17. Barcelona: Departament de la Vicepresidència i d'Economia i Hisenda.

la conseqüència de nivells de vida més alts que generen pagaments d'impostos superiors i menor recepció de transferències. Des del Departament d'Economia i Finances de la Generalitat de Catalunya s'han fet diversos esforços —finalment han esdevingut una sèrie anual— per avaluar l'import de les transferències interterritorials automàtiques, que són les que neixen de la fiscalitat directa i les contribucions a la Seguretat Social comparades amb els beneficis: pensions de tota mena i subsidis a les persones, tant si són d'atur com si són de dependència.⁴ Aquests càlculs també els ha fet, independentment, el Gabinet d'Estudis de la Cambra de Comerç de Barcelona.⁵ Tots aquests esforços acaben assolint un resultat molt semblant: els dèficits automàtics es limiten a dos punts del PIB català. Això es pot comparar amb els cinc o sis punts de dèficit pel mètode del benefici o amb els vuit del mètode del flux de caixa. Quina és la diferència? Despesa territorialment discrecional. Decisió política, que pot ser raonable o arbitrària, però és política. Amb la perspectiva més minimitzadora dels fluxos fiscals interterritorials, que és la que es deriva del projecte dirigit per Ángel de la Fuente, la part de decisió discrecional continuaria estant en una proporció de més de tres punts del PIB.⁶

4 GENERALITAT DE CATALUNYA, DEPARTAMENT D'ECONOMIA I CONEIXEMENT (2014). *Metodologia i càlcul de la balança fiscal de Catalunya amb el sector públic central l'any 2011*, monografia 16. Barcelona: Departament d'Economia i Coneixement.

5 CAMBRA DE COMERÇ DE BARCELONA, GABINET D'ESTUDIS ECONÒMICS I INFRAESTRUCTURES (2014). *El sector públic a Catalunya i Espanya. Impacte econòmic de diferents escenaris polítics*, document de treball del 28 de març de 2014. Barcelona: Cambra de Comerç de Barcelona.

6 Cristóbal Montoro va encarregar a Ángel de la Fuente, Ramón Barberán i Ezequiel Uriel que definissin la metodologia del «Sistema de Cuentas Públicas Territorializadas» i en dirigissin el càlcul. Fins ara s'han fet públics els comptes dels anys 2011, 2012, 2013 i 2014. El mètode, que és una variant del de la càrrega del benefici, neutralitzat, dona xifres que estan entre el 5 i el 6% del PIB.

Les decisions que els governs centrals han defensat com a «igualitaristes» i que des de la Generalitat s'han considerat arbitràries fins al punt de l'espoli, neixen totes d'un sol origen, l'article 149.1.1 de la Constitució espanyola (CE), l'abús del qual va portar a la voluntat de reformar l'EaC i, finalment, a la voluntat independentista. L'article 149.1 CE declara que «L'Estat té competència exclusiva sobre les següents matèries», i el primer apartat (149.1.1.) afirma que la primera matèria és «La regulació de les condicions bàsiques que garanteixin la igualtat de tots els espanyols en l'exercici dels drets i en el compliment dels deures constitucionals». A Catalunya se li aplica sempre el criteri d'igualtat de l'article 149.1.1 CE. A tots els altres grups socials o territorials se'ls permet la diferència, però a Catalunya no. Les condicions bàsiques que garanteixen la igualtat dels espanyols han estat una excusa de la qual han abusat els governs espanyols. Si mireu, com us convido a fer, les desgravacions autonòmiques de l'IRPF de les diferents comunitats autònomes, veureu com de variades i diferenciades són, i sempre són constitucionals. Però qualsevol cosa que faci Catalunya atempta contra la igualtat dels espanyols. D'aquí surt un sentiment molt arrelat entre nosaltres, que és la convicció que per a Catalunya hi ha la llei (com si fos un martell o una porra) i per als altres, l'amistat, la complicitat, el favor i el que calgui. Tant si es tracta de governs autonòmics com de grups de pressió de qualsevol mena. És aquesta convicció, nascuda d'infinat de casos, la que va portar a plantejar la reforma de l'EaC de 2006, amb l'obsessió per blindar les competències de la Generalitat contra interpretacions abusives de l'article 149.1.1 CE, i la que ha portat a l'independentisme actual. Recordem, quan es va fer la reforma de l'EaC de 2006, quantes comunitats autònomes van fer les seves pròpies reformes estatutàries, totes inspirades en la de Catalunya. Moltes inclouen articles que el Tribunal Constitucional va declarar inconstitucionals per a Catalunya però que han continuat sent perfectament constitucionals per a altres comunitats autònomes.

En les tertúlies i els discursos oficials hem hagut d'escoltar repetidament l'afirmació que tindríem uns dirigents embogits. Cal recordar que si hi ha «embogits», deuen ser els dos milions de persones que els voten. A Madrid hi ha una negativa a entendre això. Resultat: els va semblar impossible acceptar el que demanava el president Montilla (Montilla!). Els va semblar inadmissible el primer Mas (el més moderat, que havia pactat pressupostos amb el PP i fins i tot va aconseguir convèncer Àlicia Sánchez-Camacho que el pacte fiscal inspirat en el concert econòmic era una bona idea), inadmissible el segon Mas (el que va pactar amb ERC la realització d'una consulta sobre l'autodeterminació), inadmissible el primer Puigdemont, i continuem igual. Cada cop els dirigents s'han hagut de radicalitzar més perquè s'ha radicalitzat el seu electorat. Que no ho veuen, que els dirigents responen a les peticions de les bases electorals i que, de fet, les moderen? Que volen que els dirigents siguin cada cop més radicals, cada cop més pobres, cada cop més activistes, cada cop més arrauxats? Potser sí, que els dirigents amb aspecte seriós i tarannà professional semblen més perillosos que no pas els dirigents activistes, que potser semblen més domesticables.

En el debat posterior va sortir, a petició de la moderadora, una pregunta sobre els efectes reals del trasllat de seus. Segons la meua interpretació, cal distingir entre el curt i el llarg termini. Pel que fa al curt termini, cal diferenciar entre: *a*) les empreses que estaven esperant l'ocasió de canviar de seu, o bé per motius de mercat o bé per motius fiscals, i que van aprofitar l'ocasió; *b*) les que sentien que estaven en una situació de vulnerabilitat molt alta —típicament, les financeres—, però també les pressionades pels seus proveïdors o pels seus clients espanyols, i *c*) les que estaven molt condicionades per la capacitat reguladora de l'Estat i no podien resistir cap pressió pública. En canvi, les que no depenien en absolut de la capacitat reguladora de l'Estat, o bé perquè la propietat era estran-

gera, o bé perquè els mercats eren estrangers, o bé perquè els mercats als quals venien no estaven regulats, no van marxar i fins i tot van resistir les més altes pressions per fer-ho. De fet, l'episodi del trasllat de seus no és més que un reflex de la creixent potència política que té l'Estat interventor, que preocupa cada cop més l'empresariat català i que reflecteix com la competència entre Barcelona i Madrid pateix el desequilibri derivat dels poders reguladors i contractuals de l'Estat. Si passem a una visió a llarg termini i repassem l'hemeroteca, veurem que la pèrdua progressiva de seus empresarials ja era un gran tema en l'època en què començava la discussió de la reforma de l'Estatut, quan alguns esforços de compra d'empreses per part de grans empreses catalanes havien estat desarticulats per iniciativa estatal, que preferia empreses de capital estranger a Madrid abans que empreses espanyoles a Barcelona. La tendència a la pèrdua de seus es pot rastrejar a la premsa des de generacions anteriors: als anys vuitanta del segle xx, als setanta, en ple franquisme, etc. En un treball de fa uns anys ja vaig detectar, amb Xavier Tafunell, que aquesta tendència es podia documentar... des de la pèrdua de Cuba!⁷ La Barcelona del segle xix és la gran capital empresarial d'Espanya. Tot el segle xx està puntejat d'episodis de pèrdua d'aquesta capitalitat. En part per l'emergència basca, especialment la bilbaïna, però cada cop més per la puixança madrilenya, sovint emparada per la capitalitat reguladora de l'Estat. A l'Estat li importa tant la capacitat reguladora que val la pena recordar les batalles que es van produir per impedir que marxés un òrgan regulador de Madrid per anar a Barcelona. La decisió —una d'aquelles mostres d'actitud diferent per part del president Rodríguez Zapatero— va generar un daltabaix a Madrid i va ser una de

7 CARRERAS, Albert; TAFUNELL, Xavier (2006). «El declivi de la gran empresa catalana: notes per a una perspectiva històrica», a *Miscel·lània Ernest Lluch i Martín*. Barcelona: Fundació Ernest Lluch, vol. I, pàg. 191-203.

les primeríssimes decisions que va fer enrere el PP quan va tornar al govern central al desembre de 2011. Actituds, només actituds, però profundament arrelades, que esdevenen la «lleï no escrita» de l'Estat centralista.⁸

8 M'estenc sobre alguns d'aquests temes a *Volem la independència? Reflexions per al futur immediat*. Barcelona: Base, 2015.

*Estructures de realitat
i conflicte Espanya-Catalunya:
per a un nou model territorial*

JOSEP VICENT BOIRA

Universitat de València

En primer lloc, vull agrair-vos la deferència d'haver convidat un valencià a aquest debat. Un valencià que potser, justament per aquesta condició, pot entendre millor les dues realitats a debat, els dos sentiments desplegats i les dues identitats que es consideren. Tanmateix, ara i avui domina més en mi el geògraf que observa, amb un cert estupor, com, en la polèmica generada al voltant del conflicte Catalunya-Espanya —i en concret quan parlem de temes econòmics i financers—, les referències al model territorial, al component espacial i a la distribució física dels centres de decisió i de les infraestructures —en altres paraules, a les bases materials d'un model polític—, a penes disposen d'un lloc secundari i menor. I això és una errada perquè, com sembla que va dir Bismarck, «la política és geografia». Com és possible que avui parlem amb desimboltura de *la* «crisi territorial» que tenim plantejada a Espanya —fins i tot així és batejat el conflicte amb Catalunya!— i al mateix temps es bandegen les possibilitats que justament *una* «solució territorial» podria aportar-hi? El joc té trampes! Si, en aquest conflicte, el model territorial heretat i desenvolupat en aquests anys hi té cap culpa, no podem tancar els ulls al fet que un nou model ajude a resoldre'l. Llevat que pensem que en l'endemig, és a dir, entre l'origen del conflicte i el moment actual, l'Estat s'haja desterritorialitzat fins al punt que ja no importe

la forma material que aquell adopte en el seu desplegament sobre un territori! En aquest cas, ens trobaríem abocats a un idealisme pur, a un immaterialisme de l'Estat —sinònim d'una absolutització— com a forma política que impediria qualsevol *política orientada als objectes*,¹ a la realitat de les formes materials alternatives que el poder pot fer servir a l'hora de desplegar-se sobre un territori. Però cal dir que l'Estat no és de cap manera un ens «absolut», perquè altrament, com han assenyalat molt recentment Toscano i Kinkle (2018), estaríem davant un concepte més aviat teològic, i per tant filosòfic, que apel·laria a allò que desafia qualsevol representació. Des de la meua posició, en canvi, l'Estat sí que és representable i, sobretot, *descomponible* en estructures de realitat discretes i, en última instància, i justament per això, susceptible de reforma. D'alguna manera, és allò —demanem excuses per la forçada comparació— que el professor Joan Subirats (2016) denominaria actuar sobre les «microsobiranes» o «sobiranes de perfil baix», espais en els quals justament es desenvolupa bona part de la vida quotidiana de la gent.

D'altra banda, per a mi i com a punt de partida acadèmic, els factors econòmics i financers dels quals cal parlar en aquesta sessió no poden entendre's sense una referència explícita a la seua dimensió territorial, perquè molts d'ells hi van associats. Imaginem una moneda: seria una errada majúscula pensar que no hi ha una creu (espacial) per a cada cara (economicofinancera). Totes dues formen part de la mateixa peça. I si sovint allò que se'n veu és la cara, no per això la creu desapareix. Al meu entendre, la millor manera de corregir aquesta mancança seria fer un exercici intel·lectual i pràctic de cert abast i ambició: passar de la taula estadística al mapa. Podem discutir aquesta vesprada ací sobre innumbrables estadístiques que certifiquen el mal-

1 Aquesta és una expressió que filòsofs com Graham Harman i altres han fet servir recentment dins el que anomenen una ontologia orientada a l'objecte (OOO, *object-oriented ontology*).

tractament —o no— de Catalunya en la seua relació amb Espanya. Però propose analitzar també la plasmació espacial del marc general del debat i d'algunes de les variables analitzades. Sols així observarem que alguns (jo crec que molts) processos econòmics i financers adopten sovint un patró recognoscible i esdevenen més explicables justament a partir de la seua plasmació cartogràfica, més que no pas amb la senzilla composició numèrica. Un cas paradigmàtic és el deute financer de les comunitats autònomes, o els peatges a la xarxa viària.

I. MAPES I POLÍTICA

El 2018, de les cinc comunitats autònomes amb major deute sobre el seu PIB, quatre (País Valencià, Catalunya, Illes Balears i Múrcia) formaven part de l'Eix Mediterrani i les tres amb major deute per capita eren València, Catalunya i les Illes Balears.² Doncs bé, per explicar aquest fet, o bé hem de recórrer, com ha fet amb ironia el periodista Enric Juliana en diferents ocasions, a la idea d'un «gen mediterrani del deute»,³ o bé hem de buscar una explicació racional a aquest *especial* agrupament *espacial*. Aquesta explicació potser és que a Espanya s'ha desenvolupat un model econòmic i de finançament que penalitza les comunitats exportadores i de base mercantil, poc dependents de l'ocupació pública, on el subsidi no forma part de la seua cultura empresarial i amb un clar dinamisme demogràfic i emprenedor. És una qüestió de model, doncs.

Pel que fa als peatges, passa el mateix. Fa poc, un alt responsable de les infraestructures a Espanya deia textualment que «si un acoloria

2 <https://datosmacro.expansion.com/deuda/espana-comunidades-autonomas>.

3 www.lavanguardia.com/opinion/articulos/20120105/54243626811/enric-juliana-el-gen-mediterraneo-de-la-deuda.html o www.lavanguardia.com/politica/20141213/54421378814/mediterraneo-sin-cartera-enric-juliana.html.

l'Espanya dels peatges, apareixia tota a l'est».⁴ Què vol dir, aquest fet? Que, més enllà de la presència de forts peatges a les carreteres catalanes, l'existència d'unes taxes que cal pagar per circular per determinades vies és un tret compartit amb altres territoris veïns, la qual cosa dota el fenomen d'un patró espacial altament significatiu. I la pregunta ja no és sols per quina raó l'economia catalana ha de suportar determinats peatges (i les seues conseqüències), a diferència d'altres territoris de l'Estat, sinó també com s'ha produït aquesta significativa concentració espacial dels peatges a l'Estat espanyol en la zona mediterrània i per què. I, sobretot, quina solució s'ha de trobar per a un fenomen general que afecta altres societats a part de la catalana i la resolució del qual sens dubte beneficiaria aquesta darrera.

Així, doncs, reivindique avui que, com a punt de partida metodològic, cal considerar alguns dels «factors econòmics i financers» més significatius que avui debatrem ací (infrafinançament, deute, balança fiscal, comptes econòmics, dèficit d'infraestructures...) sota una perspectiva espacial dins d'un model territorial que no podem negligir com a causant, ni que siga en part, si es vol, del conflicte que avui ens reuneix a Barcelona. En altres paraules, propose una *espacialització* no tan sols dels trets productius de l'economia catalana, sinó d'una part del conflicte amb Espanya, del seu origen —o, si més no, d'una part— i sobretot —la qual cosa m'interessa molt— de les seues solucions.

En aquest sentit, estic totalment d'acord amb el professor Antoni Castells quan aposta per introduir en el debat econòmic i productiu la variable de la distribució del poder polític i financer entre els diferents nivells de govern —una distribució que, tot i ser competencial, té profundes conseqüències espacials— i sobre el mateix model econòmic i territorial implícit en les instàncies de decisió de l'Estat. Perquè sense aquesta reflexió de profundes arrels espacials/territo-

4 https://cadenaser.com/emisora/2018/09/13/radio_alicante/1536859685_079210.html.

rials —i és la meua opinió—, difícilment podrem copsar la magnitud del debat.

2. UN POC D'HISTÒRIA I UNA ACTUALITZACIÓ

La incorporació de la variable espacial a les anàlisis del model de desenvolupament i modernització de Catalunya té una certa tradició. L'economista i professor Francesc Roca n'ha parlat en nombroses publicacions. Jo ara i ací tan sols tinc temps de citar-ne un exemple per mostrar-los un bri d'aquesta realitat. El 1966 Manuel Costa-Pau (Garriguella, 1936 – Girona, 2016), mestre, traductor, director editorial i petit empresari de l'edició, va publicar un llibre titulat *Turistes, sirenes i gent del país*,⁵ una mena d'assaig organitzat en quaranta-un capítols. Allí podem llegir coses com que «més del 50% de la capacitat hotelera global de l'Estat espanyol es concentra en el triangle Girona-Alacant-Balears», o que allò que denomina «la ruta catalana», o gran via de pas de nord a sud, es tradueix en el fet que «amb més o menys intensitat, una burgesia va produint-se arreu de la comunitat, del Rosselló a la Marina d'Alacant». I amb perspicàcia —i una vegada situat sobre un escenari geogràfic— assenyala la transcendència del fet: «Potser és el fet més uniforme, un dels més eloqüents de la nostra història econòmica moderna», fins al punt que va portar a la construcció de l'autopista de la Mediterrània i a la continuïtat i ampliació —encara sota treball— de la xarxa ferroviària.

En altres paraules, amb aquest exemple he volgut mostrar que alguns dels fets econòmics i financers més notables (en aquest cas, la modernització turística catalana o el naixement d'una burgesia emprenedora) adopten una perspectiva diferent en ser *espacialitzats*, és a dir, en ser analitzats també sota paràmetres territorials. Aquest fet

5 www.leconomic.cat/article/914485-costa-pau-per-exemple.html.

ens fa pensar que, més enllà dels processos estrictes que afecten l'economia catalana —en el seu conflicte amb Espanya—, aquesta es troba inserida en un model econòmic de base territorial particular. La meua humil hipòtesi és que si resollem part del conflicte global (per global entenc el que va més enllà de les fronteres catalanes i afecta més territoris de l'Estat), resoldrem també, si més no, una part del conflicte català.

Ja que estem en un àmbit acadèmic, m'apresse a dir que el nom de Costa-Pau disposa d'altres companys més coneguts, com ara els de Romà Perpinyà Grau, Joan Hortalà, Francesc Cambó, Joan Comorera, Joan Crexells o el mateix Francesc Roca, que han fet del discurs territorial, espacial, geogràfic, àdhuc, un element indissociable de l'anàlisi econòmica i financera de les terres catalanes. I és que en aquesta riba de la Mediterrània s'ha generat un model productiu de base territorial que explica, entre altres coses, la conformació d'un Eix Mediterrani de Girona a Múrcia, i fins i tot més enllà, amb una sèrie de trets i de problemàtiques compartits, fet al qual he tingut l'oportunitat de dedicar una part de la meua recerca, tot i que no és el moment d'explicar-la.⁶ En altres paraules, em sento amb l'obligació d'aportar al debat d'avui la idea que hi ha unes bases espacials que, juntament amb uns determinats perfils productius, han fet dels nostres territoris un model de desenvolupament particular que fa que parlar, tan sols, de la relació Catalunya-Espanya esdevinga una limitació de la perspectiva i una menysvaloració de la problemàtica global.

Com que aquest és un debat de fons que tracta d'enllaçar amb una certa actualitat, intentaré traduir aquestes afirmacions en elements concrets de la realitat econòmica i territorial d'allò que denominem l'Eix Mediterrani. I ho faré sobre tres elements que mostren una actualització evident d'aquell principi que uneix factors econòmics i financers amb dimensió espacial. El primer és l'existència d'una

6 A les persones interessades, us recomane llegir Boira, 2010.

reivindicació de determinades infraestructures essencials per al futur de l'economia —entre d'altres, la catalana— i que es produeix al llarg de tota la riba de la Mediterrània: em referisc al Corredor Mediterrani. Per la seua pròpia definició, el Corredor Mediterrani és una infraestructura de connexió i de xarxa, amb un valor afegit proporcionat justament pel seu sentit de continuïtat i de contigüïtat. Sense Catalunya, és clar, no hi hauria Corredor, però cal dir també que el Corredor va més enllà de Catalunya. I la beneficia —amb nous factors econòmics i financers associats a la variable espacial— sempre que vaja, justament, més enllà! El segon aspecte que m'agradaria esmentar és la constitució d'un perfil logístic i una orientació productiva exportadora i portuària. Us donaré una dada ben actual: els ports de València i de Barcelona concentren gairebé set de cada deu contenidors del tràfic d'importació i exportació d'Espanya (en concret, un 65,83 %, segons les dades de març de 2019 de l'estadística de Puertos del Estado). És això casualitat? És evident que no. Estem davant el desplegament d'unes funcions derivades d'una tradició, d'una posició geoestratègica, d'un rerepaís productor, d'una orientació exportadora, d'unes vies de comunicació meridianes, etc., que caracteritzen les economies del litoral mediterrani de la península Ibèrica. I el tercer aspecte és l'existència d'un sistema urbà al llarg de la riba mediterrània que fa que, sols entre Barcelona i Almeria, hi haja tretze ciutats de més de cent mil habitants esglaonades i connectades funcionalment.⁷ Aquesta dorsal urbana i espacial, en associació amb un perfil econòmic determinat, ha estat la base de les propostes de constitució d'una megaregió, una macroregió o una euroregió mediterrània, d'una gran regió policèntrica a la manera d'altres indrets d'Europa. Paga la pena esmentar ací els esforços, en-

7 El 1993, ja fa molts anys, José María Serrano va proposar una anàlisi d'aquest tipus tot identificant un sistema urbà de l'eix mediterrani, amb una sèrie de connexions i centres vertebradors.

tre altres, de Pasqual Maragall en constituir, fins i tot administrativament, l'embrió d'una estructura de governança i debat com fou l'Euroregió Pirineus-Mediterrània, en la qual, tanmateix, no tots els territoris susceptibles d'entrar-hi dissortadament participaren i que potser ha arribat l'hora de revifar.

3. REPENSAR TERRITORIALMENT CATALUNYA (I ESPANYA!)

Aquestes, per a mi, evidències de temes que associen el factor territorial i espacial amb l'econòmic i financer em condueixen a dir, a desgrat de ser una mica polèmic, que a Catalunya s'ha fet un gran esforç per pensar històricament i econòmicament la nació —i per pensar-la també políticament, no cal dir-ho—, però en canvi s'han dedicat menys energies a pensar el país des d'un punt de vista territorial. Aquesta debilitat, al meu entendre, fa que a les dues viabilitats que Antoni Castells acaba d'esmentar com a clau per al futur de Catalunya, la viabilitat econòmica i la viabilitat política, calga afegir-hi una tercera: la viabilitat espacial i territorial en un entorn geopolític canviant, amb unes relacions d'escala que han esdevingut globals i on el paradigma de la connectivitat ha arribat per restar entre nosaltres. Si per a Castells una Catalunya independent podria ser viable —tot i que entenc que dubta de la seva viabilitat política—, una tercera viabilitat, l'espacial o territorial, requeriria, en qualsevol cas, una discussió profunda que, en aquest moment, tan sols estic en condicions de proposar.

I posats a dir alguna cosa, propose també que treballem per oferir unes bases espacials i materials (un model d'infraestructures, per exemple) diferents de les que van nodrir la primera transició de la democràcia espanyola, embeguda per un model radial i centralista, la qual cosa, com assenyala Castells, ha generat «insatisfets» a Catalunya, però també fora d'ella! En altres paraules, trobe que caldria

treballar per una mena de nou consens territorial sobre quines han de ser les bases materials de l'espai estatal.⁸ Podríem començar per proposar una reflexió que conduguera a una mena de Pla Federal d'Infraestructures, com el que té Alemanya, que no sols definira una nova estratègia a mitjà i a llarg termini de la xarxa de comunicacions, sinó que creara una mena de Consell Territorial de les Infraestructures (al Senat, dotant-lo per fi d'una funció?), clarificara competències (especialment en aspectes com la gestió del ferrocarril de rodalies o regional i les competències urbanes, urbanístiques i territorials, dirimides sempre en el Tribunal Constitucional),⁹ aplicara els principis de subsidiarietat, vetlara pels lligams i les connexions físiques de les xarxes locals i regionals, coordinara les actuacions de les grans infraestructures (responsabilitat de l'Estat) amb l'ordenació territorial (responsabilitat constitucional dels governs autonòmics) i descentralitzara decisions especialment pel que fa a la gestió de ports i d'aeroports. D'alguna manera, hauríem de treballar a favor d'unes bases materials diferents, d'un nou escenari espacial que permetera el dibuix d'un altre mapa.

4. MATERIALITAT I POLÍTICA

Cal retornar a una certa materialitat de la política, ni que siga perquè és prou més fàcil posar-se d'acord sobre coses tangibles que sobre la intangibilitat de sentiments, ofenses i malvolences. La política no pot ser tan sols l'àmbit de les idees, dels pensaments o de la utopia humana. La política i els conflictes polítics també tenen un component evident de materialitat. Que se'n faci poc de cas és una altra

8 Per a una anàlisi més detallada, em permet proposar Boira, 2013, 2014 i 2017 (a i b).

9 Romero i Boira, 2017.

cosa! Però al meu entendre —i estic d'acord amb Castells—, cal començar a pensar en una nova redistribució territorial del poder polític a l'Estat espanyol com a part de la solució al problema. I ho ha de ser perquè una part del conflicte Catalunya-Espanya va nàixer precisament de la insatisfacció amb un model economicoterritorial particular, el model radial i la centralització de la gestió de les infraestructures, nascut en la primera transició espanyola (i fins tot abans) i desenvolupat a poc a poc per governs posteriors.

El canvi de model economicoterritorial de l'Estat està per demostrar que siga suficient per resoldre el conflicte Espanya-Catalunya per si sol, però estic convençut que no faria cap mal i fins i tot podria ser positiu. I ho podria ser perquè l'espai esdevé un concepte amb una gran repercussió sobre la situació política. En no haver-hi una única fórmula d'ordenació espacial, ni un caràcter absolut d'aquesta ni de la natura a la qual es refereix, se'ns obren moltes possibilitats. La *ideologia espacial*, doncs, se'ns fa discutida i discutible i, per tant, reformable, adaptable, negociable. Caldria recordar que no existeix una idea política sense un espai al qual siga referible, ni tampoc un espai o uns principis espacials als quals no corresponguen determinades idees espacials, com he tingut oportunitat de defensar recentment.¹⁰

Com ja he assenyalat, és evident que tot concepte de societat implica la seua *espacialització* o, en un altre sentit més limitat, la seua territorialització. Com se sol dir, societat i espai són dimensions bessones. Aquesta frase va ser reformulada amb altres paraules per Michel Foucault quan va dir que podria escriure's tota una història dels espais que seria al mateix temps una història del poder. D'aquesta manera, des de les grans estratègies geopolítiques fins a les petites tàctiques de l'hàbitat, de l'arquitectura institucional, de la sala de classe

¹⁰ Aquesta argumentació ha estat desenvolupada en el meu discurs d'ingrés a l'Institut d'Estudis Catalans al febrer de 2019.

o de l'organització hospitalària, passant per les implantacions economicopolítiques, tot serien desplegaments evidents del poder. Fa bé Antoni Castells en diferenciar entre el model de distribució del poder polític i financer en els diferents nivells de govern i el model econòmic territorial implícit en les instàncies decisòries de l'Estat. Com ell assenyala, són dues coses diferents però interrelacionades i crec que Castells pensa que aquest darrer té un major poder, fins al punt de poder neutralitzar fins i tot unes suposades majors quotes d'autogovern. Hi estic d'acord. El que proposec és que treballem perquè les àmplies facultats del govern central no es puguin utilitzar al servei d'un model territorial fortament radial i centralista (i reproduïsc ací les paraules del mateix Castells). I aquest fet sols pot ser aconseguit amb un nou mapa de les infraestructures, una clarificació de les palanques o dels comandaments que el govern central té en matèria de les bases espacials i materials de l'Estat i una major participació decisòria i coordinada de les comunitats autònomes i nacionalitats de l'Estat.

Jo no soc cap teòric del federalisme polític. Em declare absolutament ignorant dels mecanismes constitucionals que caracteritzen aquesta teoria política. Però sí que trobe que, amb una perspectiva territorial *federalitzant* (per exemple, unes infraestructures bastides sobre una visió multipolar, de connexions, en xarxa, amb clarificació de competències, subsidiària, no invasora de les escales particulars, negociada, consensuada, oberta, sempre en construcció...), tindriem molts menys problemes i estariem més a prop de la resolució dels conflictes.

Estem contemplant un canvi substancial en l'entorn geopolític global que està obligant, *volens nolens*, a una reconfiguració necessària de les bases espacials, territorials, materials, en resum, dels estats. D'una visió *nacional*, limitada i desconnectada, s'està passant a adoptar una visió *global*, europeïsta, en xarxa i on la connectivitat té un paper essencial. Per què no aprofitem aquesta finestra estratègica

per reformar el model tradicional de les infraestructures i les comunicacions a Espanya i també el seu model de gestió? Potser així no resoldrem tots els conflictes, però aixecarem una de les pedres (i ben pesant) que els promouen i, sobretot, que immobilitzen les solucions. Així, doncs, propose no sols una nova configuració del model territorial de l'Estat espanyol (amb un repartiment de competències i un desplegament territorial de la xarxa de comunicacions, per exemple), sinó una nova concepció d'aquest mateix model territorial.

No crec en absolut que s'haja produït una desterritorialització de les pràctiques i de les polítiques de l'Estat. Certament, ens enfrontem amb un miratge: una posició ben estesa defensa no sols el triomf de la política virtual, digital i immaterial, sinó la impossibilitat d'explicar en termes materials el món actual de fluxos de capital, de transaccions desarrelades i de globalització. No dubte que la política i l'economia han experimentat un procés creixent d'invisibilitat degut al creixement exponencial de la seua complexitat i la seua abstracció. De la mateixa manera que molts pensen que avui ja no es pot veure el capital, alguns s'entesten a somniar que tampoc es pot descompondre l'Estat. Però s'enganyen perquè es pot i el que hem de buscar són noves visions i nous artefactes per fer-ho. Per això, oblidar la palanca de la reforma territorial i espacial —les bases materials de l'Estat— és d'una irresponsabilitat absoluta si, més enllà de descriure, definir i caracteritzar el conflicte, es vol arribar a solucions. Faig, doncs, avui a Barcelona, una crida a treballar allò que alguns han denominat alguns components de l'«estructura de la realitat» que ens envolta (seguint Subirats, 2016: 61, podria proposar començar per tres de ben materials: els models de benestar, la promoció econòmica i l'ordenació del territori en sentit general, incloent-hi infraestructures i gestió del medi ambient), com a primer pas en un camí que ens hauria de conduir, si més no i siguem optimistes, a una atenuació del conflicte.

BIBLIOGRAFIA

- BOIRA, Josep Vicent (2010). *La Commonwealth catalano-valenciana. La formació de l'eix mediterrani al segle XX*. Barcelona: Edicions 62 / Proa.
- (2013). «Infraestructuras y financiación en España: hacia un nuevo paradigma». A: GÓMEZ MENDOZA, Josefina; LOIS GONZÁLEZ, Rubén Camilo; NELLO, Oriol (coords.). *Repensar el Estado: crisis económica, conflictos territoriales e identidades políticas en España*. Santiago de Compostella: Universidade de Santiago de Compostela, pàgs. 101-109.
- (2014). «Infraestructuras, territorio y financiación. Hacia un nuevo modelo». *GeocritiQ*. www.geocritiq.com/2014/04/infraestructuras-territorio-y-financiacion-hacia-un-nuevo-modelo/.
- (2017a). «Política de infraestructuras en España: un modelo a revisar». *Ciudad y Territorio: Estudios Territoriales*, núm. 191, pàgs. 27-43.
- (2017b). «El pes de les infraestructures i els eixos territorials: un nou mapa per a un nou territori i una societat». *Nous Horitzons*, núm. 216, pàgs. 36-39.
- (2019). *De l'espai i de la política. Vindicació d'una nova relació*. Discurs de recepció com a membre numerari de la Secció de Filosofia i Ciències Socials de l'Institut d'Estudis Catalans. <https://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000267/00000048.pdf>.
- HARMAN, Graham (2019). *Object-Oriented Ontology. A new theory of everything*. A Pelican Book.
- ROMERO, Joan; BOIRA, Josep Vicent (2017). «El contexto geopolítico». A: *Geografía humana de España*. València: Tirant lo Blanch / Universitat de València.
- SERRANO, José María (1993). «Estructura y dinámica del sistema urbano del eje mediterráneo español». *Papeles de Geografía*, núm. 19, pàgs. 157-181.
- SUBIRATS, Joan (2016). *El poder de lo próximo. Las virtudes del municipalismo*. Madrid: Catarata.
- TOSCANO, Alberto; KINKLE, Jeff (2018). *Cartografías de lo absoluto*. Madrid: Materia Oscura.

Des de fa un temps, la societat catalana viu immersa en el debat sobre quin ha de ser l'encaix de Catalunya a l'Estat espanyol, i les diferents posicions s'han polaritzat per la complexitat d'un moment polític marcat pels esdeveniments dels darrers anys. En aquest context, la col·lecció Debats UB neix amb l'objectiu d'aportar una visió acadèmica a les qüestions que més preocupen la ciutadania, així com elements d'anàlisi que fomentin la reflexió col·lectiva.

Aquest primer volum recull les aportacions de nou autors vinculats a diferents universitats que analitzen les relacions entre Catalunya i Espanya des de posicions ideològiques diverses, i guiats pel compromís amb el diàleg, la llibertat, el respecte i l'honestetat intel·lectual.

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions